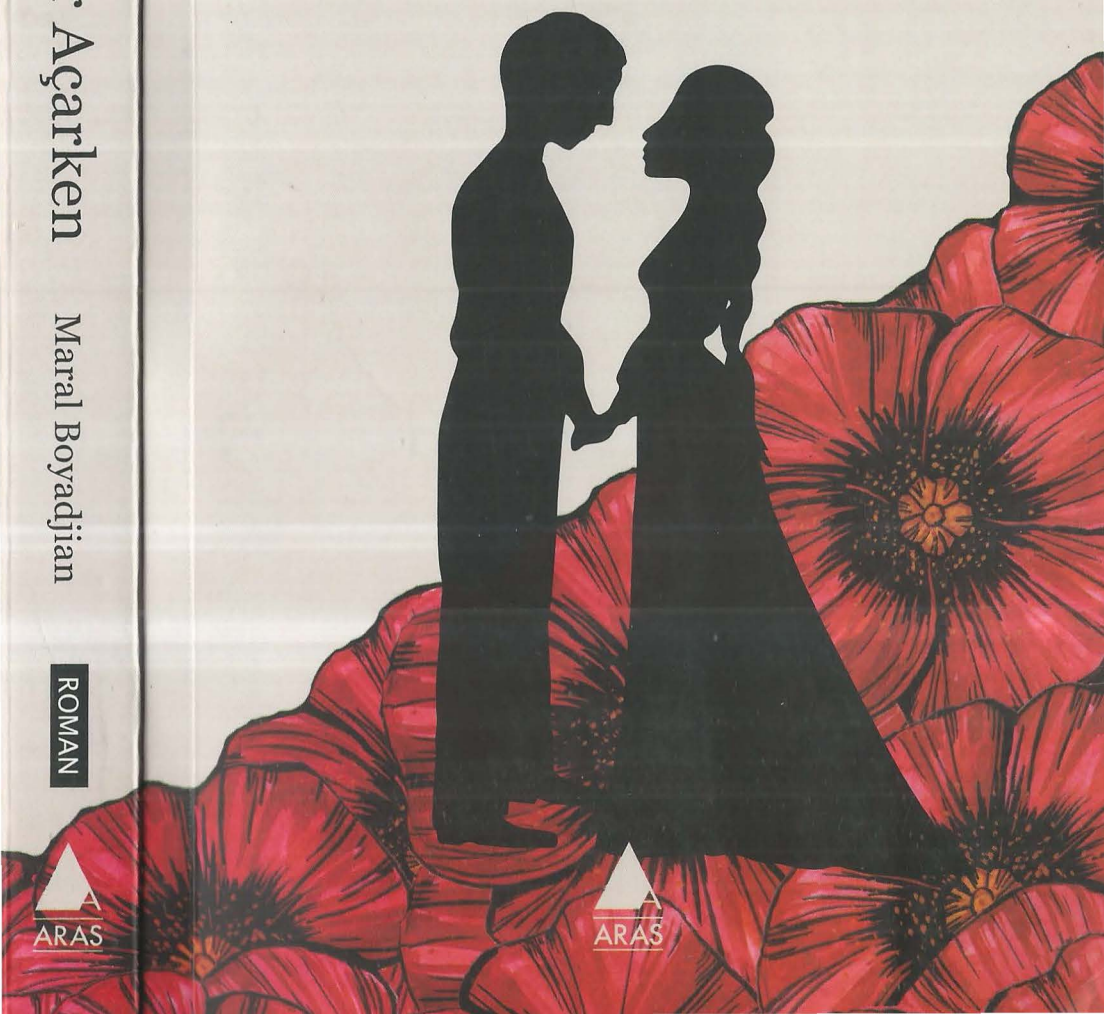
Gelincikler Açarken

Maral Boyadjian

ROMAN

ARAS

Gelincikler Açarken

Maral Boyadjian

ARAS

MARAL BOYADJIAN

Halep doğumlu Maral Haroutinian Boyadjian küçük yaşta ailesiyle birlikte ABD'ye göç etti ve halen Los Angeles'ta yaşıyor. 2011 ve 2014 yıllarında, daha önce hiç görmediği ve romanında geçen ata toprakları Van, Bitlis, Muş, Şenig ve Sasun'a yolculuk etti. 2015 yılında ABD'de yayımlanan *Gelincikler Açarken*'in Ermenice çevirisi Ermenistan'da basılacak.

usul gereği

Bu kitap, Maral Boyadjian'ın 2015'te ABD'de yayımlanan *As the Poppies Bloomed* adlı İngilizce romanının çevirisidir (Salor Press, Kalifoniya).

Orijinal metinde yazarın kullandığı Ermenice, Türkçe, Kürtçe kelimeler *italik* olarak yazıldı. Dipnotlar tarafımızca eklendi.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

yayıncının notu

GELİNCİKLER AÇARKEN

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z.
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS - ԱՐԱՍ 188

Gelincikler Açarken
Maral Boyadjian
As the Poppies Bloomed

Çeviri
Melisa Arslanyan

Yayına Hazırlayan
Lora Sarı

Kapak Resmi
Alla Vartapetyan

Kapak Tasarımı
Melisa Arsenyan

© Aras Yayıncılık, 2017
ISBN 9786055753979

Baskı ve Cilt
Sena Ofset, 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (0212) 613 38 46 / Sertifika No: 12064

Ağustos 2017, İstanbul

GELİNCİKLER AÇARKEN

MARAL BOYADJIAN

İNGİLİZCEDEN ÇEVİREN
MELİSA ARSLANYAN

ARAS

Krikor Haroutinian'ın torunları –
Mshak, Nahreen, Krikor, Kareen,
Marie, Kevo ve Tamar için.

Her neredeysen baba,
çok ama çok gururlu olduğunu biliyorum.

I

Salor - Sasun, 1913

Muhtarın büyük kızının evleneceği gündü. Küçük kızı ise suyu çekilmiş bir kuyuda saklanıyordu.

Anno kuyunun sağlam üst taşlarına adeta yapıştı. Ömrü boyunca bu kuyunun köylüler tarafından kullanıldığına şahit olmamıştı, dibinin sert ve kuru olduğunu biliyordu. Parmaklarıyla taşların kenarlarına sıkıca tutunarak, başını saklamak için kendini zorladı. Kolları dirseklerine kadar yara bere içinde kalmış, kan yenlerine de bulaşmıştı ama o hiç acı hissetmiyordu. Yeter ki görülmesindi.

Kuyuda asılı dururken, içinde keskin bir öfkenin köpürdüğünü hissetti. Bütün planları her şeye burnunu sokan ihtiyar Maryam yüzünden suya düşebilirdi.

Kolları ve omuzları artık yorgunluktan yanıyordu. Onlara binen yükü hafifletecek, yaslanabileceği bir şey bulmak için sağ ayağıyla yavaşça kuyunun içini yokladı. İhtiyar Maryam geçene kadar orada kalması gerektiğini biliyordu ve kadının adımları çok ama çok ağırdı.

Dışarısı nihayet güvenli olduğunda kendini oradan çıkarabilecek gücü bulamayabileceğini düşündü bir an, gözleri yaşlarla doldu.

O sabah olanlar zihninde canlandı. Bütün akraba ve komşuların ilgisi ablası Lusin'in, yani gelinin üzerinde top-

lanana kadar beklemişti. O andan itibaren, yokluğu fark edilene kadar en fazla yarım saati olduğunu biliyordu, sessiz ve kararlı bir şekilde arka kapıdan çıktı. Ahır duvarının dibinden yürüdü, evleri geride bıraktı ve kuru topraklı kısa bir yokuştan çıkıp, Daron'la buluşma yerlerine, bu terk edilmiş kuyuya ulaştı.

Daron da işaretini alır almaz çıkıp gelecekti. Anno'nun en yakın arkadaşı Takuş ön kapıdan sokağa çıkacak, önce soluna, sonra sağına bakıp sanki birini arıyormuş gibi yapacak, sonra da içeri dönecekti.

Fakat yine de, etraflıca bir plan yapmak için çok az zamanları olmuştu. İhtiyar Maryam'ın o en sevdiği çayırda ot toplamak için yürüyüşe çıkacağı akıllarına gelmemişti.

Anno'nun ayağı sağlam bir şeye değdi. O şeye parmak ucuyla çekinerek bastı ve derin bir nefes aldı. Aşağı bakmaya cesaret edemiyordu ama ayağı kesinlikle sağlam bir çıkıntının üzerindeydi. Sonra, dışarıyı görene kadar kendini azar azar yukarı çekip etrafa baktı. Otların arasında ihtiyar Maryam'ın kambur bedeni artık görünmüyordu. Hâlâ gücü varken, tereddüt etmeden kendini kuyudan dışarı attı, çünkü kolları iyice uyuşmaya başlamıştı. Kuru otların üzerine yığıldı, yüzünden ve sırtından soğuk bir ter boşandı.

Ve Daron onu tam da bu halde buldu. Ağzı öylece açık kalmış, saçları yüzünün yanlarına doğru dağılmıştı.

Daron'un bağırmasını engellemek için işaret parmağını hızla dudaklarına götürdü. Daron gayriihtiyarı iki büklüm oldu ve Anno'nun yanına koştu, koyu kahverengi gözlerini yabani bir ifadeyle ona dikmişti. Aklından en kötü ihtimali geçirdi, çünkü Anno kolay kolay korkmazdı.

"İhtiyar Maryam geçti, saklanmak zorunda kaldım."

Anno başıyla arkasındaki kuyuyu gösterdi. "Başka hiçbir yer yoktu. Az kalsın kuyuya düşüyordum." Nefes almak için bir an durdu. Ağzı kurumuştu, ağır ağır konuşuyordu. "Beni görmedi."

Daron yutkundu.

Az kalsın kuyuya düşüyordum, demişti. Beni görmedi. Ama Daron birileri duyar diye ses çıkaramıyor, birileri görür diye Anno'ya sarılamıyordu.

Anno'nun uzun, dolaşmış saçlarını nazikçe yüzünden sıyırdı, ellerini kaldırdı. İkisi de kollarındaki kanı o an fark etti, Daron cebinden mendilini çıkardı, kırmızı damlacıklara hafifçe dokundurmaya başladı, arada da kanamayı durdurmak için bastırıyordu. Uzunca bir süre ne konuştu ne de başını kaldırdı. Anno gözlerini Daron'un öfkeli yüzünden kollarına pansuman yapan esmer ellerine çevirdi.

Daron en sonunda Anno'nun gözlerinin içine bakarak, "Buna bir son vermek gerek," dedi.

Anno onun neden bahsettiğini biliyordu, hüzünle başını salladı.

"Baban razı gelsin gelmesin, hiçbir şey bundan daha kötü olamaz. Ya düşseydin?" Anno'nun omuzlarını sımsıkı tuttu, "Anno, ya düşseydin?"

Daron'un sözleriyle, ikisi de, Anno'nun yorgun düşmüş kollarının, ellerinin ve parmak uçlarının pes edişini, hızla ve sonu gelmeyerek, kuyunun soğuk, unutulmuş duvarlarından aşağı, kaya gibi sert dibine kayışını ve çarpa çarpa düşüşünü zihinlerinde canlandırdı. Ve o an, birbirlerini kaybetme fikri, ailelerini utanılacak bir duruma düşürmemek için gizli yerlerde buluşmak, birbirlerine dokunmadan konuşmak için artık bir neden kalmayacağı düşüncesi zihinlerine musallat oldu. Anno dizlerinin

üzerinde doğruldu, Daron'la birbirlerine sarıldılar, yüzleri birbirine değdi.

"Bugün babamla konuşacağım. Bugün. Merak etme," diye fısıldadı Daron. Ve Anno'nun ona olan güvenini daha da artırmak istercesine kızı yavaşça öptü. Önce şakaklarından, sonra gözkapaklarından ve en son dudaklarından.

Anno'yu yavaşça ayağa kaldırarak, "Sen şimdi git," dedi. "Aramızda olanları biz böyle köşe bucak saklanmaya çalışırken öğrenmemeliler."

Ne yapacaklarını tam olarak bilmeseler de artık gülümseyebiliyorlardı.

Anno hâlâ Daron'un öpücüklerinin etkisindeydi, konuşamadı.

"Önce ben gideceğim. Ona kadar say, sonra peşimden gel," dedi Daron. Anno'nun dik duramadığını fark ederek endişeyle kollarını tuttu.

"Yürüyebilecek misin? Bacaklarında yara var mı?" Baştan aşağı, Anno'nun yaralı olup olmadığına baktı.

"Hayır hayır, yürüyebilirim." Anno kendine çekidüzen verdi. Daron'u omuzlarından tutup, yavaşça döndürerek, "Artık gitmeliyiz," dedi.

Daron, kuru otlarla kaplı çayıra son bir kez bakarak oradan ayrıldı. Anno, Daron gözden kayboluncaya dek bekledi, ona kadar saydı ve peşinden gitti. Dizleri titriyordu, fakat yüreği sevinç doluydu.

II

Muhtar Vartan'ın büyük kızı Lusin ilgi odağı olmaya alışkındı. Fakat bugün, düğün gününde, işler başkaydı.

Önemli bir ailenin kızıydı o, dedikoduya asla mahal vermemesi gerektiğini küçük yaşta öğrenmişti. Ailesinden birileriyle ya da akranı kızlarla oynarken veya çalışırken bile gözlendiğini bilir ama umursamazdı. Hatta hoşuna giderdi. Bunu beklerdi. Gür dalgalı saçları her zaman sırtından aşağı düzgünce örülüydü, şakaklarında altın kahve tonlarında birkaç tutam saç kıvrılıyordu. Gözlerinin insanı şaşırtan bir yeşili vardı, teniyse bembeyazdı. Bu alışılmadık güzellikle elbette ilgi odağı olacaktı.

Ancak bugünkü ilgi, onu sessizce gözlemleyen, hakkında fısıldaşan, hatta beğenilerini belli etmek için başlarını sallayanlardan ibaret değildi. Kendi ailesindeki kadınların yanı sıra, müstakbel kocasının ailesinin gözleri de üzerindeydi. Saçıyla, gelinliğiyle oynuyor, onu bir sağa bir sola döndürüyor, akıllarına gelen her fikri tereddüt etmeden söylüyorlardı. Biri, "Zaten bir kere kaydı o başlık, kesin yüzüne inecek ve hepimiz mahcup olacağız," diye uyardı.

"Üstüne çok fazla para dikilmiş de ondan, kimin marifeti bu?" diye yüksek sesle sordu halası.

Lusin'in suratı utancından kıpkırmızı oldu. Annesinin uyarılarına rağmen yüzünün etrafındaki süslerde ısrar etmişti. Şimdi annesine bakıyordu.

Annesi uzun boylu değildi, pek şişman da sayılmazdı ama kimse onun için ufak tefek bir kadın diyemezdi. Doğrusu, insanlar muhtarın karısı Yeraz'ın, tepede toplanmış koyu kahverengi örgüleri, dik sırtı ve omuzları, uzun ve bol yün eteğiyle heybetli olduğunu düşünürlerdi. Bilge ve heybetli.

Dağlık Sasun'daki küçük Salor köyünün halkı yüzyıllar boyunca bu topraklarda birlikte çalışıp birlikte mücadele etmişlerdi. Bir şeyleri beraberce kutlamış, beraberce acı çekmiş, beraberce yas tutmuşlardı. Herkes, köydeki sayısız düğün, vaftiz ve cenazenin bir ucundan tutardı. Tabii Yeraz Vartanyan da. Dört çocuğu arasında ilk Lusin'i evlendiriyor olsa da, nişan ve düğün âdetlerine aşinaydı. Bu sayede büyük kızının düğün merasiminin sorunsuzca hallolacağını düşünmüştü. Ama işler hiç de beklediği gibi gitmedi. Daha ilk günden sabrı taşıvermiş, dilini tutamaz olmuştu. Kendine ve sinirlerine hâkim olamayacağından korkuyor, bilerek az konuşuyordu. Kadınlara dedikodu malzemesi vermesin diye, onları ve düşüncesiz eleştirilerini görmezden geliyormuş gibi davranması gerektiğini biliyordu. Ve en önemlisi, Lusin, annesinin gergin olduğunu görürse daha da heyecanlanabilirdi, çünkü Yeraz nadiren endişelenirdi.

"Mari!" diye seslendi Yeraz görümcesine. "Dikiş en iyi senin elinden gelir. Lusin'in başlığını al ve paraları biraz azalt. Şöyle bir bak, hangilerini çıkarmak gerektiğini anlarsın." Yeraz çukur bir tabağa benzeyen kırmızı kadife başlığı uzattı ve başlık misali bir taç elden ele süzüldü.

Yeraz'ın iltifatı Mari'nin göğsünü kabartmıştı. Başlığa iki eliyle uzandı. İnce ruhlu bir davranışla, "Bu başlık kızımızın güzel gözlerini kapatırsa günah olur. Ben icabına bakarım. Haydi siz başka şeylerle ilgilenin," dedi ve arkası-

nı dönüp hevesli birkaç genç kızın çeşit çeşit makaslar, iğneler ve ipliklerle kendisine doğru uzanan ellerini görünce daha da keyiflendi. Nedendir bilinmez, ilk iki iğneyi reddetti, kullanacağı ipliği göstere göstere seçti ve halinden memnun çalışmaya başladı.

Yeraz şimdi ilgisini kayınlarına, *khnamilerine* çevirdi. Neredeyse bir düzine kadın akraba oradaydı ve tabii ki Lusin'in müstakbel kayınvalidesi ve onun annesi de aralarındaydı. Yeraz'ın da başka düğünlerde hep yaptığı gibi, önlerine dizilmiş tepsilerden, komşuların hazırlayıp getirdikleri tatlıları yiyorlardı.

Yeraz'ın gözleri sıra sıra dizili, yapış yapış boş tepsilere takıldı. Ertesi güne yetecek kadar tatlı kalır mıydı?

Lusin'in düğün giysilerini kutsamak için erkenden gelen Papaz Sarkis, bardağına az karadut rakısı koydu ve mutlulukla yudumladı. Bardağı sıkıca kavradı, o an burada, kadınların arasında olmaktan hoşnut görünüyordu. Arkadaşlarının ve ailenin diğer erkeklerinin, damadı yıkansın ve tıraş olsun diye hamama götürdüklerini biliyordu ve orada yapılacak şakaların bir parçası olması uygun düşmezdi. Şimdilik olduğu yerden son derece memnundu. Az sonra duvarla çevrelenmiş küçük avluya, gelinin babası ve akrabaların yanına geçerdi, ama henüz değil.

Takuş'un dalgın ve tatlı sesi diğerlerinin arasından yükseldi. Ellerini kalbinde kenetledi ve yüzyıllardır söylenen bir şarkıya başlarken, vücudunun hafifçe sallanmasına izin verdi. Şarkıya, annesini arkada bırakarak uzaklardaki bir köye gelin gitmiş genç kızın ağzından girip, sevgi ve teşvik sözleriyle kızını rahatlatmaya çalışan annenin sözcükleriyle devam etti. Misafirler de şarkıya katıldılar, kimileri gerçekten gitmiş olan kızları için ağlıyordu.

Yeraz şarkıya hiç aldırış etmedi. Allaha şükür, Lusin'in, Avo'nun kalabalık ailesinin yanındaki yeni yuvası tam olarak on dört hane uzağındaydı. Ve Lusin'in artık onların gelini olduğunu sindirmesi gerekse de, en büyük kızıyla paylaşacağı değerli anlar için bolca fırsat olacağını iyi biliyordu. Çok uzun yıllar önce kendi anne babasının köyünden ayrılırken, eğer Allah ona kız çocukları bahşederse, kızlarının uzağa gitmelerine izin vermeyeceğine yemin etmişti.

Küçük kızının nerede olduğunu merak etti. Anno bugün bir saniye olsun ailesinin yanından ayrılmamalıydı. Fakat bir süre önce annesinin kolunu çekiştirip, "hemen" tuvalete gitmesi gerektiğini söylemişti. Yeraz telaşla kızına bakmış, hasta olup olmadığını sormuştu.

Anno annesi sorularıyla daha fazla üstüne gelmesin diye şöyle bir başını sallamış ve gitmişti. Bunun üstünden epey vakit geçmişti.

Yeraz, Anno'yu daha fazla beklemenin mantıksız olduğunu düşündü ve elinin bir hareketiyle duvağın yerleştirilme vaktinin geldiğini belirtti.

Parmaklar yalandı ve bardakların dibi göründü. Bütün misafirler geline yaklaşırken, bir taraftan da yelekler, kadife önlükler, kolluklar ve etekler düzeltiliyordu.

"Haydi çabuk!" diye seslendi biri.

"Herkes toplansın. Kızın babası nerede? Erkek kardeşleri çağırın. Erkekleri çağırın!"

Takuş'un şarkısı boyunca sessiz duran üç köy çalgıcısı, şimdi canlı bir dans ezgisine başlamışlardı ve erkekler teker teker bahçeden içeri giriyorlardı. Bazıları şimdiden müziğin etkisine kapılmış, omuzlarını oynatmaya başlamıştı.

"Gülümse kızım," diye fısıldadı Yeraz, Lusin'in kulağına, "Güzelsin. Dik dur, cesur ol ve babanın evini şereflendir." Yeraz, Lusin'i iki yanağından öptükten sonra yanında Anno'yu buldu. Anno'nun gözleri, Lusin'in ellerini sıkarken yaşlarla doldu, Lusin'i öptü ve geriye çekildi.

Birbirine uzanan kollarda, uzun sade bir duvak taşınıyordu. Lusin odanın ortasında durdu ve bekledi. Çalgıcılar ezgiyi hızlandırdı, bütün misafirler gelinin etrafında çember oluşturmuş dans ediyordu. Duvak yerleştirilmeden önce gelinin başının üzerinde üç defa döndürüldü. Sonra kırmızı kadife başlık geldi. Tadilat kusursuzca halledilmişti. Paralar Lusin'in yüzünü çevreliyordu fakat artık başlığın kayması gibi bir tehlike yoktu. Halasına minnetle gülümsedi. Mari de ona gülümsedi, başıyla selam verip göz kırptı.

Lusin ani bir güven patlamasıyla hızla döndü ve kollarını uzatıp, ellerini bileklerinden incelikle döndürerek, erkek kardeşlerine doğru zarafetle dans etmeye başladı. Kardeşleri topuklarını yere vurarak, Lusin'e doğru geldi. Üçü ufak bir çember içinde dans ederken, kalabalık alkış tutup, tezahürat ediyordu.

Tam o anda ihtiyar Maryam, iki oğlu ve gelinleriyle birlikte içeri girdi. Anno ancak sakinleşebilmiş, günün keyfini biraz olsun çıkarmaya henüz başlamışken, şimdi her şey yeniden kararmıştı. Anno sırtını duvara yaslayıp, öylece durdu.

Maryam eskimiş siyah eteği ve bluzunu değiştirip aynılarının biraz daha yeni ve daha az solmuş olanlarını giymişti. Başı açıktı, tertemiz parlayan, hiç incelmemiş, uzun gri saçlarından düzgün bir topuz yapmıştı. Sıcak bir şekilde karşılandı, sadece yaşına hürmetten değil, aynı zamanda

çok sevildiği için de. Vartan'ın evini sık sık ziyaret ederdi ve bütün çocuklarının doğumunda ebelik yapmıştı. Fakat Anno bir saat kadar önce her şeyi, bu kadının ona yaptığı bütün iyilikleri unutmuştu. Onun gözünde Maryam artık sadece Daron'la kurduğu hayalleri suya düşürebilecek bir tehlikeydi.

"Damat yolun başında," diye kıkırdadı Maryam, "Seslerini dünya âlem duyuyor."

Gözler bir sonraki adımı atması için Yeraz'a çevrildi.

Yeraz eşine baktı. Lusin'e yakın duran Vartan sesler kesilinceye dek bekledikten sonra "Kapıyı kilitleyin!" diye buyurdu.

Büyük oğulları Raffi öne çıktı ve anahtarı gürültüyle çevirdi.

Yine bir tezahürat yükseldi ve kadınlardan biri Lusin'e dönüp şarkı söylemeye başladı. Herkes şarkıya katıldı. Çok geçmeden damadın ailesi, davul zurna eşliğinde, kapıyı yumruklamaya başlamıştı.

III

Avo'nun hançeri yürürken kalçasına çarpıyordu. Bugün hayatında kanunen silah taşıyabileceği tek gündü, tuhaf duygular içindeydi. Vartanların kapısına vardıklarında hançerini bir kez daha düzeltti.

Avo babasının kaygılı bir şekilde defalarca dönüp arkasına baktığını, etrafı kolaçan ettiğini hissetti.

Tüm sabah doya doya şakalaşıp gülerek geçmişti. Bütün kadehler onun ve ailesinin iyiliğine kaldırılmıştı. Adeta mest olmuştu. Hayvanlar ve ekin için çok emek harcamıştı, demek bunun takdirini uzun zamandan beri bekliyordu.

Hamamda iyice keselenmişti. Kat kat düğün kıyafetleri önüne serilirken bu yılın rakısı elden ele dolaşıyordu.

Siyah ve kırmızı işlemeli mavi bir şalvar ve şalvarıyla uyumlu, dik yakalı bir kaftan giyiyordu. Belinde geniş, kat kat olmuş bükümlü bir kumaş parçası ve onun üstünde hançerini muhafaza eden tek parçalı deri bir kemer vardı. Deri çizmeleri bileklerine kadar işlemeli kumaşlarla kaplanmıştı ve o kadar yumuşaklardı ki, babasının çatık kaşlarını fark edene kadar, botlarına iki kere hayretle dönüp bakmıştı. Başı çıplaktı ve sert koyu saçları bugün hamamın buharından olacak, alışılmadık şekilde kabarmıştı.

Demirci Mihran bir önceki hafta hançerini bilerken, Avo onu ilgiyle izlemişti. İşi bittiğinde Avo ondan bir kez daha bilemesini istemişti.

Askerler köylerimizde at koştursun, bizse onlara ve yakıp yıkmalarına karşı silahlanamayalım, diye düşündü Avo nefretle. Hükümet silah taşımalarına sadece düğünleri olduğunda, Sasun'un dağ ve vadilerinde yaşayan Kürt aşiretlerinin gelinlerini kaçırmalarını engelleyebilmeleri için izin veriyordu.

Avo omuzlarına yüklenen yeni sorumluluğun ağırlığını hissetti.

Lusin'le evlenmek onun fikri değildi. On sekiz yaşına henüz girmişti ki annesiyle babası, Lusin'i istemek için Vartan Vartanyan'ın evine birini yollayacaklarını söylemiş, sonra da tepkisini görmek için onu sessizce izlemişlerdi. Avo serseme dönmüştü, cevap verecek halde değildi. O an gözünün babasının kaytan bıyıklarına takıldığını hatırlıyordu. Kesmesi gerek, diye düşünmüştü aptalca. Onun cevabını bekliyorlardı. Kiminle evleneceği nihayetinde Avo'nun kararına bağlı değildi, herkes bunun farkındaydı, ama damadın gönülsüz olup olmadığını şimdiden öğrenmek daha iyi olacaktı.

Avo nihayet başını salladı. Onun için en iyisini seçtiklerini biliyordu.

Avo'nun arkasından bir adam, "Zamanı geldi!" diye bağırdı.

"Bu güzel çiçeği bahçenizden koparmaya geldik!" dedi bir diğeri.

Erkekler kahkahayla, "Damadımız burada sabırsızlanıyor..." dediler.

Evin içinden Raffi yüksek sesle cevap verdi, "Ne diye girmenize izin verecekmişiz ki?"

Kapıyı daha da güçlü yumruklamaya başladılar. Kerpiç ve taştan köy evinin saldırılarda köylüleri korusun diye

yüksekte açılan pencereleri şimdi Avo'nun ailesinin içeriye bakabilmesini engelliyordu.

"Gelinin annesine bir hediyemiz var tabii ki!"

İçeriden, "Size evin ilk kızını, yuvanın ilk göz ağrısını ve neşesini veriyoruz!" diye seslendiler.

Çalgıcılar kısa bir oyun havası çaldılar. Avludan ıslık ve alkış sesleri duyuluyordu.

Lusin'in avuçları terliyor, Avo ise düğünlerin bu kısmının hiç kötü sonlanıp sonlanmadığını merak ediyordu.

Altın paralar ve beşibiryerdeler sunulmuştu ama kapı hâlâ açılmıyordu. Müzik devam etti.

Lusin misafirlerin suratlarına baktı. Kimse endişeli görünmüyordu. Bir tek kendisi mi endişeliydi? Bu daha ne kadar devam edecekti?

Bir anda müzik sustu ve sessizlik oldu. Vaftiz babasının avludan gelen sesi şimdi evin her yerinde duyuluyordu.

"Gelinin annesine böyle bir kız çocuğu büyüttüğü için hürmetlerimizi sunmak ister, kızımızı iyi bir Hıristiyan ve iyi bir Ermeni olarak yetiştirdikleri için onurlu Vartanyan ailesine, Avedisyan sülalesi adına teşekkür ederiz. Dünürümüz Yeraz'ın, şerefli muhtarımız Vartan'la evlenmek için köyümüze ta Karabağ'dan geldiğini unutmadık. Ve bu evliliğin ilk gününden beri Yeraz'ı örnek bir eş, örnek bir anne ve köyümüze bir lütuf olarak biliriz. Öyle ki Yeraz'a ona çocukluğunu hatırlatacak bu mütevazı hediyeyi sunuyoruz."

Bu konuşma sırasında Lusin gözlerini bir an olsun annesi ve babasından ayırmamıştı. Artık kapıyı açacaklar mıydı?

Yeraz'ın yüzü yumuşadı ve Vartan oğullarına başıyla işaret etti. İkisi de ciddiyetle öne doğru yürüdüler ve kapıyı açtılar.

Avo'nun iki kuzeni müzik ve alkışlarla birlikte, sırtlarında bir halıyla içeri girdiler. Bir metre genişliğinde ve bir buçuk metre uzunluğunda, koyu kırmızıların, turuncuların ve sarıların zevkli bir karışımından oluşan halıya herkes beğeniyle bakıyordu. Yeraz'ın gözleri ustalıkla halının detaylarını incelerken, gülümseyen yüzler ona döndü. Onlarca halının arasında bile hangisinin anne babasının köyünden geldiğini anlardı.

Sarının iç içe geçen tonlarını seyrederken, zerdeçal ve böğürtlenin kokusunu neredeyse duyacak gibiydi. Annesinin çatlak dolu, boyalı ve hep çalışan ellerini hatırladı, bu mürekkep siyahını elde etmek için kaç lekeli el ceviz kabuğu ayıklamıştır kim bilir diye düşündü. Koyu kınadan turuncu, çivit yaprağından mavi elde ediliyordu ve tabii ki, ezilmiş koşnil böceklerinden Yeraz'ın gözlerini alamadığı kırmızı çıkıyordu. Halının yüzeyinde, siyahla çerçevelenmiş, içlerinde mavinin insana huzur veren bir tonunda yaprak ve çiçek sarmaşıklarının olduğu iki daire vardı.

Yeraz uzanıp halının yumuşak kıvrımlarını okşamak istedi, fakat bu hediyeden duyduğu memnuniyeti belli etmemesi gerektiğini gayet iyi biliyordu. Hediye istemek için kapının sürgülenmesi, kutlamaların başlangıcı olan oyunların ilkiydi. Öyle fevkalade bir hediye olması gerekmiyordu, çünkü köylülerin çoğu bunun gibi şeyleri alabilecek durumda değildi. Yeraz'ın bu halıyla oyalanması utanç verici olurdu, fakat Avo'nun ailesinin gösterdiği incelikten yine de çok etkilenmişti.

Avo'nun babası şimdi Vartan'ı iki yanağından öpüyordu. Yeraz, Raffi'ye halıyı sarıp kaldırmasını söylemişti. Kilisenin yolunu tutma vakti gelmişti artık.

İhtiyar Maryam düğün kutlamalarını yorgun gözlerle izledi. Ona şeref konuğu muamelesi yapılıyordu. Eskiden bizden daha çok vardı diye düşündü yürürken. Binlerce, binlerce çok.

Yollar yaz sonunda hep tozlu ve kuru olurdu ama yakında yağmur çatlakların arasına sızacak ve toprak bir kez daha tozdan arınacaktı. Sasun'da ve daha başka birçok yerde dağlara, tepelere kar düşecek, ancak yeşilin muhtelif tonlarındaki bir bahar manzarası, dolup taşan nehirler ve derelerle beraber kalacaktı.

Maryam, baharı bir kez daha görür müyüm acaba diye sordu kendine. Peki ya şimdi genciyle yaşlısıyla, beraberce yürüdüğü bu mübarek insanlardan herhangi biri görür müydü? Bu sabah bunun mümkün olmayacağını düşünmüştü.

Gelinleri, onu, sadece ot ve bitkileri toplarken kullandığı eski kare mendiliyle evden çıkmaya hazırlanırken görünce şaşırmışlardı.

Lafı dolandırmadan, "Daha toplanacak çok şey var," deyip çıkmıştı. Evin büyüğü olmanın tadını çıkarıyordu, bunu hak etmişti.

Mendili dolmak üzereydi, son birkaç gülhatmiyi toplamak için eğilmiş, başını kaldırdığında Vartan'ın küçük kızını tam da eski kurumuş kuyunun duvarlarına tutunmak için aşağı inerken görmüştü. O anı hatırlamak bile kalp atışlarını hızlandırıyordu.

Anno'nun yağmacı çeteler tarafından kovalandığını düşünüp sinirle tepenin etrafını kolaçan etti. Bu çocukcağıza kim zarar vermeye çalışıyordu? At sesleri var mı diye kulak kesildi. Yardım istemek için çığlık atmalı mıydı? Bu mesafeden köylülere sesini duyurması mümkün değildi.

Çömelerek saklandı ve olduğu yerde kalakaldı ama iki kez, kuyuya varıp çocukcağız düşmeden onu yakalayıp çıkarmaya yeltendi. Derken, onu gördü. Tüccarın oğlunu.

Maryam ne yapmaya çalıştıklarını hemen anladı. Bu kadar korkmuş olmasa onları gördüğü an kıkırdardı. Ama Anno'nun o sabah nerede olduğunu bilmek Vartan'la Yeraz'ı asla güldürmezdi. Maryam ürperdi. Kız çocuklarının iffeti her şeyden önce gelirdi ve Vartan son nefesinde bile bundan emin olmalıydı.

Yolun ortasında birdenbire durdu ve arkasına döndü. Çocukcağız şimdi neredeydi? Birkaç grup arkada Raffi'yi görebildi. Diğerleriyle birlikte gülmüyor, şarkılara katılmıyordu. Bedeni dik, kolları yanlarda gevşek, kara gözleriyle etraflarındaki tepeleri gözlüyor, bir hareket var mı diye bakıyordu.

Maryam da, diğer köylüler gibi, Raffi'nin dikkatinin nerede olduğunu biliyordu. Kendilerini savunmak için hazırlıklı olmayı öğrenmişlerdi.

Başka bir genç, Aram, arkadan Raffi'ye doğru yaklaşırken Maryam onları izliyordu. Raffi başını çevirmedi. Maryam, Aram'ın zorla kıvrılan dudaklarının ve ikisinin birbirinden birkaç adım uzakta duruşunun garip olduğunu düşündü. Sonra Raffi bir şeyler söyledi ve güçlü kolunun tek hareketiyle Aram'ı kendine çekti. Aram başını Raffi'ninkine yaslamıştı.

Maryam'ın merakı iyice artmış, o an için Anno'yu unutmuştu. Raffi ilgiyle arkadaşını inceliyor, yüzünde bir ifade arıyordu. Yanlarından geçen misafirlerin onlara baktığını fark eden Raffi ne kadar dikkat çektiklerini anladı. Bir anda başını kaldırdı ve ihtiyar Maryam'la göz göze geldi.

Maryam, gözünü kırpmadan, içtenlikle ona baktı.

Raffi Aram'ı çekiştirdi ve ikisi tekrar yürümeye başladılar. Maryam gözlerini başka tarafa çevirdi ve bir kez daha kiliseden yana döndü. Aram'ın arkada küçük bir taşa tekme savurduğunu görmedi. Tıslayarak, "Lusin'i mutsuz ederse, o adamın gözlerini oyarım!" dediğini de.

"Bırak güvende olsun, başını sokacak bir damı olsun, ona saygı duyulsun. Bu kadarı yeter. Bizim yapacak işlerimiz var," diyen Raffi'nin sözlerini de duymadı. İhtiyar Maryam ne mırıldandıklarını merak etti. Raffi'nin hareketleri onu hep huzursuz ederdi. Maryam'a göre o hâlâ Yeraz'ın kollarındaki bebekti, doğduğu günü dün gibi hatırlıyordu.

IV

Sasun, 1894

Yeraz güçlükle nefes alabiliyordu. Arkasından kollar onu ittiriyor, hatta neredeyse havaya kaldırıyordu. Derin bir nefes almaya çalıştı, fakat nefes yerine ağzını kaplayan, boğazına doğru ilerleyen tozu hissetti.

Etrafı yamacı tırmanan kadın ve çocuklarla çevriliydi. Yeraz tırmanamıyordu. Sekiz aylık hamileydi, ağır ve hantaldı.

Vartan'a Osmanlı topraklarında yaşayan binlerce Hıristiyan'ın katledildiği haberi gelmişti.

Vartan'ın kolunu sıkıca tutup, "Salor'a da gelirler mi?" diye sormuştu.

"Bilmiyorum." demişti Vartan donuk bir ifadeyle. "Sanki burası bizim de vatanımız değilmiş gibi..."

Yeraz ara sıra uzaktan gelen hıçkırıklardan başka bir şey duymuyordu. Etrafına bakındı ve çocukların tırmanırken bu kadar sessiz olmalarına şaşırdı.

Ayaklarının altındaki taşlar çatlak topraklara doğru kaydı, Yeraz neredeyse ellerinin üstüne düşüyordu. Uzaktan bir komşu onu belinden yakaladı ve Yeraz kendini sağlama alana kadar sessizce bekledi.

Güçbela birkaç adım attıktan sonra mola verdi. Önünde bir sürü bebek, anneleri yoruldukça bir sırttan diğerine

geçiyordu. Kimin sırtında kimin çocuğunun olduğunun bir önemi yoktu.

İstikametleri belliydi. Uzak. Yüksek ve uzak. Yeraz yeniden yola koyulmak için çabaladı.

Her adımda Vartan'dan daha da uzaklaşıyordu. Vartan ahıra bağlanmış bir hayvanla eşit haklara sahip olarak geçen bir hayatın öfkesiyle dolu yüreği ve çıplak elleriyle, onlarla savaşmak için kapıdan fırlayıp çıkmıştı.

Biraz ileride, acı bir kadın çığlığı duyuldu. Sırtındaki çocuğu kayıyor, kollarının gücü tükeniyordu.

Vartan birkaç gece önce, "Merak etme," diye fısıldamıştı Yeraz'a, "Fedailer bizimle olacaklar."

Yeraz umutlanmıştı. "Kaç fedai var Vartan?"

"Çok değil." Küçük köyleri Salor'a sadece dört fedai gelmişti. Yeraz'ın omuzlarının çöküşünü izleyerek devam etti. "Bize yardım edecekler. Kendimizi savunacağız."

Yeraz ve diğer kadınlar saatlerdir tırmanıyorlardı. Neredeyse öğlen olmuştu. Dağın yamacı dikleştikçe, kıyafetlerini üzerlerinde tek bir parça kalana kadar atmışlardı. Yaz otları kuru, jilet gibi keskindi. Kadınların sıcaktan belleri bükülmüştü. Yeraz'ın başörtüsü düşeli çok olmuştu. Kocaları saldırıya saatlerce karşı koyabilirdi. Böylece peşlerine düşülecekse bile zaman kazanacaklardı.

Maryam yakınındaydı. Yeraz onun yüreklendirici sözlerini duyabiliyordu.

"Doğru yoldayız. Gözünüzü otlardan ayırmayın!" diye kadınları ve çocukları yönlendiriyordu.

Telaş içinde tırmanmayı bir süre önce bırakmışlardı. Artık hepsi yavaşlamıştı, su arıyorlardı. Susuz devam edemezlerdi. Gözleri yeşil otları arıyordu. Dağlarda bir sürü dere vardı. Onlardan birini bulmak fazla sürmezdi.

Yeraz karnının alt kısmına saplanan ağrılara alışmıştı. Geçene kadar sessizce dişini sıkıyordu. Ağrı umrunda değildi, yeter ki kan olmasındı. Bunun için dua ediyordu.

Ağızları susuzluktan açık kalmış kadınlar boğazlarındaki tozu temizlemek için kavrulan toprağa tükürüyorlardı.

Yeraz bir tek Vartan'ı düşünüyordu. Vartan'ın yüzü bu sabah gün doğarken gördüğü haliyle gözünün önündeydi. Yatak odalarının kapısını açıvermiş ve kocaman iki adımda çabucak Yeraz'ın döşeğine gelmişti. Vartan'ın dışarıya çıkmış olduğundan habersizdi, uykusu son haftalarda çok ağırlaşmış, derinleşmişti. Vartan dizlerinin üstüne çökerek Yeraz'ın beline sarıldı ve onu doğrulttu. Yeraz afallamış bir halde konuşmaya çalıştı ama kocasının gözleri her şeyi söylüyordu. Vartan bir yandan Yeraz'a ayakkabılarını giydirip bağcıklarını bağlarken, diğer yandan evdeki bütün kadınlara bağırarak talimatlar veriyordu. Bir an önce gitmeleri, dağa çıkmaları ve Vartan yanlarına gelene kadar geri dönmemeleri gerekiyordu.

"Kalkın, haydi, gidin artık! Arkanıza bakmayın. Yanınıza hiçbir şey almayın. Zaman yok!" Kısacık bir anda, sadece zifiri karanlıkta ve kendi mahreminde yapacağı bir şeyi yaptı, başını Yeraz'ın göğsüne yasladı ve karısının karnını öptü. Ve aniden ayaklanıp gitti.

Yeraz'ın önündeki durdu. Yeraz da durdu ve bir kaya çıkıntısına yaslandı. Uzun süredir akbabaların kanatlarının gölgesi altında yürüyorlardı. Koca siyah kuşlar üzerlerinde süzülüyor ve sabırla yeni gelen çaresiz kafileleri gözlüyorlardı. Yeraz şimdi onlardan birine odaklanmıştı.

Sessizce, "Beni alamayacaksın!" dedi. "Vartan'ın çocuğunu da." Karnını iki koluyla sardı. Umutsuzluk her zaman katlanmak zorunda kaldıkları bir şey değil miydi?

Çeteler. Akbabalar. Aralarında bir fark yok gibiydi.

Bir çığlık duyuldu. Yeraz ileriye baktı. Kürtler miydi? Hayır. Bir heyecan hissetti. Yanından bir an bile ayrılmayan Vartan'ın annesi şimdi yoktu. İlerlemiş ve gözden kaybolmuştu. Yeraz yerinden kıpırdamadı. Öyle yapması söylenmişti. Maryam hemen yanına geldi ve alnındaki saçları düzeltti.

Vartan'ın küçük kız kardeşi Mari, Yeraz'ın dizlerinin dibine oturdu. İnceden inceye, derinlemesine işlemiş toz, kızın ayakkabılarını ve eteğini kaplamıştı, Mari'nin yanakları korkutucu derecede yanıyordu. Vartan bu çocuğa nasıl da tapardı. Yeraz başını okşamak için elini uzattı ama eli havada kaldı. Çocuk kendinde değildi.

İnsanlar hareket etmeye başladı. Biraz ileride yaban keçileri vardı. Su yakındaydı.

"Yürü gelin, yürü." Kayınvalidesi dönmüştü. Yeraz'ı heyecanla, biraz da sertçe çekmişti. Yeraz'ın bacakları, dizlerinden bileklerine doğru akmaya başlayan yoğun ve sıcak kan yüzünden hafifçe ayrılmışken, o kayınvalidesini izlemeye devam etti.

Karşı çıkmadan önce, kendini bırakıp birkaç metre daha sürüklenmeye izin verdi. Ve sonra eteğini kaldırdı, Vartan'ın annesi çığlığı bastı.

Yaşlı kadın ilk şoktan sonra defalarca, "Tamam, tamam, kötü bir şey yok!" dedi durdu. Yeraz tek sıra halinde ilerleyen kadınların onlardan uzaklaştığını hissetti. "Şurası biraz gölgeli. Gölgeye uzan. Haydi."

Nihayet uzandığında kasıklarındaki ağrı azalmamıştı. Dalgalar halinde artıyordu. Yeraz acıyla kararan gözlerini, onu muayene eden Maryam'a çevirdi.

Serin, aziz bir su dudaklarına götürülmüş, alnına ve

boynuna sürülmüştü. Başı zonkluyordu. Yumruklarıyla keskin, kavruk otlara tutunuyordu.

Kendisi gibi genç bir kadının kilisede doğum yaptığı gün geldi gözünün önüne. Köylüleri bir kilisenin içine doldurup kiliseyi ateşe vermişlerdi. Genç kadını kolları ve bacakları açık bir şekilde içeri taşımış, kapıyı da arkasından kapatmışlardı. Yeraz çığlık attı.

Vartan'ın annesi şefkatle, "Çığlık atma," dedi kulağına. "Çığlık atmamalısın."

Günbatımına kadar sessizce acıdan kıvrandı. Son bir kez ıkındı ve bebek kayınvalidesinin kanla kaplanmış ellerine doğdu.

Maryam'ın "Erkek!" dediğini duydu.

Bebeğinin erkek olduğunu kavradı yavaşça. O halde bebeği ölü değildi. Cılız ağlayışı geldi kulağına. Erkek. Giderek daha sağlıklı düşünebiliyordu. İlk doğan çocuklarına dedesinin adı verilecekti. Az uzakta akbaba ağaç dallarının üzerinden kendisine bakarken, hareket kabiliyetini kısıtlayan taşların üzerinde öylece yatıyordu, derken biraz olsun sevinç hissetmeye başladı. Gülümsedi, gözlerine dolan yaşlarla kuşun görüntüsü bulanıklaştı.

Sanki Vartan'la konuşuyormuş gibi, "Daha çok çocuğumuz olacak," dedi. "Bugün ölecek olanların yerini dolduracak daha bir sürü çocuğumuz olacak. Ve bundan sonraki de erkek doğacak, adı da *Vrej** olacak."

---

* (Erm.) İntikam.

V

Sasun, 1913

Mihran karısına bağıra çağıra lanet okudu. Hem ona, hem de onun uzak yakın bütün akrabalarına keyifle küfrediyordu. Böyle zamanlarda hep kayınvalidesinden başlardı. Ondan nefret ederdi ve nefreti dudaklarından kolayca dökülürdü.

"Eşekler tepelesin seni! Seni de, ananı da! Ağzınıza sıçılsın. Kız kardeşlerinin de. Onların da senden farkı yok."

Mihran genelde bundan ileri gitmezdi ama bugün devam edecekti. Böyle bir fırsat karşısına az çıkardı.

"Sırtımı döndüğümde arkamdan nasıl fısıldaştıklarını bilmediğimi mi sanıyorsun? Üstelik kocaları da! Hepsini yan yana diz, aralarında bir tane doğru dürüst erkek bulamazsın. Aaah!" Başını tiksintiyle salladı ve kaslı kollarını kaldırdı, "Bunlar olmasa şimdiye hepiniz açlıktan ölmüştünüz! Bunu aklınızdan çıkarmayın."

Evin en büyük kızıyla evlendiğinde kayınpederi Mihran'ın zayıf omuzlarına bakmış ve başını iki yana sallamıştı. Fakat Mihran onunla beraber her gün demirci ocağının yolunu tutmuş ve ihtiyardan daha iyi bir demirci olmuştu.

"Sizin elinizden neler çektiğimi bir Allah bilir. Gözünüz kör olsun. Hepinizin! Müstahaktır. Bir ev dolusu fahişe ve pezevenkle yaşamışım. İşte bu kadar!"

Mihran, herkesin bütün ilgisini çektiğinden emin olmak için sözünün sonunda her zaman bir şeyleri tutup fırlatırdı. Boş odaya göz gezdirdi. İskemle? Hayır. Sadece iki iskemle vardı, ayrıca döşekte oturmak sırtını ağrıtıyordu. Kandil? Yenisi zahmetli olurdu. Birkaç kitap vardı ama kasıtlı olarak bir kitaba asla zarar veremezdi. Karısının örgüsü? Kadınları daha da korkutma ihtimali bu kararsızlığı yüzünden elinden kaçıyor gibiydi. Derhal testiye doğru büyük, kararlı adımlar attı. Testi odanın öbür tarafında, çatık kaşlarını Mihran'a doğru dikmiş olan kayınvalidesinin çok yakınındaydı. Testiyi aldı ve kayınvalidesinin ayağının dibinde paramparça etti. Testi tuzla buz oldu, su her tarafa sıçradı.

Mihran kendine kendine, "İyi yaptın," dedi. Her yer ıslanmış, kayınvalidesinin eteği de bundan nasibini almıştı.

"Tüüü!" Mihran kayınvalidesinin yüzüne doğru tiksinti dolu bir tükürme sesi çıkardı ve evden çıktı.

Sokakta biraz yürüdükten sonra durdu. Şapkasını evde unutmuştu ve kel kafası üşüyordu. O kadar önemli değildi. Başını örtecek bir şey bulmasa da olurdu, yeter ki o insanların yanına dönmesin. Şakaklarını ovaladı. Neden şu hayatta hiç şansı olmadığını yüzüncü kez düşündü.

Köyün bu tarafı boş ve sakindi. Uzaktan düğünün gürültüsü geliyordu. Çocukları Aram'la Takuş ve komşuların çoğu da oradaydı. Bu sayede kimse onu duymadan içindekileri biraz olsun dökebilmişti. Ama bunu yaptığı için kendini daha iyi hissetmiyordu. Yine de yapılması gerekmişti.

Birazdan, karısıyla beraber kilise meydanındaki kutlamalara katılacaktı. Vartan iyi bir adamdı, arkadaşıydı ama henüz gidemezdi. Önce biraz huzur bulmalıydı. Sokakta ilerledi ve iki evin arasındaki dar bir geçitten içeri girdi.

Karısının kendisini çağırdığını düşünerek durdu ama sonra yürümeye devam etti. Köpek havlamasıydı.

Evler boyunca uzanan bu dar geçitlerden köyün her yerinde vardı. Bir insanın geçebileceği genişlikteydiler ama atlar ve tarla hayvanları sığmazdı. Kaçış yolları olarak veya haber yaymak amacıyla iş görüyordu. Mihran şimdi onlardan birini kestirme olarak kullanıyordu.

Köyü çevreleyen ağaçlığa geldiğinde ellerini beline koydu ve o tanıdık uğultuyu dinledi. Kokuyu içine çekti.

Etrafındaki çamların gövdeleri geniş ve sağlamdı. Çam iğneleri, ayaklarının altında çıtırdayıp büküldüler, Mihran her zaman olduğu gibi, buradaki sessizliği ve sükûneti bozduğu için kendini garip hissetti. Ağaçların arasından yavaşça zikzak yaparak ilerledi. Geniş dallar havayı serinlettiği gibi onun sinirini de yatıştırıyordu. Yürürken parmaklarını pürüzlü ağaç kabuklarında gezdirmeyi seviyordu.

Artık daha fazla gitmemeliydi. Havayı kokladı. İlk hangisini algılıyordu? Kokuyu mu, yoksa uğultuyu mu? Annesiyle birlikte, o ölmeden çok önce oynadıkları bir oyundu bu. Kafasının ve kollarının etrafında teni mutlulukla ürperdi. Onları duydu.

Işığın, çam, köknar ve meşe ağaçlarının dallarından çok az sızabildiği ağaçlığın sınırlarındayken, salkım salkım kovanların orada durdu. Bu yıl iş bilir altı arı kolonisi vardı ve hepsi görkemli ağaçların kovuklarına ve yarıklarına sıkı sıkı kurulmuştu. Bu yabani orman kovanları Mihran'ın keşfiydi.

Hasat zamanıydı ama bugün olmazdı. Buraya sadece teselli bulmak için gelmişti. Biraz daha yaklaştı ve kovanlardan birinin yanında durdu. Aylar önce, baharın başlarında arı sokmasına karşı bağışıklık kazanmıştı. Hızla, serin ça-

muru kollarına ve boynuna sürmüştü. Çok iyi hatırlıyordu, bir keresinde iç uyluğunu sokan genç arıyı savuşturmak için şalvarını ayak bileklerine kadar indirmişti. O iğnenin acısını saatlerce hiçbir serin çamur hafifletememişti.

Yüzlerce işçi arı aynı anda kovanların etrafında gidip geliyordu. Mihran büyük kraliçe arının oralarda bir yerde olduğunu biliyordu. Dayanıklı ve gururlu kraliçe arı başka nerede olabilirdi ki? Kaygılı bir şekilde erkek arılara baktı. Onlar için tehlikeli bir dönemdi, varoluşlarının yegâne sebebi kraliçe arı ile çiftleşmekti. Mihran, çiftleşmenin havada yapıldığını ve erkek arının çiftleşmeden hemen sonra felç geçirerek öldüğünü biliyordu.

Fıçı gibi karısını ve onun ince, büzük dudaklarını hatırlayarak iç geçirdi. Bildiği bütün çiftleşmeler ölüm gibiydi.

Erkek arıların zamanları doluyordu. Yakında kovandan ölüme atılacaklardı.

Mihran aniden geriye bir adım attı ve şanssız erkek arıları düşünmemek için kendi zorladı. Cesur ve sağlıklı oğlu Aram aklına gelince, hiç de o erkek arılar gibi olmadığını fark etti. Çocukları ona içgüveysi olduğunu hiçbir zaman unutturmayan kadınlarla dolu o evde hayatta kalmasının tek nedeniydi. Çok eskiden beri orada burada ve sonra da karısının ailesinin evinde barınan bir yetimdi. Kendisine ait bir evi olabileceğine dair hiç umudu olmamış ve herhangi bir Ermeni köyünde neredeyse asla mümkün olmayan bir şeyi yaparak evlendiği kızın evine taşınmıştı. Hemen hemen yirmi yıl olmuştu ama bu konuda laf işitip iğnelenmediği gün yok gibiydi. Mihran çocukları için o zehirli sözleri her gün sineye çekmiş, çalışmaya devam etmişti. Ve şimdi, satacak daha fazla bal toplama zamanıydı.

VI

Daron ahırda gergin bir şekilde bir aşağı bir yukarı yürürken samanların altını üstüne getirdi. İçerinin serin karanlığı hoşuna gidiyordu. Terlemesi bir türlü bitmiyordu ve tavuklar arada onu şüpheyle gagalıyorlardı. Anno'yu kuyunun orada görmesinin üzerinden iki saat geçmişti ve gömleğinin sırtı ile koltukaltları sırılsıklam olmuştu. Zihninde sürekli Anno'nun parmaklarının en sonunda kayışını, kuyunun pürüzlü yüzeyinden başka bir şeyi kavrayamayışını ve düşüşünü, sonu gelmeyen o düşüşü canlandırıyordu.

Babasıyla bugün konuşabilir ve katlandıkları bunca tehlikeye bir son verebilirdi.

Bu konu en uygun nasıl açılır diye düşünüp duruyordu.

"*Hayrig*," Babasına resmi yoldan seslenmesi iyi olurdu. "Baba" demek çocukça gelmişti şimdi. "Sana işinde ve tarlada hakkıyla yardım etmedim mi? Sence bundan böyle kendi başıma da idare edemez miyim? Hem o zaman senin yükünü de hafifletmiş olurum."

Yok. Daron başını salladı. Bu dolambaçlı sözler babasının hoşuna gitmezdi. Nasıl geçineceği hakkında konuşmalarına gerek yoktu. Alım, satım, ticaret, babasının hayatı boyunca yaptığı şeydi, üstelik onun babası da aynı işi yapmıştı. Burada bir sorun yoktu. Sorun, Anno'nun köyün muhtarının kızı olması ve Daron'un ailesiyle pek ya-

kın olmamasıydı. Sonunda Daron, omuzlarını dikleştirip, ayağını kararlı bir şekilde yere vurarak, bunun babasının düşünmesi gereken bir sorun olduğuna karar verdi. Eve doğru, babasını bulmaya gitti.

Babası Mıgro tandırın dibinde bir minderde oturuyordu. Şu an tandır yanmıyordu, üstüne konulan yuvarlak bir tahta parçası ve onun üzerine serilmiş temiz bir örtüyle, yer sofrasına çevrilmişti. Mıgro, babası ve küçük kardeşi, masalarından asla eksik olmayan rakı bardakları önlerinde, hep beraber oturuyorlardı. Onların varlığı Daron'un gözünü korkutmamıştı.

Bütün aile aynı çatı altında yaşıyorlardı ve doğduğu andan itibaren, dede ve ninelerini, teyze ve amcalarını kendi annesi ve babası gibi görmesi gerektiğini öğrenmişti. Bütün yetişkinler çocukların hepsinden aynı derecede mesuldu.

Daron yer sofrasının biraz ötesinde tek dizinin üstüne çöktü ve orada olduğunun fark edilmesini sessizce bekledi. Erkekler, kış gelmeden, daha fazla mal getirmek için bir kez daha Muş'a ya da Van'a gitmenin getirisini tartışıyorlardı. Köy halkı kendi ihtiyacını kendisi karşılayabiliyor, Mıgro'nun işi, düğün ve vaftiz gibi özel günlere kalıyordu, onların da mevsimi bitmek üzereydi. Daron yaklaşınca konuşmayı kesmişlerdi. Daron, bu sessizliği babasının böleceğini biliyordu.

Mıgro oğluna baktı. Daron büyükleriyle konuşurken başını öne eğmesi gerektiğini bilirdi ama yine de bunu yapmadı. Mıgro'yla göz göze geldi ve babasının gözlerindeki gülümseme içini rahatlattı.

"*Hayrig*, benim için çok önemli bir konuyu konuşmamız gerek," diyerek girdi söze.

Daron, dedesinin daha iyi duymak için ona doğru eğil-

diğini hissetti ve terden ıslanmış gömleğinin vücuduna iyice yapışmamış olmasını diledi.

Mıgro, "Dinliyorum," diye cevap verdi sakince.

"Bildiğin gibi, on yedi yaşımı bitirdim. Bir vakittir artık evlenmem gerektiğini düşünüyordum. Bununla ilgili konuşmadan önce, emin olmak istedim. Artık eminim. Evlenmek istiyorum." Daron kimse araya giremeden bir adım daha attı ve devam etti. "Muhtar Vartan'ın küçük kızıyla evlenmek istiyorum."

Daron durakladı. Babasının yüzünde, onun düşüncelerine dair bir ipucu sezebileceğini sanmıyordu. Hiçbir zaman bunu becerememişti. Mıgro'nun mesleği dolayısıyla erken yaşlardan itibaren öğrendiği en önemli şey, yüz ifadelerinin gerçek hislerini açığa çıkarmasına asla izin vermemekti. Babası ona, duygular yok sayamayacağın mahremindir, demişti. Herkesin duyguları vardı. Ama onları bastırmak mümkündü. Zira yaptıkların seni vezir de ederdi rezil de.

Mıgro oğluna oturmasını işaret etti. Daron önce hasır yer döşemesine oturmayı düşündü, fakat diğer erkeklerle aynı hizada olmayı istedi ve gidip bir minder aldı.

"Vartan'ın küçük kızı? Minik, esmer olan mı?" dedi.

Anno esmer miydi? Daron'un eli ayağına dolaşmıştı. Babasının laf arasında yaptığı bazı yorumları hatırladı birden. Mıgro, beyaz tenli kadınları beğeniyordu ve Anno ufaktı, doğru... Şu an bunları düşünmenin sırası değildi. Babasının Anno'yu kast ettiğini biliyordu, o yüzden konuşma devam etmeliydi.

Daron, "He ya, Anno o. Saçları koyu renkli, eğer demek istediğin buysa," diyerek boyun eğmek zorunda kaldı. Neredeyse, Anno'nun gözlerinin hiç de koyu olmadığını ve güneş ışığında sıcak, altınımsı bir kahverengiye dön-

düklerini söyleyecekti ama onu bu kadar iyi bildiğini belli edemezdi. Daron silkindi ve alıştırmalarını hatırlayarak yeniden başladı. Suratından bütün ifadeleri sildi ve sanki bir aletin özelliklerinden bahsediyormuş gibi konuştu.

Mıgro, "Evet, evet," diyerek konuşmasını böldü. Aynı kişiden bahsettiklerinden emin olmuştu.

"Oğlum, onun gibi bir kız için çoktan başkasına söz verilmiş olabileceği hiç aklına gelmedi mi? Onlarla bir yakınlığımız yok ve böyle bir söz varsa bilemeyiz."

Daron sustu. Böyle bir sözün olmadığını bildiğini ve bundan çok emin olduğunu feryat etmeye cüret edemedi.

Babası, "Eğer söz verildiyse bozulamaz," diyerek devam etti. "Böyle bir şey söz verilen aileyi çok utandırır. Mümkünü yok, olmaz."

Daron sustu. Babasının konuşmaya devam etmesini, başka itirazları varsa onları da duymayı istedi.

"Yaşını biliyor musun?" diye sordu.

Daron tereddütsüz cevap verdi. "On beşine girdi."

Erkeklerin ilk kez birbirlerine baktıklarını gördü. Sonrasında gözlerini bardaklarına çevirdiler ama Daron yüzlerinde beliren tebessümleri gördü. Tabii ki anlamışlardı. Oğlan vurulmuş, kıza âşık olmuş diye akıllarından geçiriyorlardır diye düşündü.

"Daron, beni dinle." Mıgro avuçlarını masanın üstüne koydu, öne doğru eğildi.

"İstediğin evlenmekse, evlenirsin. Ama bu kızla evlenmeni ben de istemem, sen de istemezsin. O yaşa gelip, tabii doğruysa, neden hâlâ nişanlanmamış bilemiyorum. Ama kadınlar biliyordur." Daron'un teyzesi ve büyükannesinden bahsediyordu.

"Elimizden geleni yaparız. Bu kız olmazsa başkası olur,"

diyerek kendince düzgün bir şekilde lafı bağlamaya çalıştı. Bu sefer de Daron, babasının yaptığı gibi, avuçlarını masanın üstüne koydu ve yavaşça eğildi.

Sessizce, ikinci defa resmi tonla, "*Hayrig*," dedi. "Bu kız olmalı. Başkası değil."

Kocaman üç çift göz Daron'a döndü. Babası, Daron'un mizacında, özellikle de kararı kendisinin veremeyeceği bir konuda bu şekilde konuşmanın olmadığını biliyordu. Daron'la Mıgro'nun gözleri birbirlerine sabitlendi, herkes soluğunu tuttu. Daron o anda odadan atılabileceğini ve babasının desteğini arkasına almaya dair umudunun tamamen tükenebileceğini biliyordu. Ama başka yol kalmamıştı. Ya onu anlayıp ona yardım edecekti ya da Daron kendi başının çaresine bakmak zorunda kalacaktı.

Babası ona bakarken Daron gergin bir surat ve terlemiş şakaklarıyla, hareketsiz duruyordu. Mıgro, yavaşça cebinden bir mendil çıkardı ve Daron'un ellerinin yanına bıraktı. Babasının bakışlarının yumuşadığını gördü ve aklından geçenleri bildiğini düşündü.

"Oğlum, sen annenin tarafına çekmişsin," demişti Mıgro defalarca, "Yanında her zaman mendil taşı."

Annesi de şakaklarından terlemeye meyilliydi. Son gününde kadınlar, şakaklarındaki teri silmekle başa çıkamamıştı. Doğum normal geçti demişlerdi ama bebeğin eşi bir türlü ayrılmıyordu. Muş'un kuzey taraflarında doktorlar vardı, biraz daha doğuda, Bitlis ve Van'da da bir çok Ermeni ve Amerikalı doktor vardı, fakat çok uzaktaydılar. Daron dört yaşına daha yeni girmişti. Büyükannesi ve halası, ona ve yeni doğmuş kız kardeşine o günden sonra annelik etmişlerdi. İyi biliyordu ki babası şu an onun da burada olmasını çok isterdi.

"Bakacağız Daron." Mıgro cevabını şefkatle vermişti. "Her işin bir adabı var."

Daron sadece başını salladı ama rahatlamıştı. "Bakacağız..." babasının verebileceği en iyi cevaptı.

Mıgro üzerine düşeni yapacaktı. İlk adım atılmıştı.

VII

Raffi ıslık çalmak istiyordu ama kendini tuttu. En çok at binerken mutlu oluyordu ve bugün köylere bu kadar uzak oluşları ona asıl amacını unutturuyordu. Bir kuru incir daha almak için elini cebine daldırdı. İncirin yanında bir de ceviz geldi.

Atı Meğr* hiç çekiştirmesine gerek kalmadan yürürken Raffi bir kez daha omzunun üstünden arkaya baktı. Meğr, ayağı sağlam basan, akıllı ve sakin bir dağ atıydı. Tüyleri kırmızımsı bir kahverengiydi, Raffi'ye her zaman korlaşmış odunun tonlarını hatırlatıyordu. Yeraz, Meğr'in atalarının memleketi Karabağ'dan geldiğine inanıyordu, çünkü dediğine göre büyükbabasının, aynı Meğr gibi tatlı yüzlü atlarla dolu küçük bir ahırı vardı.

Raffi annesiyle pek tartışmazdı. Biliyordu ki Meğr at türlerinin mükemmel bir karışımı ve iyi bir binek atıydı, ona sahip olduğu için çok şanslıydı.

Fedailer için daha fazla at temin etmek bu yolculuğun yegâne nedeniydi. Komşu köyden gelen habere göre zengin bir köylü dört at hediye edecekti. Raffi teslimata dair her şeyi birkaç gün önce ayarlamıştı.

Şimdi yolculuğun sonuna gelmişti. Salor'a bir sonraki gece varacaktı.

---

* (Erm.) Bal.

Sultan Abdülhamit'in tahttan indirildiği ve Jöntürklerin iktidara geldiği haberinin kendilerine ulaştığı zamanı hatırladı. Payitahtta Müslümanlarla Hıristiyanların beraber günlerce kutlamalar yaptıkları anlatılıyordu. Jöntürkler Ermenilerin artık eşit vatandaşlar olacaklarına dair söz vermişti. Bu söz, en ücra doğu illerinde ağır vergiler ödeyen, sürekli hırpalanmış Ermenileri de kapsıyordu. Fedailer, liderleri onlara yenilikçi Jöntürklere güvenmelerini söylediği için dağlarından inmişlerdi.

Bu beş yıl önceydi. Onlara güvenenler aptal yerine konmuştu.

Meğr bir dereden su içti ve Raffi atı rahatlasın diye eyerini çıkardı. Kayalıklarda bir hareket var mı diye baktı ama görünürde tehdit edici bir şey yoktu. Yolda, Ermenilerle bir husumeti olmayan aşiretlerin kamp alanlarından geçmeye özen göstermişti. Çocuklar ona bakmak için durmuşlardı, birkaçı taş atmak için hazırlanırken büyükleri onları durdurmuştu. Bir sürü köyden geçmişti. Köyler su kaynaklarının etrafına kurulmuş, evler savunma için dip dibe inşa edilmişti. Bazı köyler yemyeşil meyve bahçeleri, arpa ve mısır tarlarlarıyla güzel vahalar gibiydiler. Fakat, köyler arasındaki tabiat, yola doğru uzanan sarp kayalıklarla beraber, kuraktı. Burada, hava serin ve açıktı, yukarı, Sasun'a doğru ilerledikçe her an sis inebileceğini bilen Raffi, bu havanın keyfini çıkarıyordu.

İki şahin başının biraz üzerinde süzüldü ve Raffi, şahinlerin kanatlarının altındaki kahverengili siyahlı alaca tonlara hayran kaldı. İleride gökyüzü mavi ve bulutsuzdu, kuru otların kokusu, sonunda, huzurla Raffi'nin içini doldurdu.

Yıllardır, halkının başka hiçbir şey olmasa bile en azından azimli olduğuna kanaat getirmişti. Sık sık, Allahlarına

özgürce ibadet etmek ve korkusuzca yaşamak için en sonunda yabancı ülkelere göç edip buraları terk edenlerin hayatlarını yoluna koyup koyamadıklarını merak ederdi. Onlar için artık küçük kafeslere benzeyen evlerde yaşamak yoktu, kapıları gecenin karanlığında vurulmuyordu da. Üniformalıları görmek artık onlarda kaçma hissi uyandırmıyor ve sokaklarda, dinleriyle dalga geçenlerin taktıkları isimlerle çağrılmıyorlardı. Ama ara sıra Raffi'nin aklına, şimdi ellerinde onlara mutluluk verebilecek ne olduğu sorusu düşüyordu. Kendi ağaçlarından, olgunlaşmış, tozlu meyveleri toplayabiliyorlar mıydı? Ya da hasat zamanı, düzinelerce aile üyesiyle birlikte bir ağacın altında öğle yemeği için toplanıp, ağır çalışan işçilerle alay edip, gülebiliyorlar mıydı? Her yemekte en önce evin en küçüğünün içtiği ve ilginin üzerinde olduğu o anları uzatırken haylazlıkla gözleri parıldayan ufaklığın ardından elden ele dolaştırılan buz gibi dağ suyunu özlemiyorlar mıydı? Peki ya papazlarının, kiliselerinin nemli, yosun kaplı duvarlarında yankılanan ilahilerini? Kızaran etin dumanı havaya yükselirken sıkıca birbirine kenetlenen kollarla, ıslıkları, eğilip doğrulmaları ve ahenk içinde sekmeleriyle halaya durmayı?

Ve çocuklar, kadınların eteklerinin dibinde koşup oynayan, anneleri ya da büyükannelerinin durdurup ellerine, lavaşa sıkıca dürülmüş, yağları damlayan bir parça et tutuşturduğu o güzel çocuklar? Ya da ilkbaharın başlarında, pembe, beyaz ve yeşilin bin bir tonunda çiçek açan meyve bahçelerinin manzarası ile, birbirine karışmış sürülere lanet okuyan genç çobanların, kendilerine aldırış etmeyen hayvanlara sopalarıyla vurarak gezinmesinin görüntüsü. Bunları özlüyorlar mıydı? Raffi bilmiyordu. Belki onların bu saydıklarına ihtiyaçları yoktu, fakat ona göre, bunların

olmadığı bir hayata hayat denmezdi. O buraları terk etmek zorunda kalmayacaktı. Son ana kadar dayanıp ancak ondan sonra buraları terk edenleri yargılamıyordu. Belki onun da koruması gereken bir karısı ve çocukları olsaydı o da aynı şeyi yapardı. Yok hayır, o memleketini terk etmek zorunda kalmayacaktı.

Birden Meğr'in kulakları dikleşti, kafası kalktı ve burun delikleri genişledi. Raffi sesleri dinlemek için dizginleri hafifçe çekti. En başta hiçbir şey duyulmuyordu ama sonradan Arapça sesler duydu. Duaydı bu, Raffi'nin kulağına birçok farklı ses geliyordu. Meğr'in biraz daha hızlı yürümesine izin verdi. Biraz şansı varsa ibadetleri bitmeden onların yanından geçip bir sonraki tepelikte gözden kaybolabilirdi. Raffi'den biraz uzakta, sağ tarafında, bir ağaçlar kümesinin gölgeliğindeydiler, yüzleri kıbleye dönüktü. Raffi ne kadar şanslı olduğuna inanamıyordu. Bedenlerin kalkıp inmesini, tekrar kalkıp inmesini izledi. Bunlar jandarmaydı ve Raffi yanlarından geçerken fark edildiğini biliyordu. Yirmi adım daha ilerledi ve Meğr'i cüret edebileceği en hızlı şekilde sürdü. Ses çıkarmamak ve şüphe uyandırmamak için henüz dörtnala gidemezlerdi.

En sonunda tepeyi geçince, Raffi, Meğr'i dar, kayalıklı yolda olabildiğince hızlı koşturdu. Takip edileceği kesindi ama en azından bir köyde, etraflarında bir sürü insan varken yakalanabilmek için elinden geleni yapıyordu.

Bir saat kadar sonra bir Türk köyüne ulaştı. Kavaklar, söğütler ve akçaağaçlar dar yolu gölgeliyordu ve yol boyunca bir nehir akıyordu. Türk kadınlar nehrin kıyısında çamaşır yıkayıp sohbet ediyorlardı.

Raffi dağ yolundayken jandarmaların peşinden geldiğini duymaktan öte hissetmişti ve şimdi onu uzaktan görür

görmez atlarının üstünde gürleyerek ve bağırarak yaklaşmalarına şaşırmadı.

"Şşşt! Ulan! Kâfir!"

Raffi atından inmişti. Meğr'i dizginlerinden tutarak yavaşça yönlendirdi, derin bir nefes aldı, sanki bu kargaşaya şaşırmış gibi yaparak, zorla, ağırca arkasını döndü.

Üç jandarma vardı, eyerlerinin üzerinde, Raffi'nin tepesine dikilmişlerdi.

Biri hemen, "Ne işin var burada gâvur?" dedi.

Raffi, süklüm püklüm, "Bir işim yok. Atımı sulayacaktım," diye cevap verdi.

Diğer jandarma, "Nereden geliyorsun, adın ne?" diye sordu. Raffi sahte bir isim verdi ve Diyarbakır'dan geldiğini söyledi. Jandarmalardan biri nüfus cüzdanını istedi.

Raffi, küçükken, Muş'ta bir manastıra eğitim görmeye gönderilmişti, okuması iyiydi. Fakat şimdi, Türkleri okuma yazma bilmediğine, zamanlarını harcamalarına değmeyecek biri olduğuna inandırmak istiyordu. Gözlerini kısarak kâğıtlarına baktı ve jandarmalara baş aşağı uzattı.

Kâğıtları döndürdüler, okuyup geri fırlattılar.

"Buralarda çok casus var," diye devam etti aynı jandarma. "Sen de o çıban başlarındansın."

"Hayır, efendim, değilim. Akrabalarımı ziyarete gitmiştim." Raffi sesinden hürmeti anlaşılsın diye çok uğraştı.

"İsimlerini ver!" diye emretti üçüncü jandarma.

Raffi yine onlara hürmetle yaklaştığını göstermeye çalışarak, "Memnuniyetle efendilerim," diyerek girdi söze, "Ama kıymetli vaktinizi harcamak istemem. Çünkü, oraya vardığımda, çok geç kaldığımı söylediler, akrabalarım Amerika'ya gitmişler." Bu uzak diyarın ismini dört hecede, zar zor söyledi, biraz tebessüm etti ve omuz silkti.

"Seyahat tezkereni ver."

Raffi onlara sahte belgeleri verdi.

Birinci jandarma, "Seni batıdan gelirken gördük, doğudan değil," diyerek Raffi'yi suçladı. "En başından beri yalan söylüyorsun!"

Artık kadınlar gibi etraftaki erkekler de yaptıkları bütün işleri, sohbeti bırakmış, onları dinliyordu. Tam da Raffi'nin istediği şeydi bu.

"Hayır efendim, sözlerimin kusuruna bakmayın ama hatalısınız. Siz namaz kılarken geçtim yanınızdan, herhalde yanılıyorsunuz..." Raffi son heceyi sesini incelterek söyledi ve kararı tamamen onlara bırakırcasına tekrar boyun eğdi, "Zira kendinizi ibadetinize verdiğini gördüm..." diyerek sözünü alçakgönüllülükle bitirdi.

Jandarmalar başlarını eğdiler. Mümin namaz sırasında dikkatini bozup gelip geçene bakmazdı. Cevapsız, birbirlerine bakındılar. Raffi onları başıyla selamlayarak bu sorgulamaya nazikçe bir son vermek ve oradan sıvışmak için durumdan faydalanmaya çalıştı.

İlki, "Gâvur, dur!" dedi hemen.

Raffi içi içine sığmayarak emre uydu.

"Nereye gittiğini sanıyorsun?"

Raffi, "Hayvanıma su vermeye gidiyorum," diye sakince tekrar etti, bu sefer biraz usanmış görünüyordu.

Raffi, kalabalığın artık sessizce beklemediğini fark etti. Birbirleriyle fısıldaşıyorlar, oradan yavaşça uzaklaşıyorlardı. Bazıları hepten gidiyordu.

"Ne oluyor?" diye sordu bir jandarma.

Az uzakta yalnız başına duran bir kadın sessizce bir şeyler söyledi.

"Batıda çiçek salgını var diyorlar. Bugün duydum."

Raffi genç kadını görmek için arkasını döndü, baştan aşağı rengarenk ipek şallarla örtülmüştü ve en iyi kalite yün elbiseyi giyiyordu. Uzun boylu ve zayıftı. Sadece koyu renkli, çekik gözleri açıktaydı.

Raffi hızlıca bakışlarını başka yere çevirdi, terli alnını ve kuru dudaklarını silerken bunu ağır hareketlerle bir gösteriye çevirdi.

Jandarmalar, bir anda Raffi'ye farklı bir gözle bakmaya başladılar, sonra hepsi aynı anda, dizginleri kıyasıya, öyle bir hızla çektiler ki Raffi bir anda kendini üç koca atın kıçlarına bakarken buldu.

Jandarmalar, "Buradan hemen git! Yoluna koyul ve atının hiçbir yerde su içmesine izin verme. Haydi git!" diye bağırdılar.

Raffi, emredildiği gibi, Meğr'i döndürdü ve geldiği yoldan geri dönmeye başladı. Kalabalık hızla dağıldı ve bazı kadınlar Raffi'ye hızlı olması için bağırdı. Raffi sırtında taşları hissetti. Son bir kez, genç kadına bakınmak için arkasını döndü. Genç kadın, küçük bir çocuğu yönlendirerek, kalabalıkla beraber koşturuyordu, ikisinin gözleri bir an için buluştu ve Raffi onun gülümsediğini sandı.

VIII

Sonraki gece, Raffi ince uzun bedeniyle babasının avlusundan geçti. Ön kapı sallanarak açıldı, Raffi, Vrej'in, yün kabanını çıkarmak için kendisine uzanan kollarını hissetti. Yorgun bedenini kapının yanındaki divana bıraktı.

Yeraz'ın odanın öbür tarafından kendisine doğru aceleyle ilerleyip tökezlemesini izledi. Yeraz ellerini sıkıca kenetleyip, gözlerini kapattı. Annesi sessizce dua ederken Raffi onun dudaklarının kıpırtısını izledi ve hiçbir şey söylemeden başını duvara yasladı.

Anno Yeraz'a baktı, kendini annesi gibi dizginlemeyecekti. Aceleyle Raffi'ye doğru ilerledi, onun çizmelerini ve çoraplarını çıkardı. Komşularından biri Raffi'nin döndüğü haberini verince, Anno sıcak su ve sabun dolu bakır leğeni hemen hazır etmişti.

Raffi'nin ayaklarını nazikçe yıkamaya başladı, abisi selam vermek için gözünü açmayınca, Anno neşeyle Raffi'nin ayağını gıdıkladı. Raffi içgüdüsel olarak ayağını çekti ve başını kıpırdatmadan, Anno'nun başına sertçe bir fiske attı.

Anno, "Ah!" diye inledi.

"O zaman terbiyeni takın," diye karşılık verdi Raffi ve gözlerini kısa bir süre açarak ona gülümsedi.

Bu esnada birden duraksadı. Şu yorgun halinde bile Anno'nun yüzünün ne kadar değiştiğini fark etmişti. An-

no'nun o her zamanki yuvarlak, parlayan yüzünü görmeyi beklerken, kardeşi, karşısında, önceden belirgin olmayan narin elmacık kemikleri ve geniş, kahverengi, sönük gözleriyle ona bakıyordu. Anno, Raffi'nin suratındaki şaşkınlığı gördü ve başını eğdi.

"Hasta mısın Anno?"

Anno başını iki yana salladı, yüzünü bir daha göstermemeye dikkat ederek aceleyle Raffi'nin ayağının üstünü ovaladı.

Raffi, Anno'nun gerginliğini ve yere döktüğü suyu fark etti.

"Ama iyi görünmüyorsun."

Raffi'nin sesi yorgunluktan yavaş çıkıyordu, kısıktı ama konuşmaya devam etti. "Ben ne zaman gittim buradan? Üç hafta önce mi? Bir ay olmadı bile. O zaman böyle değildin."

Anno korkmuştu. Abisinin ayağını kaldırıp kuruladı ve bir an önce bulanık suyla dolu leğenini alıp oradan uzaklaşmak, Raffi'nin dikkatleri onun üzerine çekmesine mani olmak ve sorulmaması gereken sorulardan kaçmak istedi.

Anno, "Terliklerini getireyim," diye geveledi, titreyen elleriyle leğeni topladı ve uzaklaştı.

Raffi neredeyse arkasından bağıracaktı ama yapmadı. Gözlerini kendisinden bir an olsun kaçırmayan, yan yana dizilmiş insanlarla dolu odaya bakındı.

"Her şey yolunda gitti," dedi ifadesiz bir suratla.

Babasının gevşeyen omuzlarını izledi, boğuk bir rahatlama sesi duydu.

Vartan'a nereye gittiğini ya da görevinin ne olduğunu söylememişti. Fedailer kimseye söylememesi talimatını vermişti. Bu yakalanması durumunda hem fedaileri hem

de köylüleri korumak için alınan bir önlemdi. Bilinmeyen şey söylenemezdi de.

Yeraz aceleyle ekmek, yoğurt, zeytin ve domates getirerek yer sofrasını kurdu. Vartan bir bardak rakı getirdi.

Anno unutulmuştu.

IX

O akşam genç kadın, köyün muhtarı olan kocasının önünde duruyordu. Görüşü kocasının güçlü şamarının etkisiyle bulanıklaşmıştı ama o hâlâ ayakta duruyordu.

"Evime orospunun tekini almışım! Yoldan geçen her adamla konuşan bir orospu! Orada senden başka kimse jandarmayla konuştu mu? Erkek ya da kadın kimse konuştu mu, söyle!"

Hasibe ona doğru baktı ve yüzüne odaklanmaya çalıştı. Daha o sabah bu adamdan daha fazla tiksinebilmek mümkün mü diye düşünüyordu. Adamın yana doğru kaymış fesi, kel kafasının ancak bir kısmını kapatıyordu. Yuvarlak yüzü kırmızıydı. Göğsü öfkeli ve ağır soluğuyla bir yukarı bir aşağı hareket ediyordu, şişkin karnı kadife yeleğinden dışarı taşmıştı. Arkasında ilk karısı, ondan olabildiğince uzakta, bir duvarın dibinde titreyerek duruyordu.

Sorusuna bir cevap bekleyip beklemediğini tahmin etmek zordu. Hasibe ona aldırış etmemenin daha kötü olacağını düşünerek sessizce "Hayır," dedi.

"Orospu!" diye bağırdı tekrar ve onu bu kez yumruklarıyla yere devirdi. "Hâlâ konuşuyor musun sen! Hâlâ söylecek lafın var demek! Senin hakkından geleceğim, bakalım o zaman konuşabilecek misin!"

Kadını ayaklarından tutarak hızlıca çekti ve yüzüne bir kere, sonra bir kere daha, sonra bir daha kuvvetlice vurdu,

döndürüp üç kere de sırtına vurdu. Hasibe halıların üstüne yığıldı. O andan sonra, kocası yumruğunu mu yoksa tekmesini mi kullanıyor bilmedi, sadece odanın halıları üzerinde itildiğini, yuvarlandığını hissediyor, etrafına düşen camların, lambaların zar zor farkına varıyordu. Mehmet'in okuduğu belaları hâlâ duyduğunu sanıyordu, fakat şimdi duyduğu her şey kulaklarındaki şiddetli uğuldama ile boğuklaşmıştı. Mehmet, Hasibe'nin suratını halıya doğru bastırdı, kadının yaraları yanıyor, kanı sert yün halıya sızıyordu. Son darbeler kürek kemiklerinin arasına indi ve bilincini kaybetmeden önce güçlükle nefes almaya çalıştı.

Ona çok uzun gelen bir aradan sonra, kısa, rahatsız edici bir soluğun sesiyle uyandı. En sonunda, dikkatini iyice topladığında, sesin kendisinden çıktığını fark etti ve kocasının onu bu sefer de öldürmediği gerçeğini kabullendi. Hâlâ onun bıraktığı yerde, halının üzerinde, yüzüstü yatıyordu. Bir acı hissetti adeta uzaklardan yavaş yavaş gelen bu acı devamında o kadar arttı ki ağlamaya başladı ama ses çıkarıp çıkarmadığını bilmiyordu. Gözlerini açmaya çalıştı ama sadece bir gözkapağı aralandı. Yalnız mıydı? Hareket edemiyordu, tek gözüyle görüşünü netleştirmeye çalıştı. Bir şey gördüğünü sandı. Bir siluet. Kendisine yavaşça yaklaşan bir siluet. Hasibe onun kendi çocuğu, oğlu olduğunu biliyordu. Ve oğlu yanına çömeldiğinde Hasibe çocuğun dehşetle yuvarlaklaşan gözlerini gördü.

X

Sabah erken kalkmak Anno'ya artık zor gelmiyordu. Sonbahar biterken serinleyen havaya rağmen iyi bir uyku çekebilecek huzuru bulamıyordu. Her işi yapmaya razıydı, yeter ki Daron'u düşünmesini engelleyebilsin.

Babasının evine nişanla ilgili konuşmak için kimse gelmemişti. Lusin'in düğününün üzerinden iki ay geçmiş, Anno'nun kollarındaki sıyrıklar iyileşmişti.

Yer yataklarını dikkatle katladı, önce anne babasının, sonra Vrej'in ve en son kendisinin yatağını toplayıp yatak odasındaki yüklüğe istifledi. Raffi'nin pamuk doldurulmuş yün yatağı ve battaniyesi yığının en altında duruyordu. Günlerdir oradaydı, çünkü Raffi evde değildi. Anno, nereye gittiğini ya da ne zaman döneceğini sormadı, sorarsa büyükleri tarafından soğuk bakışlarla susturulacağını biliyordu. Bir kere denedi diye neredeyse azarlanmış, yerin dibine geçmişti.

Annesi, Lusin'in yatağını kaldırmak yerine onu soğuk geceler ve misafirler için tutulan yedek yastıkların ve battaniyelerin yanına taşımıştı.

Mari teyzesi yüksek sesle, "Anno! Neredesin kızım?" diye seslendi. O gün fırın yakma günüydü ve Mari teyze Yeraz'a yardım etmek için gün ağarırken gelmişti.

Anno ön odanın kapısını gözetliyordu. Teyzesinin yüzü kızarmış, bir yanağı unlanmıştı, mekanik hareketlerle

son hamur parçasını açıyordu oklavayla. Anno'ya döndü. Anno başka bir yere baktı, teyzesinin yüzündeki sitemden ötürü suçluluk duymadığına şaşırmıştı.

Yeraz erkekler yesin diye yığının üzerindeki en taze lavaşı aldı, peynirle ve çay bardaklarıyla beraber masaya koydu.

Anno saçını örerken konuşmaları dinliyordu.

Hagop amcası, "Maratug bu sabah açık seçik görünüyordu," dedi yüksek sesle. Hagop, Vartan'ın amcası ve ailenin en yaşlısıydı.

Hagop amca Maratug dağının görüldüğü bulutsuz, berrak günlerde, sanki dağın halinden bizzat sorumluymuş gibi, bunu gururla bildirirdi. Vartan ve Vrej gözlerini kahvaltılarından ayırmadan başlarını salladılar.

Herkes biliyordu ki bu, yaşlı adamın hava şartlarıyla ilişki kurma biçimiydi. Eğer yağmur yağacak gibiyse Hagop, "Maratug bulutların arkasında kayboldu. Tepesini ya gördüm ya görmedim, emin değilim," derdi sessizce. Karanlık kış aylarında, üzgün bir şekilde başını sallar ve "Maratug ortada yok!" derdi. Sevgili dağının tepelerinin uzun günler boyunca bulutlarla kaplı olduğu günlerde biraz sersemlemiş gibi görünürdü. Soğuktan içeri girdiğinde başını sallardı. Sanki bu köyde, bu dağlık yerde yetmiş küsur yıldır yaşamamış gibi mevsimlerin düzenini anlamamakta ısrar ediyordu. Güne, dağın geniş eteklerini ve uzun sıralar halinde yükselip alçalan tepelerini görerek başlamazsa şaşkına dönerdi.

Yaz aylarında Maratug'un arkasında daima hafif bir sis olurdu ve Hagop gün içinde sürekli, "Maratug bir saat önce tabak gibi ortadaydı. Şimdi gitti. Bakalım ne olacak?" diye rapor verirdi.

Hızla hareket eden yoğun bir sis yıl boyunca sıkça görülür, Hagop amcayla acımadan alay ederdi. Akşam yemeğinde bazen suçlar bir şekilde öfkelenir, "Maratug bu sabah bütün tepeleriyle parlıyordu. Ama öğleyin tamamen kayboldu," derdi.

Böylesine güzel bir havanın aniden dönmesinin nasıl bir talihsizlik olduğu tam olarak anlaşılsın diye konuşmasına kısa bir ara verir, başlığını çıkarır ve ertesi günün tasasıyla "Bakalım yarın nasıl olacak," derdi.

Vartan minderinden kalkarken, "O zaman tarla işlerini bitirmek için iyi bir gün," dedi. Vrej babasını izleyerek kabanını ve şapkasını aldı.

Hagop amca dahil bütün Vartanyan erkekleri uzun bir çalışma gününe başlamak için dağıldılar.

Bütün köy buğday harmanını dövmek için toplandı. Yollarda bir yukarı bir aşağı hareket eden sayısız at arabası, ekinlerden ayıklanan samanı depolamak üzere ahırlara taşıyordu. Buğday ya un yapmak için öğütülüyor ya da tüm yıl farklı yemeklerin yapımında kullanılmak üzere olduğu gibi saklanıyordu.

Anno bugün kadınlar ve çocuklarla beraber harman savurmaya gidecekti.

Geniş, temiz örtülere incecik serilen buğdaya, kabuklarından ayırmak için sopalarla vurulurdu. Sonra buğday kabuklarıyla beraber kürekle havaya savrulur, kabuklar havada uçuşurken buğday, kabuğundan ayıklanmış olarak örtüye düşerdi.

Anno'nun saçları sırtından aşağı düzgünce örülüydü, üzerinde diz altına kadar uzanan solmuş yün bir hırka vardı. Erkeklerin daha yeni kalktığı minderlere oturan diğer kadınların yanına geçmeden önce, giydiği bol şalvarın bi-

leklerini tam kapatıp kapatmadığından emin olmak için ayaklarına doğru baktı.

Mari teyze kalın keçi peyniri dilimlerini sıcak lavaşın içine koyarak dürüm yapıyordu.

Yeraz, "Harman bir an önce bitse iyi olur," diye iç geçirdi, "Sebzeleri istiflemekte gecikiyoruz."

Yılın bu zamanı çatılar hiçbir zaman boş kalmazdı. Domatesler kurumaları için çatılara serilirdi. İncirler, elmalar, kayısılar, erikler ve armutlar, ya tam halde ya da ikiye bölünerek kurutulurdu. Lahanalar ve sebzelerden turşu yapılırdı. Cevizler ve fındıklar bu zamanda toplanır ve kabuklarıyla saklanırdı. Dutlar, Hagop amcanın yapacağı damıtma işlemi için bir köşede beklerdi.

Mari teyze, "Biliyor musun," dedi, "Tüccarın bahçesindeki patlıcanları fark edeli iki yıl oldu."

Birden Daron'un ailesinden bahsedilince Anno'nun nefesi kesildi ama ağzındaki çayı püskürtmemeyi becerdi. Yanakları kızardı, sakinleşmeye çalışırken başını öne eğdi. Yeraz'ın kil bir bardak tutan eli havada asılı kaldı ve kızına uzun uzun baktı.

Mari teyze, Yeraz'ın şaşkın bakışlarının yeğeninin üzerine düşüşünü izledi ve Yeraz'ın dikkatini geri kazanmayı umarak, bir parça kumaş çıkarıverip Anno'nun tam burnunun altından sallandırdı. Anno bir şeyler geveledikten sonra kumaşı minnetle yakaladı.

Mari, "Patlıcanlar çok tombul değiller. Tombuldan çok uzunlar, tam olması gerektiği gibi," diye devam etti.

"Geçen sene gördüğümde şanstır demiştim, ama yok, bu sene de aynısı sanki. Sence neden öyle Yeraz bacı?"

Yeraz, "Ben de göreyim hele," diye mırıldanarak lavaşından bir parça kopardı.

Anno, "Anne, patlıcanları ben de görmek istiyorum," derken sakin ve temkinliydi. Daron'un evine gidebilmek için mükemmel bir fırsattı bu. Küçüklüğünden beri sebze bahçesinde çalışmayı çok severdi, onların büyümesi için neye ihtiyaç duyduklarını iyi bilirdi. Hatta, küçük avlularının etrafında, sebzelere kenarlık olsun diye çiçekler yetiştirmeye bile çalışmıştı. Bu yüzden onlarla gitme talebinin kuşku uyandırmayacağını umuyordu. Yavaşça ekmeğini çiğnedi ve bekledi.

Mari teyze, "O zaman yeni bir tohum herhalde," diyerek devam etti.

Yeraz'la ikisi "Kesin Van'dan!" diyerek gülümsediler.

Tüccarın karısı Van'dan gelmişti. Adam da bazen oraya gidiyordu.

Anno, biraz çaresizce, "Anne, yakında toplayıp kurutacaklar," dedi. "Bugün mü gitsek?"

"Bugün mü? Boyum kadar lavaş istiflendi. Onları öyle mi bırakalım? Buğdayın da harmanlanması lazım. Bugün patates, yarın turp ve ondan sonraki gün de soğan... İşimiz gücümüz bu canım kızım!" Yeraz lavaşı tutarken boşta kalan parmaklarıyla sayıyordu, "Ahıra gömülecek kavanozların dolması gerekiyor daha. Üstüne biz burada oturmuş çene çalarken, tarladaki erkekler acıkacak ve yemek bekleyecekler. Hangi ara patlıcanlara bakacağız kızım?" Yeraz'ın kaşları yukarı kalkmıştı.

"O zaman hemen şimdi gidelim, çabucak bakalım, sonra işimize devam ederiz." Anno kararını vermiş, ayağa kalkıp kahvaltıdan kalanları toplamaya başlamıştı.

Mari, konuşmanın seyrinin değişmesinden şaşkın, Anno'nun arkasından bakıyordu. Anno herkesin en sevdiği çocuktu, epey şımartılmıştı fakat can havliyle çalıştıkları şu

güz günlerinde sabah misafirliğine gitmeye karar vermesi olacak iş değildi.

Yeraz o an önceden anlamakta güçlük çektiği şeyi anlamaya başladı. Yok, bu ziyaret patlıcanlarla zerre alakalı olamazdı. Bu, kızının son zamanlardaki sessiz kopukluğuyla, huzursuzluğuyla, göz altlarındaki koyu halkalarla alakalıydı.

Yeraz, tüccarı ve ailesini düşündü. Tüccarın kızının, küçük ve tatlı olduğunu biliyordu, fakat hiçbir zaman Anno'nun oyun arkadaşı olmamıştı. Ama tüccarın oğlu ya da yeğenleri ilgisini çekebilecek yaştaydılar. Şimdi, cevaba daha yakın olduğunu hissediyordu. Nihayetinde, gidip patlıcanlara bakmak için kesinlikle iyi bir zamandı.

Yeraz kararını verdi, "Mari sen de gel," dedi.

Hepsi evin farklı yönlerine dağıldılar. İki kadın evden çıkmadan önce aynanın önünde başörtülerini taktı. Yeraz, kızının küçük bir aynada yüzünü her açıdan kontrol ettiğini gördü.

Aceleyle yürürken, her adımda biriyle selamlaşıyorlardı. Yolda sağlı sollu, dip dibe dizilmiş düz damlı evler vardı. Evlerde olduğu kadar, sokakta ve damlarda da hareketlilik olduğunu fark ettiler.

Bir fındık ağacının gölgesinde oturan yaşlı bir kadın, bir taraftan süt tulumunu çalkalıyor, diğer taraftan göğsüne sardığı torununu sallandırıyordu. Genç bir oğlanın çektiği saman dolu arabanın fazla yakınından geçtiğini düşünen kadın kızgın bir şekilde söyleniyordu. "Bu şekilde devam edersen kafandaki bitlerle beraber herkesi boğmaya yetecek kadar toz kaldıracaksın seni pervasız."

Mihran'ın yüzü şimdiden, tarım aletlerini döverken çıkan kıvılcımlardan ve aralıksız çalışmaktan kıpkırmızı

olmuştu. Başında bekleyen adamlar bağıra çağıra tavsiyler veriyor, Mihran'ın her hareketine karışıyorlardı.

Anno endişeyle yukarı, güneşe doğru baktı. Çok mu geç kalmışlardı? Daron, tarlanın yolunu çoktan tutmuş muydu? Onun yanından geçmiş olamazlardı. Evleri bu yolun en sonundaydı ve onun gerisinde de önce meyve bahçeleri, sonra da ekin tarlaları başlıyordu. Daron o yöne doğru gitmiş olmalıydı. Ya da, daha da kötüsü, ailesinin sürüsünü gütmek için saatler önce çıkmış, etraftaki tepecikler veya bayırlarda bir yerlerde olabilirdi.

Sol taraflarında kilise vardı şimdi. 1894'teki son saldırılardan kalma hasarlar yüzünden kısmen dökülüyordu. Gözenekli taşlardan örülmüş duvarlarının üzerinde koyu kahverengi izler vardı. Orada öldürülmüş insanların kanı. Fakat kilise hâlâ ayaktaydı, hâlâ köyün kalbiydi.

Kilisenin kapısının yanında büyük, dikdörtgen, ceviz ağacından bir levha duruyordu ve yanlarında kısa ahşap tokmaklar asılıydı. Her pazar günü köy halkını kiliseye çağırmak için tokmaklar havaya kalkar ve ceviz levhaya indirilirdi. Şimdi Anno tokmakların esintiyle cansız bir şekilde sallanmasını izliyordu. Bir kiliseden daha dirençli bir şey var mı acaba diye düşündü kendi kendine.

Neredeyse yolun sonuna gelmişlerdi. Anno, kendini sersem gibi hissetmeye başlamıştı. Ne diye Daron'un evine gelmişlerdi böyle? Kendini bir an kirli hissetti. Gözlerini annesine doğru çevirdi, Yeraz Anno'nun bu bakışına ifadesiz bir şekilde karşılık verdi. Anno'nun yüzü kızardı ve hızla başka bir yere baktı. Biliyordu! Anno tam o an bunun farkına vardı. Görüşü bulanıklaştı ama bacakları mekanik bir şekilde hareket etmeye devam etti. On adım sonra tekrar annesine baktı ama Yeraz başka bir tarafa bakıyordu.

Yüksek, kerpiç bir duvarın arkasında Mıgro'nun küçük avlusunun ve bahçesinin girişi, onun karşısında, içinde dört ya da beş raf mal bulunan ufacık bir dükkânın kapısı vardı. Anno orada kimseyi göremedi. Eve giden merdivenlere doğru baktı. Orada da kimse yok gibi görünüyordu.

Dükkân girişinin solunda, köşeyi dönünce, ahırlara açılan kapılar vardı.

Acaba o taraflarda dolansam mı diye düşündü. Aşağı doğru baktı ve orada, avlunun tam ortasında, sebze bahçesini gördü. Patlıcanların mor kabukları güneşte parıldıyordu.

Anno yerinde duramadı, sebzelere doğru ilerledi. Yeraz eve doğru günaydın diye seslendi. Örtülü bir baş göründü ve bir kadın Yeraz'ın selamına karşılık verdi. O esnada, ahırların olduğu yerden erkek sesleri geldi. Daron ve kuzeni Kevork ağzına kadar dolu bir yük arabasını ittiriyordu.

Daron, Anno'yu görünce donakaldı ve ikisi de istemsizce kocaman gülümsedi. Sonra Anno, Daron'un gülüşünün azalmaya başladığını fark etti, onun bakışlarını takip ettiğinde Yeraz'ın Daron'u izlediğini gördü.

Anno, belli ediyor olmalarının korkusuyla, bir anda dizlerinin üstüne çöktü ve bir domates fidesine dokundu. Bacakları titriyor, yukarı bakmaya cesaret edemiyordu. Daron'un büyükannesi, teyzesi ve peşlerinde küçük kız kardeşi Nayiri'nin bahçeye girmesiyle içi ferahladı.

Kadınlar hemen sohbete başladılar ve Anno, çömeldiği yerin yakınında, domatesleri durmadan koparan hevesli elleri gördü. Mari'nin önlüğünü sebzeyle doldurduğunu fark ettiğinde ağır ağır tekrar ayağa kalktı.

Daron, Anno'nun yanından geçip, onu izlemekten vazgeçmeyen Yeraz'a doğru ilerlemeye başladı. Anno, o

yaklaşırken kendini tuttu, gözleri Daron'un yüzünden annesininkine geçti.

Daron, Yeraz'a günaydın derken başını önüne eğdi ve hemen ardından hızlıca iyi sıhhatler de diledi. Ardından, yük arabasına doğru yürümek için kadına sırtını döndü. Yüzündeki gülümseme çoktan gitmişti ama Anno'nun yanından geçerken, "Seni tekrar görmek çok güzel," diye mırıldanmadan edemedi. Anno cevap veremeden oradan uzaklaştı.

Anno, Daron'un gidişini izlerken, Yeraz kızının yüzünde öyle bir hüzün görmüştü ki en sonunda bakışlarını başka tarafa çevirmek zorunda kalmıştı.

XI

Anno tarlada çalışan erkekler için hazırlanmış öğle yemeğinin olduğu ahşap tepsiyi tecrübeyle dengeledi. Onunla aynı şeyi yapan köyün diğer kızlarıyla beraber duygusuzca yürüdü.

Süzme yoğurt, bulgur ve naneyle yapılmış köfte yığınlarının nefis kokusu örtünün altından bile duyuluyordu. Artık sonu gelen, kırmızı ve sulu koca domatesler yeşil zeytinlerin ve dereotu ile tatlandırılmış, soğuk kaynak suyu ile yapılmış ayran dolu testilerin yanında parlıyordu. Tepsilerin bütün köşelerine dörde katlanmış lavaşlar koyulmuştu.

Sabahki utancı hâlâ canını acıttığından etrafındaki kızlardan ayrı duruyordu. Annesi sırrını biliyordu. Bundan emindi. Daha da beteri, küçük kızının, Daron ve ailesinin yanına gitsinler diye beceriksizce çabalamasını izlemişti. Annesi, eğer seni istemek gibi bir niyetleri varsa, babanın evine bir arabulucu yollamaları gerekir diyerek onu azarlayacaktı kesin.

Beraber yürüdüğü kızların çoğunun adımlarını yavaşlattığını ya da başka yönlere dağıldığını fark etmedi. Durup, babasının tam olarak nerede olduğunu saptaması gereken ana kadar, elleri hâlâ titrer bir vaziyette ağır ağır yürüdü.

Bir şeylerin ters gittiğini hemen anladı. Tarlada, çalışır halde, eğilmiş olması gereken erkekler dik duruyor, Vartan'ın iki jandarmayla konuşmasını izliyorlardı.

Türklerin Sasun'a gelmesi olağan bir şey değildi. Burada hiç Türk komşuları yoktu. Belki bir köylü alışveriş için oraları gezip giderdi ama jandarmalar nadiren gelirdi.

Anno etrafına bakındı. Neredeyse bir tek o kalmıştı. Onlara iyice yaklaştı, konuşulanları duyabiliyordu.

Jandarma Vartan'a çıkışarak, "Günlerdir ortada yok," dedi.

Vartan, "Evet, doğru Paşam. Biz de hiç göremiyoruz, güzel havaların son demleri, o da sürülerle uyuyor, hayvanlardan hiç ayrılmıyor. Canilikten ve hırsızlıktan çok çektik," diyerek sohbet tonunda cevap verdi.

Anno bunun Raffi'nin yokluğuyla alakalı olduğunu anladı ve bir anda dizlerinin bağı çözüldü.

Diğer jandarma, "O kadar sorun çıkarıyorlar demek?" diyerek kışkırttı. "Siz Hıristiyanlar şimdi de birbirinizden mi çalıyorsunuz?"

Vartan, sakin bir şekilde, "Hayır," dedi, "Biz öncellikle bizim olanı tutmaya çalışıyoruz."

"Sürülerinize hakkıyla bakılıyor madem, diğer oğlunun babasının yanında olması gerekir. Onu da göremiyorum." Jandarma tarlaya göz gezdirirken, gözlerini kısmıştı.

"O şimdi döner Paşam. Yemeği hiç kaçırmaz." Doğruluk payı olmayan bu sözle beraber Vartan, tepsiyle beraber kök salmış gibi duran Anno'ya doğru birkaç adım attı.

"Vrej dönene kadar yemeğimizi paylaşırsanız, şeref verirsiniz."

Tepsiyi ona uzatırken, Vartan'la yüz yüze gelen Anno bu son yalandan dolayı babasının suratını panikle yokladı. Babası ona bakarken gözlerini kıstı ve jandarmalara dönüp, bir sıra kavak ağacının gölgesi altında, oturacak rahat bir yer gösterdi.

Anno anlamıştı. Vrej aslında tarlaya gelmeyecekti. Jandarmaların da şüphelendiği gibi, büyük abisinin yokluğunda sürüyle o ilgileniyordu. Raffi'yi aramak için uçsuz bucaksız tepelere tırmanmaya çok üşenen jandarmalar, Vartan'ın hikâyesinin yalan olduğunu kanıtlamak için gerekirse günbatımına kadar memnuniyetle burada, kardeşlerden birinin ortaya çıkmasını bekleyebilirlerdi. Şimdi Vrej, hangi tepenin hangi köşesinde geziniyorsa bulunup, gecikmeden gizlice buraya getirilmeliydi.

Babası jandarmalara lavaşları uzatırken, Anno arkasından çaresizce bakıyordu. Jandarmalardan biri daha şimdiden ekmeği bölmüş, kocaman bir lokmayı çiğnemeye başlamıştı ama diğeri hareketsizdi. Dikkatlice Anno'ya bakıyordu. Bunu gören Anno, koşma dürtüsünü kontrol ederek, arkasını dönüverdi.

Ne yapılması gerektiğini biliyordu. Adamların onu göremeyeceği noktaya geldiğinde tepelere doğru koşacak ve Vrej'i geri getirecekti.

Köye doğru aceleyle yürüdü. Gözleri ileride, tek düşüncesi abisini nasıl bulacağıydı, sabah olanları unutmuştu.

Peki, diye düşündü. Önce oraya gitmeliyim. Koşmak istedi ama bunu yapamazdı, çünkü kalabalığın dikkatini ve beraberinde bir sürü soruyu üzerine çekerdi.

Evlerin duvarları arasındaki boşluklara baktı. Bir tanesinin arasından fırladı ve köyün arkasındaki alçak bayırları tırmandı. Babasının bitkin suratını gözlerinin önüne getirdi ve koşmaya başladı.

Dakikalar sonra arazinin biraz düzleştiği bir bölgeye geldiğinde, dinlenmek için yavaşladı. Herhangi bir çobanın onu doğru tarafa yönlendireceğinden emin olarak aramasını sürdürdü.

Ama sürüleri buradaki kuru otlarla otlatmak mümkün değildi. Daha yükseklere tırmanmalıydı.

Onca kez kayıp tökezledikten sonra en sonunda bir sürüye rastladı. Ama çobanı göremedi. Yaklaşarak ağaç diplerine doğru bakındı, çünkü orada dinleniyor olabilirdi ama kimse yoktu. Yola devam etti. Geniş bir açıklıktan sonra bir koyun sürüsü daha gördü ama yine çobanı bulamadı. Hüsranla ve ailesinin yüzünü kara çıkarmak korkusuyla, çileden çıkmış bir şekilde kendi etrafında döndü ve başka bir tarafa doğru koşmaya başladı.

Orada da aynıydı. Daha fazla koyun, bu sefer keçiler de vardı ama çoban kayıp.

Yorgunluktan başı döndü, umutsuzca bağırdı. Boğazı kurumuş, neredeyse hiç ses çıkmamıştı. Dizlerinin üzerine çöktü, yutkundu, derin bir nefes aldı ve Vrej diye bağırdı. Koyunlar şaşkın şaşkın Anno'ya doğru baktılar, çiğnenmemiş otlar ağızlarından sarkıyordu.

Şimdi, korku verecek derecede halsiz hisseden ve başı dönen Anno, geniş gölgeli bir ağaca doğru sallana sallana yürüyüp gövdesine yaslandı. Tam yere yığılmak üzereyken biri onu arkasından sıkıca kavradı ve ağaçların arasına sürükledi. Büyük bir el burnunu ve ağzını kapatmıştı. Anno tepindi. Çığlıkları boğazını acıtıyordu ama ağzını sımsıkı saran el ses çıkarmasına izin vermiyordu. Anno vücudunu sağa sola oynatmaya çalıştıkça bedenini saran cendere sıkılaştı. En sonunda kulağına gelen öfkeli, alçak sesi duydu.

Adam, "Dur," dedi. "Dur!" Ermenice konuşuyordu.

Anno'nun bütün vücudu şok içinde gevşedi ve başı geriye düştü. Yüzündeki büyük el yavaşça kalktı ve Anno hızla döndüğünde Avo'nun yüzünü gördü. Arkasında Daron ve iki çoban daha vardı.

Afallamış bir halde bakakaldı.

Avo, "Kardeşim, dinle," diyerek fısıldadı. "Buraya gelirken kimseyi gördün mü?"

Anno hâlâ boş boş bakıyordu.

Avo, "Kimseyi gördün mü?" diyerek üsteledi.

Başını salladı, korkudan sıyrılınca gözleri yaşarmıştı.

"Neden buradasın?" diye sordu Avo. Fısıldamak istemişti ama sesi daha çok alçak bir gürleme gibi çıktı.

Anno ağzını açtı. Sonra yine kapadı. Boğazını temizledikten sonra tekrar konuşmaya çalıştı. "Vrej. Vrej'i bulmam gerek. İki jandarma bizim tarlada oturmuş Vrej'in ortaya çıkmasını bekliyorlar."

Hepsi birden, "Ne? Neden Vrej?" diye sordular.

"Babam onlara Raffi'nin burada olduğunu söyledi. Raffi'nin çobanlık yaptığını, Vrej'inse her zamanki gibi tarlada çalıştığını söyledi. Yani Vrej'i görene kadar oradan gitmeyecekler." Şimdiden ne kadar çok zaman kaybettiğini düşündüğünden son cümlesi ağzından hızlı hızlı çıkmıştı.

Gözlerini Daron'a dikti. Bir ay boyunca onu neredeyse hiç görmemişti ve şimdi bir gün içinde bu ikinciydi. Daron'un gözlerinde gördüğü sevgi ve şefkat, Anno'nun soğukkanlı kalmak için verdiği mücadeleye yardımcı olmuyor, gözyaşlarına hâkim olmak giderek zorlaşıyordu.

Anno, suçlarcasına Avo'ya döndü. "Neden beni o şekilde susturdunuz? Neden böyle saklanıyorsunuz?"

Avo'dan daha genç olan çobanlar konuşmayı ona bıraktılar. "Bugün sıkıntılı bir gün. Önce bir hayvanı öldürüp bulabileceğimiz bir yere bıraktılar, arkadan bir tane daha geldi. Bu Kürtlerin işi. Bize tuzak kuruyorlar."

Daron sol tarafı göstererek, "Vrej tam şu kayalıkların arkasında," dedi.

Avo başını salladı: "Vrej çok kızgın. Onu buradan uzaklaştırmak iyi olur..." Avo'nun cümlesi bitmeden Daron ayağa kalktı. "Hemen yanına gidip yola çıkmasını söylüyorum."

Avo tekrar başını salladı. "Vrej kendi başına kestirme bir yoldan daha hızlı gidebilir. Sen ona gitmesini söyle. Sonra buraya geri dön ve kardeşimi sağ salim dağdan indir. Köye vardığında da oradan bize yardım getir."

Daron gözden kaybolmuştu bile. Avo ve diğer iki çoban bakışlarını yine sürülere çevirmişti.

Anno onların arkasında titreyerek, çimenlerin üzerinde bağdaş kurup sessizce bekledi.

Dakikalar sonra cesaret edip, "Sayıları çok muydu abi?" diye sordu.

Avo, "Hayır," dedi arkasına dönmeden. "Ama gözü karaydılar. Türkler bizi cezalandırsın diye kendimizi gösterip, onlara aynı şekilde karşılık vermemizi bekliyorlar. "Arkalarından gelen hışırtıları duyunca etraflarına bakındılar ve Daron'un bir kayadan diğerine atlayıp yanlarına indiğini gördüler. Daron, kollarını uzatarak Anno'yu ayağa kaldırdı ve "Vrej şimdi yolda, ben de yardım toplayıp geleceğim," dedi.

Tepelere tırmanmak çok güç ve tehlikeli olmuştu ancak Anno aşağı doğru inerken neredeyse uçuyormuş gibi hissetti. Daron daha bir kelime dahi etmemişti ama bir saniye olsun elini bırakmamıştı da. Aynı zamanda sürekli arkalarını da kontrol ediyordu ama Anno en sonunda durmaları için ısrar etti, çünkü ayakkabıları o kadar çok taşla dolmuştu ki her adım ıstıraba dönüşmüştü.

Yaslanacak rahat bir kaya bulmak için bir saniye bile harcamak istemediğinden yere oturmuş, sağ ayakkabısının

bağcıklarını çözmeye başlamıştı. Daron, aynısını yapmak için sol ayağını kaldırdığında Anno onu durdurdu ve baktı. Daron, Anno'nun iki elini bir araya getirerek onları öptü ve gülerek, "Yakında ayaklarından daha fazlasını göreceğim Anno," dedi.

Böyle bir sözün ardından iyice hareket edemez hale gelen Anno, Daron'un ayakkabılarını çıkarıp, içindeki taşları ve tozları silkelemesini izledi. Daron kucağında Anno'nun ayağını sallarken, bir taraftan da yün çoraplarını temizliyordu. Anno'nun ayağının altını çabucak okşayarak, ayakkabısını giydirdi, Ona bağcıklarını bağlamasını işaret ederken, aynısını yapmak için diğer ayağa geçti. İki ayakkabının da bağcıkları bağlandıktan sonra Daron, Anno'yu ayağa kaldırdı ve kendine doğru çekti.

"Seni ne kadar sevdiğimi biliyor musun?"

Anno ona daha da umutsuzca sarılarak sadece başını salladı. En mutlu anları her zaman böyle korku ve çaresizliğin gölgesinde mi kalacaktı?

Köye varana kadar bir daha durmadılar. Daron, Anno'ya babasının tarlasından uzak durmasını tembihledi ve ayrıldılar. Anno, buğday ayıklamak için doğrudan kadınların yanına giderken, Daron muhtara doğru ilerliyordu.

Yürürken yapılması gerekenleri planladı. Eğer Vrej kendini gösterdiyse ve jandarmalar gittiyse, Daron doğrudan Vartan'a gidecek, Vartan'ın Kürtler ve katledilmiş koyunlarla ilgili vereceği talimatı uygulayacaktı. Eğer jandarmalar hâlâ oradalarsa ve Vartan'a danışamayacak durumdaysa babasına gidecekti. Daron hatırladığı şey yüzünden duraklayacak gibi oldu. Babasına gidemezdi. Mıgro günler önce Van'a gitmek için evden ayrılmıştı.

Arpa saplarının çoğu hasat edildiğinden Daron'un tar-

laların öbür tarafını görmesi kolay olmuştu. İşlerine dalmış köylüler, Daron yanlarından geçerken onu mırıldanarak selamladılar. Daron, sohbet etmek isteyen birkaçını başka taraflara bakarak savuşturdu. Kürtlerle olanları herkesin bilmesi iyi olmazdı. Neredeyse herkesin o tepelerde oğlu ya da damadı vardı.

Vartan'ın tarlasının sınırına varan Daron uzak bir mesafede durdu.

Jandarmalar hâlâ oradaydı ama atlarına binmişlerdi. Vrej de oradaydı. Vartan konuşmaya devam ettiği atlı adamlara doğru bakıyordu. Nihayet adamlar, atlarını döndürüp, yavaşça koşturmaya başlayarak uzaklaştılar, hayvanların toynakları, hafifçe sabanlanmış toprağa bayağı gömülüyordu. Vartan arkalarından baktı ve alnını sildi. Yorgun bir şekilde ailesine doğru döndü. Sinirli, rengi atmış olan Vrej, Daron'un kendisine doğru yaklaşmasını izledi.

Daron, Vartan'ı saygıyla selamladı, hayatında ilk defa Anno'nun babasıyla yüz yüze geliyordu.

Vrej'in yaşanan sorunları Türkler hâlâ yanlarındayken anlatmasının neredeyse imkânsız olduğunu bilen Daron, Vartan'ın günün ilk şokunu atlatmasına hiç zaman vermeden, olanları bütünüyle ve hızla anlattı.

Vartan hiç sarsılmadı. Ne yapılması gerektiğini biliyordu. Ömrü boyunca ne uzlaşılar, ne barışlar sağlamıştı.

"Sen tüccarın oğlusun, değil mi?"

Daron başını salladı.

Vartan sağ elini Daron'un omzuna koyup, talimatları vermeye başladı. Bittiğinde, Daron'un tarlayı geçip köye doğru gitmesini izledi ve aldığı karardan hiç şüphe etmedi.

XII

Mihran, demirci ocağının kapısında duran varlığın hareketsiz gölgesini hissettiğinde, alnından akan teri silmek için kendine kısa bir süre tanımaya hazırlanıyordu. Bu gölge onu şaşırtmıştı, o yüzden dikkatini dağıtan şeyi tam olarak görebilmek için arkasını döndü. Gelen Mıgro'nun oğlu Daron'du ve eli boştu.

Telaşlı köylüleri gün ortasında aceleyle dükkânına sadece kırılmış tarım aletleri veya hayvan koşum takımları getirebilirdi ve Daron diğerleri gibi aceleyle gelmemişti. Mihran ağzını açıp çocuğa soru soracakken onun gözlerindeki ifadeyi gördü.

Kendisini bekleyen iki adama, aletlerinin tamirini henüz bitirmeden gitmeleri için el edince adamlar ona gürlediler. Mihran, "Kayınvalidem beni lahana turşusuyla besliyorsa benim günahım ne? Karnımda bir harp var ve işimi burada göremem, değil mi?" diye bağırdı ve dükkânı boşalttı. Havanın ve sabahı ekin kesmeden geçirme endişesinin huysuzlaştırdığı adamlar homurdanarak geri çekildiler.

Daron'dan olanı biteni dinleyen Mihran, "Ancak çocukların yapacağı bir iş bu," diyerek hüsranla başını salladı. Salor'a baskın ve yağma fırsatını hiçbir zaman kaçırmıyormuş gibi görünen Kürt aşiretinin lideri Nuzan Bey zamanını bu gibi kurnazlıklarla asla harcamazdı. Mihran

çırağını çağırıp dükkâna bakmasını söyledi, kısa bir süre sonra Daron, Mihran'ı, diğer çobanların onları beklediği meyilli otlakların olduğu yere götürdü.

Gençler, köylerindeki en güçlü yapılı adamı karşılarında görür görmez ayağa fırladılar. O aynı zamanda, annesinin Kürt olduğu bilinen tek adamdı.

Mihran gelene kadar iki büklüm saklanarak geçirmişlerdi günü. Ama şimdi dimdik duruyorlardı. Hatta Avo, Mihran'ın onları izlerken ortadan ikiye ayrılan gür kaşları sayesinde biraz olsun gülümseyebilirmiş gibi hissetmişti. Mihran ise çobanlara bakarken, onları emir bekleyen askerlere benzetti.

O sabahın geç saatlerinde, tepelerin üzerinden güçlü bir rüzgâr esmeye başlanuştı. Serin ve inatçıydı. Duyulan tek ses, altında durdukları meşe ağacının hışırtılarıydı. Bir de belli belirsiz bir gıdaklama sesi.

Avo'nun gözleri aniden Daron'unkilerle buluştu. Daron hızla bakışlarını başka yöne çevirdi.

Gıdaklama sesiyle birlikte şimdi de belli belirsiz bir ayak sürtme sesi vardı.

Genç çobanlardan biri, "Bu da ne?" diye sordu.

Mihran gruba biraz yaklaştı, o an yalnızca gıdaklama sesi duyuluyordu. Çocuklar sırtına bağlanmış çantayı görebilsinler diye vücudunu biraz yana doğru döndürdü. Bir taraftan da çantasında yer yer çıkıntı yapan şeye itiraz edercesine sağa sola sallanıyordu. Mihran genç çocukların gözlerindeki parıltının giderek sönmesini izledi. Gördükleri şeyden emin olmak için son bir kez Daron'a baktılar ve hüsranla omuzları düştü. Bugün hak yerini bulmayacaktı ve Mihran'ın sırtında böyle büyük tavuklar varken tartışmaya kalkışmak faydasızdı.

Çobanlar, demirciyi bir kayalığın arkasında kaybolana kadar izlediler. Tavukların gıdaklamaları uzun bir süre duyulabilmişti, en sonunda da sadece yaprakların hışırtıları kalmıştı.

Avo, "Çantasında ne vardı Daron?" diye sordu.

"En iyi balından bir kavanoz."

"Ve?" diye üsteledi Avo.

"Ve en iyi iki tavuğu. Bal, Nuzan Bey Mihran'ın annesinin kim olduğunu hatırlasın diyeymiş. Tavuklar da, kuzular dışında yenecek başka şeylerin de olduğunu hatırlatmak için."

Avo söyleyecek söz bulamadan değneğini alarak sürüsüne doğru ilerledi. Diğerleri de, sanki kıpırdamak onlara ağrı veriyormuş gibi, hiçbir zaman olmadığı kadar yavaş hareketlerle aynı şeyi yaptılar.

XIII

Aram'a yolculuğun ilk iki günü çok yorucu gelmemişti. Kars'tan çıkarken yanında ona eşlik eden biri vardı. Fakat daha sonra yolları ayrılmış ve Aram, Sasun'a giden kilometrelerce yolu aralıklarla, bazen gece, bazen gündüz yürümeyi tercih etmişti. Zifiri karanlıkta sürüne sürüne, her adımında üç ürkek eşeği çekiştirerek ovaları ve çayırları aşmıştı. Gözünü, gün içinde dolandığı tepelerin ve dağların saklanılabilecek yerlerinden mümkün olduğunca ayırmadı. Tek başına yolculuk ettiği için gizlenmek zor değildi ama saldırıya uğraması durumunda kıymetli yükünü koruması ve kendini savunması neredeyse imkânsızdı.

Aram'a bu yolculukta eşlik etmemek Raffi'yi huzursuz etmişti ama ailesi zan altındaydı ve geride kalmak zorundaydı.

Aram'ın tek lüksü, gece vakti ışıl ışıl gökyüzüne bakarak Lusin'i düşünmekti. Gözünün önüne hep çocukluk hali geliyordu; nakış işlerken eğdiği başı, babasının küçük evinde koşturup dururken ardında kalan kokusu, erkek kardeşlerine hizmet edişi, gözlerinin berrak yeşili. Raffi'yle birlikte haftalarca ortadan kaybolduktan sonra geri döndüklerinde, onun nişanlandığını ve düğün tarihinin kesinleştiğini öğrendikleri günü anımsadı. Yeraz onların taş kesilmiş yüzlerine bakakalmış, verdiği haberin neşe ile karşılanmayışına şaşırmıştı. İlk tepki Aram'dan gelmişti.

Yeraz'ın elini öpmüş, hem onu hem de ailesini tebrik etmişti. Yeraz'ın hemen arkasında duran Lusin'in görüntüsü bulanıklaşmıştı. Başka hiçbir şey söyleyememiyordu. Lusin'i evden ayrıldıktan sonra, evlendiği güne kadar bir daha görmedi.

Yakında onu yeniden göreceğini düşünüyordu. Bununla yetinebilirdi. Acaba değişmiş miydi? Saçları daha da uzamış mıydı? Evin en genç gelini olarak şimdi eskisinden daha fazla çalışıyordu mutlaka. Ama bir gün ailenin başına o geçecekti. Hem Avedisyanların geniş ağıllarına ve haşhaş tarlalarına da gıptayla bakılırdı.

Alacakaranlık çökmüştü. Aram, en öndeki eşeğin kıçına vurmadan önce son bir kez yükünü kontrol edip yularını sıkılaştırdı. Silahlar, çuvalların içinde bir o yana bir bu yana sallanırken hiç ses çıkarmıyordu. Raffi, yola çıkmak üzereyken ona silahların her birini tek tek sarmasını söylemişti.

Şimdi ise önceden bir at arabasının geçtiği bir yolda ilerliyordu. Burada hendekler ve çukurlar boldu ama arabanın gövdesi çimleri dümdüz ettiğinden nispeten daha rahat yürüyebiliyorlardı. İki yanlarındaki yüksek çim seti bir çift koruma duvarı oluşturmuştu.

Aram Salor'dan ayrılmadan önce, "Raffi, kardeşim. Üç eşek yükü silah ve mühimmat getireyim. Ne kadar derlerse o kadar getireyim. Fakat bizim gibi birkaç adam, halkını koskoca Türk ordusundan, elinde kaçak silahlardan başka bir şey olmadan nasıl koruyabilir?" demişti.

"Teker teker, koruyabildiğimizi koruyacağız," demişti Raffi.

Aram aniden sola döndü. Kımıltıyı fark etmişti. Bundan emindi. Çaresizce hayvanları sakinleştirmeye çalıştı.

Fakat ortadaki eşek ürkmüş, anırıyordu. Çalıların arasından o tarafa gelen üç adama baktı.

Aram alçak sesle bir küfür salladı. Yapılması gerekeni biliyordu. Ne pahasına olursa olsun ona yanaşıp yükünün ne olduğunu öğrenmemelilerdi. Eşekleri geride bırakıp adamlara doğru ilerlerken, onların otları yolmakla oyalanıp kendisini ele vermemeleri için dua ediyordu.

Adamlar yayaydı, en az onun kadar dağılmış ve bitkin görünüyorlardı. Aram kafasını hızla çalıştırdı. Kaybolmuş gibi davranıp yol soracaktı. Üzerinde değerli hiçbir şey yoktu, cepleri boştu. Belki de onunla hiç ilgilenmeyeceklerdi bile.

Yaklaştıkça hata ettiğini fark etti. Adamların üçü de sarhoştu. Ama artık onu görmüşlerdi ve geri dönmesi mümkün değildi.

"Gâvur!" diyerek karşıladılar onu.

Aram bulunduğu yerde ifadesiz ve sessiz bir halde kalakaldı.

"Adın ne?"

"Yolda ne işin var?"

Aram sorularına kısa cevaplar verdi ve nefes alıp verirken sakin kalmaya çalıştı. Ceketinin ve ayakkabılarının kalitesini tespit etmeye çalıştıklarını bilerek, kendisini inceleyişlerini izledi. Gözleri içkiden dolayı bulanıktı ve akşam karanlığı öyle hızla çökmüştü ki ona bakarken gözlerini kısıyorlardı. Artık gitmeye çalışmaktan başka çaresinin kalmadığının farkındaydı. İlk duraksamalarında atılarak, "Karanlık bastırmadan gideyim ben," dedi ve arkasını dönmeye yeltendi.

İri bir el kolunu kavradı ve Aram bir saniye sonra kendisine vuran adamla yüz yüze geldi.

"Kâfir!" dendiğini duydu yine bir yerden.

"Nankör köpek. Hiçbir şey öğrenmemişsin."

Aram'ı sürüklediler. Aram onlarla dövüştü, tekmeler savurdu, gözlerini tırmaladı ve kendisiyle beraber iki adamı da fena hırpaladı. Kafası çorak toprak yola sertçe çarpmadan hemen önce kendi bağırışını duydu.

Görüşü bulanıklaştı ama kollarının yukarıdan bağlandığını hissediyordu. Pantolonunun bileklerine kadar indirildiğini hissettiğinde savaştı ve direndi. Adamların ağırlığı karşısında aciz bir halde kıpırdayamazken tek duyduğu, biri bıçağı bacaklarının arasına doğru indirirken attığı çığlıklarıydı.

Gözleri acı ve öfke ile yandı ve adamların dualar eşliğinde, muzaffer bir şekilde havaya kaldırdığı kanlı, sivri bıçağı savuruşunu izledi.

XIV

İhtiyar Maryam, toprak zemindeki hasır kilimler üzerinde bağdaş kurmuş oturuyordu. Kambur sırtı, kerpiç duvara yaslıydı ve kırık ağızlı fincanın içine üflüyordu. Kucağında, torununun iki aylık kızı huzursuz bir şekilde ağlayarak yatıyordu.

Evde sancılı bir bebek olunca anason tohumu kaynamak bilmiyor, diye düşündü Maryam kendi kendine. İkiz oğlanlar kıkırdadı ve minik kuzenlerini seyretmek için Maryam'ın dizlerine iyice sokuldular.

"O fincandan uzak durun!" diye seslendi babaları sert bir şekilde odanın öteki ucundan.

Anason tohumu demlendikten kısa bir süre sonra bebek sustu ve halinden memnun, beşiğine yatırıldı.

Maryam dikkatlice bacaklarını düzeltmeye başladı; santim santim, kaslarına ve eklemlerine tepki vermeleri için zaman tanıyarak. Ardından sessizliği dinledi.

Oda çoktandır karanlıktı. Adamlar o gün tarladan döndüklerinde, hızla çöken alacakaranlıkta ancak koyu siluetleri görünmüştü. Şimdi daha fazla mum yakmaları gerekecekti.

"Mama? Mama?"

Kendisine seslenildiğini duyunca başını duvardan uzaklaştırdı. Bir koşuşturmaca vardı. Ön kapı önce hafifçe aralandı, sonra ardına kadar açıldı. Gelinleri içerideki

bir odadan çıkageldi ve kadınların misafirliğe geldiğini görünce memnuniyetle gülümsediler. Mıgro'nun annesi ve eltisi, kısa koridordaki loş ışıkta duruyorlardı. Mıgro'nun erkek kardeşi Manuel de, isteksizce, arkalarındaydı.

Maryam'ın gözleri hafifçe kısıldı. Oğlu, erkek misafire kendisine katılması için seslendi ve Manuel hevesle daha küçük, duman kaplı bir odaya girerek gözden kayboldu.

Maryam sonunda, "Haydi bakalım, ya biriniz bana yardım edin ya da şu minderlerle birlikte bir mum getirin," dedi.

Kadınlardan daha genç olanı, Maryam'ın yavaşça, divana, Mıgro'nun annesi Nıvart'ın yanına oturmasına yardım etti. Yaşı daha büyük olan kadınlar sırtlarını kilim kaplı tahta divana yaslarken, destek olacak şekilde birbirlerini sıkıca tutuyor, bir yandan da kavradıkları ellere hafifçe vurarak selamlaşıyorlardı.

Maryam, kadınların biraz arkasında oturan bebeğin annesine "Bize çay hazırla gelin," dedi.

Nıvart muhabbeti açtı. "Günler yine kısaldı. Kemiklerim şimdiden soğuğu hissediyor." Başını ve boynunu saran kahverengi eşarbı çıkardı.

"Aman mama, bir an olsun şunu düşünmesek." Noyemi minderinin kenarına doğru kaydı. "Bırak da ihtiyar Maryam'ı bulmuşken ona rüyamı anlatayım!"

Ve izin verilmesini beklemeden anlatmaya başlayıverdi. Maryam kıkırdadı. Ailede kimse Nıvart'ın sözünü doğru düzgün dinlemezdi. Hele ki evine neredeyse 19 yıl önce gelmiş bu hareketli ve canlı geline hiç söz geçiremezdi.

"Ah! Soğuktan titriyordum. Su dağlardan kopup gelen erimiş buzlar gibiydi!" Ve şimdi Noyemi devam etmeden önce sesini alçaltıyordu.

"Ve çıplaktım. Tamamen. Çırılçıplak." Noyemi, gözlerinin içine bakan Maryam'a doğru başını salladı. "Ama doğru düzgün yıkanmıyordum," diye ekledi çabucak.

"Çünkü su kirliydi! Kirli suda yıkanıyordum Maryam abla!"

Noyemi kazık gibi dimdik duruyordu. Maryam'ın düşüncelerini okumaya çalıştı ama yapamadı. "Hayır mı yoksa şer mi? Yoksa o kadar da kötü değil mi?" Artık sakin sakin mırıldanıyordu, Maryam'ın bitmek bilmeyen sessizliğinden ürkmüştü. Maryam bir nefes aldı.

"Diyeceğim o ki, kirli su asla hayır değildir," dedi ağırca. Bir rüyayı yorumlaması istendiğinde asla yalan söylemezdi ama çoğu zaman sözlerini yumuşatırdı.

Bu kötü haberi alan misafirlerin yüzlerindeki ifadeyi izledi. Rüyayı görenin Noyemi olması onlar için önemli değildi. Her halükârda bu durumdan hepsi etkilenecekti. Mıgro'nun karısı doğumda öldüğünde, iki ufacık çocuğun bakımı onlara kalıvermişti değil mi? Güçlükle nefes alarak Maryam'ın devam etmesini beklediler.

"Suda yıkansan da, sadece ellerini yıkasan da fark etmez," diyerek omuz silkti Maryam. "Sıkıntı demektir. Kirli su, gideceğin yolun kasvetli olacağını gösterir. Bulanık. Zorlu. Ötesini Rabbim bilir."

"Kısmet..." diyerek cesaretlendirici bir ifadeyle Noyemi'ye döndü Nıvart, "Eğer hepsi buysa..."

"Hangi hayatta sıkıntı yok ki?" diyerek sözünü kesti Maryam. "Böyle bir rüya görsen de görmesen de sıkıntı gelir seni bulur. Üstünde durma..." dedi ve ağırlaşan sırtını bir kez daha duvara yasladı. Duyduklarından hoşlanmamıştı ve aklına gelen görüntüleri silmek istiyordu.

Arkadaşlarını neşelendirmek isteyen genç kadınlar

sohbete başladı. Nıvart sesini alçaltarak, "Maryam, sana soracağım önemli bir şey var," dedi.

Sonunda vakti geldi, diye düşündü Maryam. Kuyunun başındaki günden beri bir şeylerin ortaya çıkmasını beklemişti. İlk adımların kendi çatısı altında atılmasına şaşırmadı. En eski anılarında Vartan'ın annesi ve haylazlıkla kendisine bakan kristal mavisi gözleri vardı.

Çay servisi yapıldı. Maryam fincanı kavradı. Çevikliğini yitiren parmakları yavaşça çözüldü ve eklemleri fincanın kıvrımlarının sıcaklığını kucakladı.

"Buraya torunum hakkında konuşmak için geldik."

Maryam tepki vermedi, Nıvart devam etti.

"Babasının ve ailemizin dileği evlenmesi yönünde. Muhtar Vartan'ın küçük kızı Anno'yu çok düşündük ve birbirlerine uygun olduklarına inanıyoruz."

Maryam, belli ki birbirlerine uygun olduklarını düşünen bir sen değilsin, diye geçirdi içinden. Asıl vereceği cevabı seçerken, bir an, üzerinde oturduğu kilimin desenine dalıp gitti.

Anladığını belli edercesine, yüksek sesle "Anno," dedi ve başını ağır ağır sallayarak devam etti. "O çocuğa çok düşkünümdür. Büyükannesine en çok benzeyen ve onun ismini taşıyan Lusin'dir ama ruhunu taşıyan Anno'dur."

Birdenbire sanki arkadaşı Lusin yine yanındaydı, sanki yine Maryam'ı cesaretlendiriyordu. Herhalde 11 yaşındaydılar, komşuları derede çamaşırlarını yıkarken, onlar dikenli çalıların arkasında saklanıyorlardı. Temiz kıyafetler kurusun diye çalıların üzerine serilmişti. Erişemeyecekleri bir mesafede, yeni yıkanmış bir çift erkek külotu vardı.

Her zaman Maryam'a takma ismiyle seslenen Lusin, "Kap şunları Mayro!" diye fısıldamıştı.

Donların ikisini de kapmışlardı, çamaşırları oraya seren zavallı kadın sessizce donları ararken, neredeyse on beş dakika boyunca kahkahalarını bastırmaya çalışmışlardı. Kafası karışan kadın kirli çamaşırlarını yeniden kontrol etmiş, ardından bir umutla çaktırmadan komşularının çamaşırlarına, en sonunda da tekrar çalılara bakmıştı. Kalkıp yüksek sesle kayınpederinin iç çamaşırlarını gören kimse olup olmadığını soramadığı için, sessiz kalmıştı. Ve sonunda, bastırdıkları gülme krizinin gerginliğiyle yakında kendi külotlarına işeyeceklerinden korkan Maryam ile Lusin kimseye görünmeden, yine çalıların arasından geçmiş, kahkahalar içinde, yapraklarla kaplı kuru zemine kendilerini bırakacakları açıklığa doğru kaçmışlardı.

O günün hatırasıyla beraber Maryam'ın yüzüne bir gülümseme yerleşmiş, ama Nıvart'a baktığında, kendisine doğru uzanan mendili görmüştü. Arkadaşının zihninin nerelerde gezindiğini tahmin ederek sevecen bir ifadeyle hafifçe Maryam'ın elini okşadı. Maryam başını salladı ve elbisesinin kolundan kendi mendilini çıkardı. Sümkürdü ve Nıvart'ın gözlerinin içine baktı.

"Aracı olayım mı?" diye sordu açıkça.

"Ne? Peki, olur." Nıvart, Maryam'ın ani dürüstlüğü karşısında irkildi.

Nıvart, "Daron iyi bir çocuk ve ondan anladığımız kadarıyla Anno'nun da gönlü var gibi. Tabii eğer ana babasının..." diyerek duraksadı, "kıza dair başka planları yoksa."

"Benim bildiğim kadarıyla yok," dedi Maryam. Ve kuyunun başındaki günü yeniden anımsayarak, "Yakın zamanda Yeraz'la konuşmaya gideceğim," diye ekledi. O ikisi büsbütün aptalca bir şey yapmadan evvel, diye düşündü kendi kendine.

XV

Anno iki kolunu da su testilerinin pürüzlü gövdelerine dolamıştı. Annesi tek seferde sadece birini doldurmasını söylemekten bıkmıştı artık.

"Doluyken çok ağır oluyorlar. Yarın öbür gün gelin olacaksın, hamileyken güçsüz belinle ne faydan dokunacak?" derdi Yeraz.

Ama Yeraz bir süredir böyle tavsiyelerde bulunmuyordu. Anno, o gün Daron'un ailesinin sebze bahçesindeyken annesinin yüzünün aldığı ifadeyi zihninden kovmuştu. Yeraz'dan azar işittiği olmamıştı ama annesinin kendisine acıdığını ve en küçük kızının kendisini hayal kırıklığına uğrattığını düşündüğünü hissediyordu.

Dere kıyısı boyunca koşturdu. Lusin'i görmeyi umut ederek etrafa bakındı ve onu, ince ve zarif bedeniyle, dikkatini çekmek için havaya kaldırdığı kolunu sallarken görünce yüzü neşeyle aydınlandı.

Anno kız kardeşine doğru koşarken gülümsedi. Lusin su doldururken bile zarif bir dansçıya benziyordu. Testilerini nazikçe yere bıraktı ve ona sarılmak için koştu. Sevinç çığlıkları atarak kollarını birbirlerine doladılar ve Anno yüzünü kardeşinin saçlarına gömdü.

Uzaktan kadınlar onlara bakarak kıkırdadı ve biri, "Yeter artık. Sanki bin tane dere var da, birbirinizi burada bulunca mucize olmuş gibi davranıyorsunuz," dedi.

Onun takılmasına aldırış edilmeyince bir başkası seslendi, "Anno kızım, şu testilerini al bak, yoksa daha da büyük böceklerle dolacak içi."

Lusin bakakaldı ve Anno'yu bırakıp testileri almak üzere geri döndü. Suyun kıyısından kıkırdamalar geliyordu.

Kız kardeşler diğerlerine katıldı. Haberler ve dedikodular yayıldıkça kadınların kafaları birbirine yaklaştı.

"Kardeşlerim iyi mi?" diye sordu Lusin.

Anno hâlâ, nemli toprak üzerinde eteğini ve ayakkabılarını fazla kirletmeden, en temiz suyu doldurabileceği noktayı arıyordu. Bir bakışta, Lusin'in bunu rahatlıkla başardığını fark etti. Herhalde testisi neredeyse dolmuştu.

"İkisi de iyi, gerçi bu sabah ikisini de çok az gördüm."

Lusin dolu testiyi yere bıraktı, saçındaki bandı ve başörtüsünü düzeltmek kollarını kaldırırken "Nedenmiş o?" diye sordu.

Anno gözlerini kısarak ona baktı. Lusin, durumun can sıkıcı ve tatsız oluşunu onaylayan bir edayla, başa gelen çekilir dercesine gözlerini devirdi.

İşine geri dönen Anno, "Ahırda kavanozları diziyordum," diyerek yanıtladı.

Doldurduğu testiyi yere bıraktı ve boş olanı kaptı. Lusin iki testiyi de sabitlemek için hafifçe eğildi.

"Eve ziyaretçi geldi mi hiç?" diye sıkıştırdı Lusin.

Kızlar, dışarıdan duyan birinin Lusin'in baba evi hakkında günlük haberleri aldığını düşünmesini umut ediyordu ama Anno biliyordu ki Lusin bundan daha fazlasını öğrenmek istiyordu: Raffi'nin jandarmaların gözünde hâlâ firari olup olmadığı gibi.

"Gelen giden olmadı Lusin."

Anno, son sözünü daha sessiz, neredeyse kendi kendi-

ne fısıldar gibi söyleyince Lusin dikkatlice kız kardeşine baktı. Anno'nun koyu kahverengi saçları güneşte ışıl ışıldı. Örülmüş saçlarından çıkan kısa ve ince tutamlar yüzüne doğru kıvrılarak iniyor, güneşte bal rengi olan gözleriyle bir zıtlık yaratıyordu. Anno dudakları büzülmüş ve göz kapakları ağırlaşmış halde durdu ve döndü.

Lusin'in şaşkınlığı kısa sürdü. Erkek kardeşleri o an için güvendeydi. Anno'nun üzüntüsü ise kendiyle ilgiliydi.

Geri dönüp evlere doğru yürüdüler. Lusin yine Anno'nun yüzüne baktı. Kendi hayatı çok ani değişmişti. Avo'yu tanımak ve anlamakla, kendi yerini bulmak, yeni evine ve ailesine katkıda bulunmaya çalışmakla meşguldü; bu sebeple de babasının ailesinden yalnızca belli başlı konularla ilgili haber alabiliyordu. Güvendeler miydi? İyiler miydi? Ama mutlu olup olmadıklarını bilmenin imkânı yoktu. Anno'nun Daron'la ilişkisinin ne kadar ilerlediğini tam olarak bilmiyordu, ama bunun küçük kız kardeşini olgunlaştırdığının ve daha üzgün birine dönüştürdüğünün farkındaydı.

"İster gelsinler ister gelmesinler Anno, her şey iyi olacak."

"Hayır! Olmayacak" diye patladı Anno.

Lusin şaşkınlık içinde kardeşine bakakaldı. Anno konuşurken dişlerini sıkmıştı, iri gözyaşları yüzünden süzülüyordu.

Lusin bu hislerin ne zaman oluştuğunu anlayamadı. Daron yolda yanından geçse tanır mıydı, emin değildi. Bunun çocukça bir ilgi olduğunu düşünüyordu. Anno'nun yaşındayken kendisinin de kesinlikle böyle hisleri olmuştu. Fakat Avo'nun ailesi gelmiş, o da unutmuştu, değil mi?

"Anno, ne düşünüyorsun?" diye sordu endişeyle.

Köylerinde birlikte kaçan sevgililer oluyordu. Aileler, daha fazla utanç yaşamamak için bu evlilikleri kabullenip hayatlarına devam ediyorlardı ama bu Vartanyan ailesinin hiç başına gelmemişti. Lusin, ailesinin böyle bir şeye nasıl dayanacağını bilmiyordu.

"Hiçbir şey bilmiyorum. Nasıl bilebilirim ki? Onu zar zor görüyorum. Onunla zar zor konuşabiliyorum. Sanki olan biten her şey hayallerimden ibaret."

"O zaman neden ailesinin gelmesini bekliyorsun ki? Bunun olacağına neden inanıyorsun?"

Lusin Anno'nun gözyaşını silmek için ona doğru uzanırken Anno, "Çünkü," diyerek duraksadı.

"Çünkü beni sevdiğini söyledi." Anno'nun başı öne düştü ve bedeni tüm o yalnızlık hissiyle, aylar süren gizli duygularıyla ve boşa çıkan umutlarla titredi.

Anno, "Lusin," dedi güçlükle. "Lusin, korkuyorum."

Lusin, "Tabii ki korkuyorsun. Farkındayım," diye yanıtladı çabucak.

"Hayır. Hayır." Anno başını salladı. "Başka bir şey var."

Lusin su testisini daha da sıkıca tuttu.

"Sanırım biri bizi gördü bile. İhtiyar Maryam."

Lusin'in nefesi kesildi. "Ne zaman? Ne gördü?"

Anno yine başını eğerek, "Kuyunun orada buluşmaya gitmiştik," dedi, "Senin düğün gününde."

Lusin'in öfkesi kabardı. "Yürü, Anno!" diye emretti. Bakışlar bulundukları tarafa doğru dönmüştü bile. "Testileri düşürme. Şanslısın ki Maryam abla bunca zamandır bu konuda laf etmemiş, ama eğer seni gördüyse, eminim bu suskunluğu uzun sürmez."

Anno'nun verecek cevabı yoktu. Ablasının söylediklerinin doğru olduğunu biliyordu.

"Otları ayıklamaya gittiğinizde nasıldı? Hayal kırıklığına uğramış gibi mi görünüyordu?"

Anno başını suçlulukla salladı. "Gitmedim."

Lusin bıkkınlıkla, "Ama, Anno. Bu hiç akıllıca değil. Eminim ki seni bekliyordu."

Yıllardır, kış gelmeden hemen önce Anno ihtiyar Maryam'ın yanına koşar, o yıl toplanan bitki ve ot yığınını öğütüp depolamasına yardım ederdi. En başından beri, Maryam'ın yorgun ve tecrübeli elleri, Anno'nun pürüzsüz ve istekli ellerine titizlikle yol göstermişti. Anno'ya otları ayırt edebilmeyi, otların faydalarını, hazırlanışlarını ve onları mümkün olduğunca az ziyan ederek saklamayı o öğretmişti.

Maryam, çalıştıkları sırada çok az konuşurdu. Anno'ya ilk olarak, bitkilerin özenle korunması ve tasnif edilmesinin bir gün komşularını iyileştirmekte ona yardımcı olacağını söylemiş, bu işin son derece itinayla yapılması gerektiği konusunda öğütler vermişti. Anno yanlış bir şey yaparsa, Maryam tek kelime etmeden uzanıp ellerini yönlendirirdi. Doğru bir şey yaptığında Maryam başını kısaca sallayarak onu tebrik ederdi. Bu Anno'nun tek ödülüydü. Ve ardından, bütün iş bittiğinde bir minderde oturur, şekerli çay içip Maryam'ın o güne özel olarak yaptığı güzel böreği yerlerdi.

"Ah, Lusin, keşke gitseydim. Gitmek istedim ama o beni istemez diye düşündüm."

"O bizim büyükannemiz sayılır. Sana yardım ederdi."

Avo'nun ailesinin evine artık sadece birkaç metre vardı. Lusin, testisinden bir avuç su alarak, o buz gibi suyla Anno'nun yüzünü, alnından çenesine kadar temizledi, sonra da elbisesinin kolunun ucuyla damlaları hızlıca kuruladı.

"Aptalca bir şey yapma, Anno. Etrafa soruşturup, bu aile hakkında ne öğrenebileceğime bir bakayım. Ama senin aptalca bir şey yapmaman lazım."

Anno yorgun bir ifadeyle başını salladı.

"Söz ver," diye ısrar etti Lusin.

Anno boğuk bir sesle, "Söz veriyorum" dedikten sonra yolun öteki tarafına doğru yürüdü. Lusin kardeşinin arkasından baktı ve kocasının evine girmeden önce bir süre, onun ayakkabılarının altındaki taşların çıtırtısını dinledi.

XVI

Anno dikkatsizce yürüyordu. Su testileri elinden düşecek gibi olmuş ama onları son anda yakalamayı becermişti. Şimdi testileri gevşek bir şekilde tutmaya devam ediyordu.

Kendisine seslenildiğini duydu fakat dönüp bakmadı, şişmiş burnu ve gözleriyle görülmek istemiyordu. Taşıyabileceğinden daha da ağır olan testilere sarılıp yoluna devam etmeye odaklandı.

"Kız, Anno," diye seslendi yine. Kız, Anno! Anno bu sesi biliyordu. Adımlarını yavaşlattı ve sesin nereden geldiğini anlamak için etrafına bakındı.

Tülay'ı fark etmemek imkânsızdı. Başörtüsü her zamanki gibi, simsiyah elbisesiyle şaşırtıcı bir kontrast oluşturan kar beyazı saçları üzerinde yana doğru kaymıştı

Anno testileri yere bıraktı. Tülay'dan kaçmaya kalbi asla elvermiyordu. Bir kütüğün üzerindeki kadının yanına oturdu.

Tülay, Anno'ya göz kırptı. "Geliyor mu?"

İhtiyar Tülay dört çocuk doğurmuş, onlar da Tülay'a tam bir düzine torun vermişti ve torunlar da şimdi kendi sayılarını katlaya katlaya yeni çocuklar dünyaya getiriyordu. Evleri, Anno'nun her gün su taşıdığı derenin öbür tarafındaki Kürt köyündeydi. Islanmadan dereyi geçmek imkânsızdı ama bazı yerlerde dere yatağı darlaşıyordu ve iri kayalar köprü vazifesi görecek şekilde sıralanmıştı.

Tülay, Salor taraflarında ilk kez beş yıl önce görülmüştü. Ellerini iki yana açar ve durmaksızın ağlayarak kadınlara ve erkeklere yaklaşır, Kürtçe yardım dilenirdi. Boyu bir buçuk metreden uzun değildi ve hâlâ beyaz olan tenini derin çizgiler kat kat ayırmıştı. Sürekli tasalı olan buğulu kahverengi gözleri, en küçük iyilikte hemen ışıldardı.

Başlarda köylüler Tülay'ın varlığı karşısında dikkatli davranıyordu. Görmezden gelmek mümkün değilse Tülay'ın selamını alırlar ama bir şey olur da birileri onu aramaya gelirse diye onunla ilgili bir şey bilmek istemez, yanından hızla uzaklaşırlardı. Fakat sonunda, köyün yaşlı kadınları onun yalvarışlarını dinlemek için durmaya başlamışlardı. Tülay anlattıkça onlar da hatırlıyordu. Onun mırıltılarındaki ipuçlarını bir araya getirerek, ihtiyar Tülay'ın da aslında onlardan biri olduğunun farkına vardıklarında, gözleri fal taşı gibi açılmış, şok içinde ellerini ağızlarına götürmüşlerdi. Anımsadıkça birbirlerine ve Tülay'a sımsıkı tutundular.

Minnacık, sevimli Tülay, dört ya da beş yaşındayken, oradan geçen bir Kürt tarafından fark edilmişti. Adam, arkasında küçük kızı, başının üstündeki yükü dengede tutmaya çalışarak fırına giden Tülay'ın annesini sinsice takip etmişti. Tülay'ın annesi en başından beri at üstündeki adamı fark etmişti, takip edildiğini biliyordu. Atın nefesini ensesinde hissettiğinde, arkasına dönmüş ve tam o anda Kürt'ün, Tülay'ı kolundan tutup kendine doğru çektiğini görmüştü. Tülay annesinin çığlıklarını ömrü boyunca hatırlamış ama yüzünün hatırası zihninden yavaş yavaş silinmişti.

Derenin hemen karşısında yaşayan Kürt bir ailenin kızı olarak büyümüş, asıl ailesi, asıl kimliği ona unutturul-

muştu. Şimdi, ilerlemiş yaşı yüzünden belleği zayıflamış, muhakeme yeteneğini ve zaman idrakini kaybetmişti ama çocukken ondan alınanın peşinden gitmekte özgürdü. Annesinin peşinden. Anno, Tülay'ı ilk gördüğünde onunla tam olarak aynı boydaydı. Tülay'ın annesinin arkasından ağlayışı Anno'yu çok üzmüş, o yüzden yaşlı kadını evlerine götürüp Yeraz'la tanıştırmıştı. Paskalya'dan tam birkaç gün önceydi, evin her yerinde, tepsilerde, susamla süslenmiş çörekler soğuyordu. Yeraz, Tülay'ı tanıyordu, onu ateşin yanına getirip, eline örgü şeklinde sıcak bir çörek tutuşturmuştu. Kadın sanki bir som altın külçeye bakar gibi baktığı çöreğe yüzünü bastırmış ve ağlamıştı.

O günün ilerleyen saatlerinde Vartan onu dereye kadar götürmüştü. Kolayca karşı tarafa geçen Tülay dönüp inatla Vartan'a bakmıştı. Vartan'ı da zorla karşı tarafa geçirmiş, dil dökerek evine götürmüştü. Vartan, büyük bir rahatlamayla annesine sarılan evin en büyük oğluyla karşılaşmıştı. İki adam da hiç şey söylememiş ama gözleri buluştuğunda, Vartan o gözlerdeki bilgiyi, kederi ve korkuyu görmüştü.

"Hayır, Tülay. Annen şimdi gelemez."

Tülay, Anno'nun sözlerini güvenle kabullendi. İkisinin de omuzları düştü ve uzun dakikalar boyunca birbirlerine huzur verdiler.

Nihayet Anno ayağa kalktı ve su testilerini almaya gitti. Tülay'ı burada bırakmamaya çoktan karar vermişti.

"Gel, Tülay *dade*. Önlüğüme tutun da eve gidelim. Annem bekliyordur, beraber soğuk su içer, bir şeyler yeriz."

XVII

Vrej düzgünce kesilmiş koca bir lahananın dış yapraklarını soydu, dürerek ağzına soktu ve ağız dolusu lokmayı çatur çutur ısırdı.

Raffi kapıya yaslandı ve küçük kardeşini izledi. Vrej birdenbire odanın sessizliğine daldı ve ayakta dikilen Raffi'yi görmek için başını kaldırdı, ikisinin de ellerinde kasketleri vardı. Lahana dilimlerini davetkâr bir edayla Raffi'ye doğru uzattı ama abisi sadece kıkırdadı ve hayır anlamında başını salladı.

Onları kiliseye çağıran topluluğun seslerini duydular. Raffi, "Lahanalar yerine bugünkü komünyonu düşünsen iyi edersin," diyerek Vrej'i uyardı.

"Komünyon almaya karar verdiğinde söyle de, ben de seninle birlikte alayım," diye cevap verdi Vrej ve son yaprağı da ağzına sokuverdi.

Yokluğu jandarmaları kuşkulandırmaya başladığı günden beri Raffi Salor'da kalıyor, ailenin ekim biçim işleriyle ilgileniyor, kendini göstere göstere ortalıkta dolanıyordu. Şimdi, kardeşler yan yana yürürken, önlerindeki yaşlı kadınların bol ve solgun, gençlerinse daha canlı renklerdeki eteklerinin uçuşlarını izliyorlardı.

Vrej'in Raffi'ye sormak istediği çok şey vardı. Mesela Aram neredeydi? Haftalardır ortalıkta yoktu ve Vrej onun nereye gönderildiğini öğrenmek istiyordu. Raffi'nin

neden sürekli çok gergin olduğunu ve annesinin onca uğraşlarına karşın, kaybettiği kiloları geri almak için neden yeteri kadar yemediğini bilmek istiyordu. Ve neden hava henüz soğumamışken, köydeki onlarca köpek gece vakti içeri alınıyordu? Fakat bunları sormaması gerektiğini bilerek, "Galiba annemiz o koca kafana bir şapka yapıyor," demeyi tercih etti.

Raffi, bu beklenmedik saçma laf karşısında kahkahayla güldü ve sesi Vrej'i öyle rahatlattı ki o da gülmeye başladı.

Arkalarında Lusin Avo'nun koluna girmiş yürüyordu. Raffi döndü, kardeşinin elbisesinin koyu mor rengini ve peçesini, beline bağlanmış gümüş halkalı parlak kemerini, sonra da gözlerindeki endişeyi gördü.

Lusin, "Anno annemle mi?" diye sordu.

Vrej omuz silkti.

Lusin yola doğru bakındı. Anno'nun nerede olduğuyla ilgili artık hep endişeliydi. Raffi onu inceliyordu, Lusin bunun farkındaydı ama henüz bir şey söylemeye cesaret edemiyordu.

Anno tek başına kilisenin arkasındaki mezarlıkta aylak aylak dolaşıyordu. Arada yüzünü gösteren güneşin altında, bir mezar taşına kısa bir süre yaslandıktan sonra kiliseye gitmeye karar verdi. Gece karanlığında ciğerlerini havayla doldurmak mümkün görünmüyor gibiydi, ama burada nefes alabilirdi. Bir kez daha. Ve bir kez daha.

Gözleri önce kilisenin kubbesine yöneldi, sonra da aşağı, dua sırasında eğilmiş başlara düşen kehribar rengi güneş huzmelerini içeri davet eden, taş oymalarla bezeli, yüksek, dar pencerelere. Paskalyada, köy nüfusu kiliseye sığmıyor, çok kişi dışarıda kalıyordu.

Anno'nun gözleri kuzey duvarındaki bir noktaya takıldı ve o günü hatırladı. O ve Takuş sekiz yaşına yeni basmışlardı. Raffi onları bu duvarın dibinde, elleri ve dizleri üzerine çökmüş bir halde, kilisenin sünger taşından ufalanan zeminine minik parmaklarını sokarken bulmuştu. Raffi'ye, kilisenin altında gömülü olan atadan kalma altın sikkeleri aradıklarını söylemişlerdi.

Raffi ikisini biraz azarladıktan sonra Takuş'u eve göndermişti. O ve Anno yan yana yürürlerken, Anno "Abi, bizim kilisenin duvarlarında neden delikler var? Neden her tarafı dağılıyor?" diye sormuştu .

"Çünkü neredeyse altı yüz yıllık, Anno." Anno'nun, aklının ermediği bu sayı karşısında gözleri büyümüştü.

"Büyük, büyük, büyük, büyük dedelerimiz bu kiliseyi uzun zaman önce yapmış. Çok eski ve bu yüzden dökülüyor."

"Türkler yapmalarına izin mi vermiş?" diye sorarken sesini alçaltmıştı Anno. Küçücük yaşında bile, hangi şartlar altında yaşadıklarını biliyordu.

"Türkler o zamanlar engel olamazdı, çünkü henüz buraya gelmemişlerdi."

"Neredeydiler de görmediler?"

Raffi nasıl anlatacağını biraz düşündükten sonra doğuya dönmüş, "Anno, kilisenin ardında, güneşin her gün doğduğu o yeri görüyor musun?" demişti.

Anno başını sallamıştı.

"O tarafta, çok, çok, çok uzaklarda Türklerin büyük, büyük, büyük dedelerinin doğduğu topraklar var. İşte biz bu kiliseyi yaptığımızda, onlar da oradaydı, anayurtlarında."

Anno bir an sessiz kalmıştı. "Peki babam gördü mü nereden geldiklerini?"

"Hayır. Hiçbirimiz görmedik. Orası çok uzak. Türklerin ataları buraya varabilmek için mevsimler, yıllar boyunca büyük nehirleri ve dağları aştılar. Ve vardıklarında, bize benzemiyorlardı. Kapkara, dümdüz saçları ve kara çekik gözleri vardı. Geldiklerinde, dedelerine benziyorlardı."

İkisi yürümeye devam ederken Anno yolun kenarındaki bir taşa tekme atmış, ayakkabısını biraz daha tozla kaplayan bu tekme, taşı yalnızca birkaç adım uzaklaştırmıştı. "Abi, sence hiç gelmemiş olsalar, nasıl olurdu?" diye yavaşça sormuştu.

Raffi, "Bilmiyorum Anno," diye aynı şekilde usulca cevap vermişti. "Bunu bazen ben de soruyorum."

Anno birkaç dakikasının kaldığını biliyordu. Birazdan kilisedeki ayin başlar, ardından da mezarlık, sevdiklerinin ebedi huzura kavuştukları yerleri usulca bulmaya çalışan insanlarla dolardı. Yapayalnız, başını, büyükbabasının ve büyükannesinin yattığı mezarın büyük pürüzsüz taşına yasladı. Yanında ise amcasının mezarı vardı. Üçü de 1894'teki katliamlar sırasında ölmüştü.

El alışkanlığıyla haç çıkardı, avuç içlerini gevşekçe bir araya getirdi ve dua etti. Sonra, büyük mezar taşının yanında yere eğildi ve hıçkıra hıçkıra ağladı.

Farkında olmadığı duygularının açığa çıkması o kadar nadir başına gelirdi ki, her seferinde gözyaşlarının tükendiğini düşünür, bir şeyler daha fazla üzülmesine yol açar ve tekrar ağlardı. Erkenden gelenlerin sesini duymaması için dikkat ederek güneşin ısıttığı taşa yaslandı, başını kollarına dayayarak, taşın üstündeki deliklerin gözyaşlarını emmesine izin verdi.

Kendisi için, Daron'un saçı ile teninin kokusu ve Raf-

fi'nin gözaltlarındaki derin çukurlar için ağladı. Bir de, Daron'un ailesinin, babasının kapısında belirmesini beklediği akşamlar ile hiçbir zaman gelmemiş olmalarından çıkardığı anlam için ağladı.

Anno birdenbire nefesini tuttu. Ayak sesleri duymuştu.

"Anno! Anno!"

Gözyaşlarını durdurmaya çalıştı.

"Of! Beni yoruyorsun, Anno!" Ses azarlıyordu, şimdi daha da yakındı. Anno başını çevirdi.

"Takuş, mendiline ihtiyacım var."

"Lusin seni arıyor!"

"Galiba benimkini bir yerde düşürdüm."

"Ne olduğunu biliyor musun?" Takuş Anno'yu ayağa kaldırdı ve sabırsızlıkla, kendi mendiliyle Anno'nun yüzünü sildi. Sıkıca sarıldı ve kulağına doğru eğildi.

"Aram eve geliyor. Görmüşler."

Takuş'un gözleri parıldadı ve Anno karşılığında onu sıkıca kucakladı.

İçtenlikle kulağına, "Çok sevindim," diye fısıldadı.

XVIII

Çobanların gözlerinden günlerdir yorgunluk akıyordu, boyunları tutulmuştu. Aram'ın dönüşü gecikmişti. Sonunda, ay ufkun altına düştükten kısa bir süre sonra, tek başına bir gölge görüldü. Üzerinde ağır kıyafetler vardı, dik durmuyordu, kalın bir çomakla eşeklerini dürtüyordu.

Yüksek, çorak bayırın tepesine oturmuş genç bir çoban, yukarıdan kayalık tepelere ve ağaçlara bakıyordu. Raffi ona dürbününü vermişti. Tedbiri elden bırakmadan, taş çıkıntılarının altında veya geniş ağaç gövdelerinin arkasında gizlenerek kullanıyordu aleti. Bir çobanın elinde dürbün olması, yoldan geçenlerin tehlikeli sorular sormasına neden olurdu.

Kayalar, bayırlar, yumuşak kahverengilerin ve leylakların gölgeleriyle uyum içindeydi. Aram yavaşça tepelerin siperindeki gölgelerin arasından geçip giderken, bir anlığına, tekrar ortadan kaybolmak üzere görüldü.

Yolcunun gerçekten de Aram olduğu, bir başkası olmadığı kesinleşince, genç çoban titizlikle dürbününü paltosunun içinde güvenceye aldı, çömeldiği yerden sıçradı ve bayır aşağı koştu.

Haberi tepeciklerdeki çobanlara duyurmayı çok istedi ama cesaret edemedi. Sadece başıyla selam verdi ve mutlulukla el salladı. O geçerken birinin gözü, arkadaşının arkasındaki toz bulutuna dalmış, o halde dikilmiş duruyordu.

Sanki köye iyi haberleri götürenin kendisi olmayacağı yüzüne vurulurcasına, bir süre boyunca öylece kalakaldığını ve oraya yapıştığını düşündü.

Aram, koca bir söğüt ağacının koruması altında, köyün tam dışında bekliyordu. Köye, karanlık çöktükten ancak saatler sonra girebilirdi. O zamana kadar köpekler içeri alınmış, çoğu da uyumuş olurdu. Aram'ın eşekleri yüklerinin altında durgun ve bitkindiler. Bir evin toprak zemininin altında geniş bir depo alanı vardı. Hazır bekliyordu. Kısa bir süreliğine silahlar ile cephane orada saklanacak, gerektiğinde taşınacaktı.

Epeydir sigarası bitmişti. Beklerken, sıcak bir aş ve sigara arasında seçim yapabilseydi, ikinciyi seçerdi.

Kasıklarındaki zonklamanın yürüyebilecek kadar hafiflemesi günler almıştı. Daha sonra yanında getirdiği rakının birazı ile kendini yıkamıştı.

Sünnet derisinde yara açmışlardı. İyileşecekti. En azından yaranın kendisi. Ama bedeni hâlâ öfke ve aşağılanmayla sarsılıyordu.

Köye bir saat sonra girmeye karar verdi. Gecikmesinin sebebini kimseye söylemeyecekti.

Sonraki akşam, Avo'nun babasının evinin yakınına yerleşti. Köylüler onu heyecanla karşıladı. Bir fırıncı sessizce, önlüğünde sıcak bir ekmek somunu ile fırının yanından ayrıldı, Aram'ın ellerine somunu sıkıştırdı ve onu omuzlarını sıkarak karşıladı. Utanmaya başlayan Aram gitmeyi düşündü ancak ardından Lusin'i gördü. Muhtemelen daha önce birkaç defa kalaylanmış olan eski bir çanakla bakırcıdan çıkıyordu. Aram'ın yüzünde bir gülümseme belirdi ve ona doğru yöneldi. Selamlamak için kollarını açtı. Aram

ona sarılabilir, ellerini öpebilirdi. Sanki çocukken pek çok kez yapmamış mıydı? Çanağı eve kadar taşıyıp yanında daha fazla vakit geçirmeye karar verdi.

Aram'ı görünce kocaman, neşeli bir gülümseme Lusin'in yüzünü aydınlattı, adımları hafifleşmiş, hızlanmıştı. Uzun önlüğünün yanları, esintiden kıvrılıp, ters döndü ve bu hareketi izleyen Aram'ın gözleri Lusin'in belirgin bir şekilde yuvarlak olan karnında durdu.

XIX

Maryam küçük oğlu Hayk'tan bu pazar akşamı ziyaretinde kendisine eşlik etmesini istemişti. Annesi gibi o da kısa ve tıknazdı. Kaslı göğsü, dar paltosunun altında rahat edemiyor gibi görünüyor, kolları, yanlardan sarkacağı yerde dirsekten bükülmüş, kaburgalarının biraz uzağında duruyorlardı. Her an bir dövüşe atlamaya hazır gibi görünüyordu ancak doğası gereği sıkı el tokalaşmalarına ve sıcak kucaklaşmalara daha meyilliydi.

Hayk, Vartan'dan sadece birkaç ay önce doğmuştu. Anneleri onları büyük ceviz ağaçlarının gölgesi altında yan yana emzirmiş, birkaç gün arayla vaftiz olmuşlardı ama doğuştan birbirlerine zıttılar. Hayk'ın süt ve ekmeğe karşı isteği sonsuzken, Vartan bunlara ilgisizdi. Vartan ayrıntıları uzaktan gözlemler ve kaydederken, Hayk insanlara ve nesnelere merakını hayatının ilk yıllarında herkese ve her şeye doğru elini uzatarak gösteriyordu. Hayk'ın kahkahası gürültülüydü, Vartan'ın memnuniyet belirtisi kibar bir gülümseme ve gözlerinin etrafındaki sıcaklıktı. Hayk sırf eğlencesine hiç düşünmeden havaya bir tırpan fırlatıp yakalarken, Vartan nadiren gelen gazetelerin sayfalarını, içeriklerini ezberleyene kadar yorulmadan çevirirdi. Beklenmedik bir şekilde, birbirlerinin hayatlarını tamamlar ve dengelerlerdi ama sadakatlarının mihenk taşı 1894'te, Raffi'nin doğumundan günler sonra atılmıştı.

Özgürlük savaşçıları halkın öz savunmasına öncülük etmişti, ancak sonları yakın ve kayıpları yıkıcıydı. Genç kızlar ve kadınlar, son savaş için ayaklanan erkeklerin silahlarının fişeklerini durmadan dolduruyordu.

Yeraz da Vartan izin verdiği sürece arkalarında kaldı. Ta ki o sabah erkenden, Vartan onu uykusundan uyandırıp, yükseklere, kurak dağ yamacına doğru gitmelerini emredene kadar.

Birkaç gün sonra, Vartan'ın şakağı sıyrılmış, Hayk onu ormanın derinlerine doğru sürüklemişti. Yarayı, matarasındaki mübarek rakının o değerli, son damlaları ile temizledi ve Vartan'ın farkına varamadığı bir süre boyunca onu orada bıraktı. Uyandığında, su dolu matarası göğsünün üzerinde duruyordu. Başındaki kan yanaklarından aşağı akmış, yakasını sırılsıklam etmişti, yalnızdı.

Kulağında bir vızıltı vardı. Hareketsiz yatıyordu ve vızıltının kulağından değil de yakınlardan geldiğinden emin oldu. Sinekler. Tereddütle elini uzattı, yanağını buldu ve sineklere vurdu. Eli, parmaklarının arasına bulaşan yoğun kanla yanağından uzaklaştı. Elini pantolonuna sildi. Tekrar dinledi. Sessizlik. Çığlıklar neredeydi? Kaçanları dörtnala koşup yakalayan atlılar neredeydi? Dumanın kokusunu alabiliyordu. Her şeyi ateşe vermişlerdi. Tarlaları, damları, ahırları, kadınların eteklerini.

Titreyen elleriyle matarasını ağzına götürmeye çalıştı ve sıvının alt dudağına aktığını hissetti. Dudaklarından serinliği yalamak istedi, onun yerine bir miktar kan ile kum tadı aldı.

Hava fazla durgundu. Hiçbir şey duyamıyordu. Gözlerini kapama dürtüsüne karşı savaşıyordu. Kafasını bir yandan öbür yana çevirdi. Bacaklarını bükmeye çalıştı. Kurtu-

lanları arayacaktı. Dağdan başlayacak, karısını, annesini, kız kardeşini bulacaktı. Hayk neredeydi? Tekrar uyudu.

Bir kahkaha duydu. Havayı kokladı, pişen lavaş kokusunu aldı. Kat kat çam iğneleri ve yapraklar sıcak yün döşeğiydi, kahkaha da babasınındı.

Havayı daha da güçlü içine çekti ve uyandı. Kızarmış gözleri gecenin göğüyle buluştu. Yapraklar ile dallar, yeşilin, kahverenginin ve karanlığın tonlarındaydı ve hayallerinde sadece kahkaha, ekmek ve ailesinin yakınlığı vardı. Ama işte o sesi yine duymuştu. Yakında olduğunu hissetti, ama şimdi daha da sertti. Hırıltılar vardı. Vartan nefes almayı kesti, gözlerini dikti, kulak kesildi. Yer hışırdıyordu ve kısık bir inleme duydu. Hazdan inlemek? Düpedüz öyleydi. Bir şey, yapraklar belki de, tekrar ama daha düşük bir ritimle hışırdadı. Donakaldı. Bir erkeğin zevk alma sesini dinlediğini biliyordu.

Dişlerini sıktı. Son günlerde, şu anda duyduğunun ne olduğunu bilecek kadar çok tecavüze şahit olmuştu. Herhangi bir direniş veya mücadele sesi duymaması aklını karıştırdı, ama piç herif şalvarını yeniden bağladığında, bir ağacın altında savunmasız halde uzanırken bulunmak istemiyordu.

İniltiler yüksek sesli ve telaşsızdı, Vartan yan tarafına doğru usul usul döndü ve ayağa kalktı. Görüşü bulanıklaştı ve bulantısına karşı koymak için derin bir nefes aldı. Yüksek sesli bir küfür ile bir tokat duydu. Tiz bir sızıltı duyar gibi oldu. Dizlerinin üzerinde cebelleşti. Şans ondan yana olmalıydı. Biriyle kavga edemeyecek kadar güçsüzdü. İşe yaramaz silahı ise bir yerde düşmüştü. Ama kılıcı kuşağına asılıydı. Ritmini koruyan seslere doğru tökezleyerek yaklaştı. Birkaç adım ötede, sırtına asker ceketi geçirmiş

adamı pantolonu olmadan bir şeyin üzerine doğru eğilirken gördü. Odaklanmaya çalıştı ama zorlanıyordu. Düşünmeden, daha da yaklaştı. Asker bayağı iriyarıydı. Altında hareket eden sadece kendi gölgesi miydi? Sadece kendi gölgesi mi? Vartan asker ceketinin sardığı geniş sırtın bir öne bir arkaya sallanışından gözünü ayırmadan, sürünerek onlara yaklaştı. Artık, yerde ne olduğunu anlayabilecek kadar yaklaştığında Vartan, adamın kalın, çıplak bacaklarının ortasında bir kız gördü. Kıyafetleri, solgun vücudunun yarısını açıkta bırakacak şekilde yırtılmış, çıplaklığına karşı karanlık bir çerçeve oluşturuyordu. Vartan, kızın olgunlaşmamış, düz göğüsleri ile ince kollarına dikkatle bakarken, tiksintiyle nefesini içine çekti. En fazla dokuz-on yaşlarında bir çocuktu. Karşı koyma seslerini neden duymadığını anladı. Burnu ve ağzı bir eşarpla sıkı sıkı sarılıydı. Sadece gözleri bağlı değildi ve onlar da sıkıca kapanmıştı.

Vartan hızla yürüdü ve kılıcını askerin ensesine sapladı. Adamın sırtı acı içinde kabarırken, nişanların tıngırtısı kesildi ve Vartan kılıcını iki eliyle çevirdi. Gücü tükendi, dizlerinin üzerine düştü ve bekledi. Adam ileri doğru yalpaladı ve Vartan onu saçından kavrayıp, çocuktan uzağa, yana doğru itti. Sonra da kıvranışını izledi, ağzından kan gelirken, Vartan dizlerinin üzerinde sürünüyordu.

Kızın belden aşağısına o kadar çok kan bulaşmıştı ki Vartan'ın midesi bulanmış, üzerini kapatmaya çabalamıştı. Eşarbı çözene kadar epey uğraştı. Ölü müydü yoksa yaşıyor muydu emin değildi, öğrenmek de istemiyordu. Çocuğu kendine yaklaştırdı, göğsünü başına siper etti ve o halde bir dirseğinin üzerine çökerek gözlerini kapattı.

Hayk, matarasını Vartan için doldurduktan sonra dereden büyük yudumlar almıştı. Yüzeyinde cesetlerin olmadığı ve suyun makul ölçüde temiz aktığı bir yere doğru, akıntıya karşı, uzun bir mesafe yürümüştü.

Şimdi ise, saatlerdir tırmanan Hayk yaklaştığını bilerek başka su kaynağı aramıyordu. Başı zonkluyor, ağzı tatsız ve kurumuş olsa da bacakları ilerliyordu.

Alçaktan uçan akbabaların başının üstünde adeta bir duvar ördüklerini ve tepenin kenarından çıkıntı yapan büyük, yassı bir kayanın altında oturan Yeraz'ı gözetlediklerini hatırladı. Yeraz'ın başını sokabileceği şahane bir yerdi burası, kurşuni bir mavi ve grinin tonlarındaki katmanları belirgindi. Çıplak göğüsleri gölgede kalmış, süt emen bebeğin başı bir göğsünü tamamen gizlemişti.

Hayk kollarında taşıdığı Yeraz'la, sadece, kadın ve çocukların oluşturduğu upuzun kuyruğun hâlâ kendisini takip ettiğinden emin olmak istediği zamanlarda durup dinlenerek, alev alev yanan köylerine doğru, dağdan aşağı yol aldı.

XX

Maryam Hayk'ı bahçede bıraktı. Vartan, bahçe duvarı boyunca uzanan ve yanlardan dökülen, boğum boğum asmanın narin, sarı yapraklarının altında oturuyordu.

Hagop amcanın avlunun karşı tarafından gelen yüksek ve kızgın sesini duydu.

"Vrej oğlum, neden daha uzun sapları seçmedin?"

Vrej, kenevirlerin liflerini kalçasının üzerinde bükerken, sakince, "Bunlardan daha uzunu yoktu ki," dedi.

Maryam, onları, ayaklarının dibindeki koca bir yığın soyulmuş sapla yan yana oturmuşken gördü. Hagop amcanın narin telleri koca, beceriksiz elleriyle rulo yapmaya çalışmasını izledi. Tel elinden kaydı ve bacağının üzerinde açıldı. Vrej de yanında sakince başka bir ince halat parçasını rulo yapıyordu.

Maryam kıkırdadı ve eve girdi.

Anno, Yeraz'a baktı ve beyaz yastık kılıfını hüsranla silkti. Suratı kızarmış, saçları da dağınıktı.

"Ama anne, ben böyle bir kılıf istemiyorum ki. Nakışlıymış, nakışsızmış umurumda değil..."

Mari teyzenin sesi çınladı: "Bu kızın aklı nerede bilmiyorum ama hünerlerini hiç geliştirmiyor!"

Yeraz yastık kılıfını Anno'nun elinden aldı ve minik dikişleri gözden geçirdi.

"Anno, bu modeli sana yıllar önce ben öğrettim. Bun-

dan çok daha iyi bir iş çıkarabilirsin," dedi ve kılıfı kızına geri uzattı.

Maryam, Anno'yu izledi. Kızın mağlup bir hali olduğunu düşündü.

"Git yüzünü yıka ve baştan başla," diye buyurdu Yeraz.

Ama Anno arkasını dönmüştü. Maryam'ı görmüş ve yastık kılıfı yere düşmüştü. Mari teyze, kılıfı yerden kaldırmak için kızgınlıkla eğildi.

Mari Anno'yu daha da azarlayamadan, ihtiyar Maryam sanki münakaşayı görmemiş gibi alelacele onları selamladı ve içeri geçti.

Vartan'ın en sevdiği tatlı olduğunu bilerek yanında bir tabak helva da getirmişti. Yeraz, onun gelişiyle rahat bir nefes aldı.

Maryam Anno'nun çekingen suratına bakmak için arkasına döndü. En azından, çocuk beni görünce odadan fırlayıp kaçmadı, diye düşündü.

Yeraz, "Hadi gel, oturalım Maryam abla," diye seslendi, "kapı eşiğinde durma."

Maryam, bir kez el çırptı ve birdenbire, "Yeraz, Mari, Anno, konuşacaklarımız var," deyiverdi.

Anno'nun kalbi duracak gibi oldu. Sonunda, ihtiyar Maryam bildiği her şeyi anlatmaya geldi, diye düşündü. Artık hiç umut kalmamıştı.

"Biz başlayalım, sonra isterlerse erkekler de katılırlar." Maryam kabartılmış bir mindere kurulurken, anlamlı bir şekilde Anno'ya bakıyordu.

Anno, başka bir şey olamayacağını biliyordu. Bu kadınlarla başka herhangi bir konuşmaya özellikle dahil edilmezdi. Daha önce hiç olmamıştı bu. Gözleri hızla bir yüzden diğerine geçiyordu.

"Anno?" Yeraz hafifçe çıkıştı. Annesi, misafire atıştırmalık ikram etmek için kurulacak masaya yardım etmesini işaret etti.

Anno annesinin gösterdiği yere doğru mekanik bir hareketle döndü ve hiç kıpırdamadı.

Yeraz iç çekti ve hazırlığı çabucak kendisi yaptı. Yeni kurutulmuş koyu altın renkli üzümleri hızlıca kurulmuş masanın üzerindeki küçük tabaklara yerleştirdi. Taze cevizleri de masadaki herkesin ulaşabileceği yakın bir yere koydu.

Çay geldi, fincanlar dolduruldu. Ayakta dikilmeye devam eden Anno dışında sohbeti bölecek hiçbir şey kalmamıştı.

Maryam kuru üzümden koca bir avuç aldı, bir yandan da dikkatle, üzümüne eşlik edecek ceviz içinin büyüklüğünü doğru seçmeye çalışıyor gibi görünüyordu. Başından beri odadaki gerginliğin farkındaydı ama Yeraz'ın, hazır olduğunda dizginleri eline almasını bekliyordu.

"Kızım, seni bekliyoruz."

Anno'nun ayakları sonunda onu, kendini süzülürcesine Maryam'ın yanına bıraktığı çıplak zemine, masanın köşesine getirdi. Başı öndeydi.

Maryam derin bir nefes aldı ve sözcüklerini dikkatle seçti.

"On gün önce misafirliğime birileri geldi, onları ağırlamaktan çok memnun kaldım," diye girdi söze. "Epeyce iyi tanırım, siz de öyle." Bunu Yeraz'a bakarak söylemişti. "Tüccarın ailesindeki kadınlardı gelenler, Nıvart ve Noyemi."

Yeraz, Anno'nun soluk alıp verdiğini duyar gibi oldu. Maryam'ın başından beri kızdan gözlerini kaçırdığını fark

etti, Anno da bağdaş kurmuş bacaklarına bakmaya devam ediyordu.

"Benim için mutlu bir ziyaretti ve nedenini şimdi size de söyleyeceğim. Ve umarım, Allahın da izniyle, sizin aileniz için de bir mutluluk kaynağı olacak."

Mutluluk? Anno'nun tüyleri diken diken oldu.

Maryam, Yeraz'ın şimdiye kadarki haberleri sindirmesine zaman tanımak için durdu. Mari masaya daha da yaklaştı. Büyük, kara gözleri Yeraz'ın düşünceli yüzünden Maryam'ın sakin yüzüne hızla geçti.

Anno, açıklayacağı şeyin ne olduğuna dair bir ipucu yakalamak için, çenesini belli belirsiz kaldırmış, göz ucuyla Maryam'a bakıyordu. Ama yaşlı kadın rolü gereği, doğal görünmek adına iradesini sonuna kadar kullanıyor, rahatlamak için yanıp tutuşmasına rağmen, bu niyetini asla belli etmiyordu. Nihayet usulca, "Mıgro'nun tek oğlu Daron'un evlenmesini çok istediklerini söylediler," dedi.

Maryam, Yeraz'a, fincanı ağzına götürüp, masaya geri koymasına yetecek kadar zaman tanıdı. Yeraz'ın gergin olduğunu biliyordu, sözüne yavaşça devam etti.

"Daron on sekizine bastı. Burada köyde, on iki yaşına kadar okula gitti ve daha sonra babasının da rızasıyla kendini tamamıyla işe ve ailesinin geçimine adadı. Nıvart gururla, Daron'un matematiği hızla kavradığını söylüyor. Babasının ticaret işleriyle de oldukça ilgiliymiş."

"Ve artık," Maryam yüzüne ufak bir gülümseme kondurdu, "bugünkü ziyaretimin sebebine geleyim."

Yeraz'ın yüzündeki ifadeyi okumak olanaksızdı.

"Markaryan ailesinin dileği, Daron'u bizim Anno'muzla evlendirmek."

Yeraz çay fincanını iki avcuyla kavradı. Maryam'ın tek-

lifi için etkileyici bir biçimde, doğru sözcükleri seçmesini dinlerken çay soğumuş, helva da tabağa tutkal gibi yapışmaya başlamıştı. Boynu da gerginlikten sızlıyordu.

Bu an gelmiş olduğu için mutluydu. Kızı için mutluydu, rahatlamıştı da. Minik masanın karşısındaki Anno'yu inceledi ve kızının kaskatı omurgasının gevşemesini bekledi. Gözleri hâlâ aşağı bakıyordu, Yeraz başını kaldırmasını bekledi. Çabucak beliren, sevinç dolu tepkileri neredeydi? Nasıl da bu kadar içedönük, bu kadar tedbirli olmuştu?

Anno, birkaç adım annesinden, birkaç adım da ihtiyar Maryam'dan uzaktayken, bu mucizevi sözleri duymuştu. Şu anda sadece, annesinin ayaklarına kapanıp, rızası için ona yalvarıyor olabilmeyi diledi. Hemen hemen her şeyde son söz babasınındı, ama bunda değil.

Anno başını kaldırdı ve annesiyle göz göze geldi.

Yeraz bu bakışta çok şey gördü: Yalvarış, neredeyse artık hep yaşlı olan çökmüş gözler, sanki yeterince hava yokmuş gibi açılmış burun delikleri, kıpkırmızı ve şişmiş dudaklar. Artık yüzünde çocukluğun verdiği dolgunluk yoktu ve kemiklerinin hatları, yakında dönüşeceği kadının güçlü ifadesini taşıyordu.

Yeraz bunun daha fazla devam etmesine izin veremezdi. Âdetten olan adımların hızlı bir şekilde atılmasına karar verdi. Gözlerinin önünde en küçük evladının solup gitmesini izlemek istemiyordu. Bu son aylarda, Anno'nun, Daron'un ailesinin sebze bahçesindeki ümitsizliğini gördüğü günden beri, birçok kez kendi de akılsızca hareket etme dürtüsüne direnmişti. Çocuğun ailesinin katiller ve hırsızlardan oluştuğunu öğrenmediği sürece bu birlikteliğe onay verecekti.

Masadakilere hızlıca bakıverdi ve bütün gözlerin üze-

rinde olduğunu fark etti. Mari ağzını açar gibi olup bu kararından hemen vazgeçmişti. Beklesinler, diye düşündü Yeraz. Düşünüyor gibi görünmesi gerekiyordu. İri, dolgun bir kuru üzümün ucundan küçük bir ısırık aldı. Anno'nun Daron'la olan münasebetini Vartan'ın ve oğullarının bilmemeleri çok önemliydi.

Yeraz, bunun yol açacağı felaket karşısında içten içe korkuyla büzüldü. Anno'nun fikrini almamak daha iyiydi. Konuşmasına izin vermemekte fayda vardı. Yeraz, Anno'nun sadece biraz daha dayanması gerektiğine karar verdi. Geleneğin öğretisine göre devam edecekti, yani evlilik sözü ilk seferde verilmezdi. İkinci kez sorulmalıydı.

"Bunu beklemiyorduk Maryam abla," diye başladı Yeraz, "Lusin gelin olduğundan beri gözyaşlarımız daha yeni dindi."

Mari, Anno'yu izliyordu.

"Anlaşılır bir durum bu, tabii." Maryam ses çıkarmadan razı oldu. Bacaklarının yanında Anno'nun bacakları titriyordu, Maryam masanın altından gizlice uzandı ve sıcak, sert elini Anno'nun omzuna koydu. Anno, şaşırarak, eli hemen kavradı ve sıkıca tuttu. Maryam son zamanlarda Anno'nun aralarına koyduğu mesafeyi düşününce, üzüldü.

Anno ihtiyar Maryam'ın elini tuttu ve bırakmadı.

"Ve şimdi de Anno'muz köyümüzden bir ailenin dikkatini çekti ve onun da bir gün baba ocağından ayrılacağını kabullenmemiz lazım." Bu noktada Yeraz kızına içten gülümsedi. Sıcaklığın ve hüznün bir arada olduğu bir gülümsemeydi. Anno, gözlerinden yaşlar süzülürken en sonunda annesinin rıza göstereceğini fark etti. Yeraz kararını vermişse başka kimse önemli değildi.

"Maryam abla, söyle bakalım sen ne düşünüyorsun?

Sevgili arkadaşının torunu için bu uygun bir eş mi? Kaynanam sağ olsaydı, bu aile, bu çocuk hakkında ne derdi?" Yeraz bu soruyu, annesinin bahsinden epey hoşnut kalan Mari'ye bakarak sordu. Mari içtenlikle başını salladı.

Anno artık duymuyordu. Bu sorgulamanın beklenen bir şey olduğunu biliyordu; böylece arabulucu, çocuğun ailesine rızanın kolay verilmediği, kızlarının onlar için çok değerli olduğu izlenimiyle geri dönerdi.

"Babanın ve abinin bize katılma vakti geldi Anno. Onların bir itirazı olacak mı bakalım."

Anno bacaklarını düzeltirken zorlandı. Kalktı ve ön kapıya doğru kararsız adımlar attı. Pamuk bluzunun yenleri ince bileklerine düştü ve ayaklarında küçük çorapları olmasa, bilekleri eteğinin altından görünecekti.

Yan odaya geçti. Babasına seslenecek kadar yakındı ama hayatı boyunca böyle bir şeyi hiç yapmamıştı. Kimse yapmamıştı. Ona doğru yaklaştı ve bekledi. Sigarasının sonu ayakkabısının önünde hâlâ yanıyordu ve o da dirsekleri dizlerinde, öne doğru eğilmiş, motorların nasıl çalıştığını açıklayan Hayk'ı dinliyordu. Başını yukarı kaldırdı ve neşeyle parmaklarını şıklatarak kızının konuşması için izin vermiş oldu. Anno, annesinin, erkeklerin içerideki kadınlara katılmaları için gönderdiği mesajı iletti.

Vartan arkasına döndü, başını küçük masanın etrafında oturan ağırbaşlı gruba bakmak için uzattı. Merakla Hayk'a baktı.

Arkadaşına sordu: "Ne bu şimdi?"

Hayk omuzlarını bir şey bilmiyormuş gibi silkti ama rahatsız görünüyordu.

Vrej artık bahçede değildi. Hayk, Yeraz'ın ısrarıyla, yoldan bir çocuğu çevirip Vrej'i bulması için gönderdi. Yeraz,

Vrej'in de orada olup konuşulanları duymasını istedi. Raffi köyden dört gün önce ayrılmıştı.

Erkekler odaya yerleşti. Anno, sanki ziyaretin sebebi kendisi değilmişçesine, bir gözlemci gibi, yatak odasına giden kapıya yakın bir yerde ayakta durmuş, ellerini gevşekçe önünde bağlamıştı.

Maryam konuşmaya tekrar başladı, ama bu sefer daha hevesliydi. Anne olarak Yeraz'ın herhangi bir itirazı veya şüphesi olsaydı, erkekler konuya zaten dahil olmazdı. Artık bir sonraki aşamaya geçmişlerdi. Nıvart ile Mıgro'ya iyi haberi götürenin kendisi olmasını çok istiyordu. Çünkü Anno'nun kendini Daron'a adadığı kadar, Daron da kendini Anno'ya adamıştı. Bundan emindi, gözleriyle görmüştü.

"...Ve böylece Markaryan ailesinin en içten dileği Anno'yu..."

"Hayır."

Vartan'ın sesi neredeyse bir parça ekmeği ya da ikinci bardak çayı reddediyormuş gibi sakin, duygusuzdu.

Maryam ve Yeraz gözlerini ona dikmişti. Doğru mu duymuşlardı? Kesinlikle yanlış anlamışlardı, değil mi? Bakıştılar.

"Ne dedin Vartan?" Maryam kendini yanlış anladığına inandırmak istercesine ısrar etti. Yaşlıydı ve genelde yanlış duyardı.

"Hayır. O aile olmaz. Kızımı o aileye veremem."

Al işte, bir daha. Anno babasının sözlerini bir daha duydu. Bunlar, birdenbire ağızdan çıkarak sonradan pişmanlığa sebep olacak hislerin güdümündeki sözcükler değildi, endişe veya duygusallıktan da kaynaklanmamıştı. Katiyetle sarf edilmiş, bir malumata dayanan bu sözler açıkça karısına dönüktü.

Yeraz hayretle gözlerini kırptı.

"Ama Vartan neden?" diyerek yakardı, sesi alçalmıştı.

Vartan, bu kez daha nazik bir edayla, "Çok da fark eder mi? Anno'muz kız kurusu mu olacak sanıyorsun? Köyde daha çok delikanlı var," dedi. Artık bu sohbeti sonlandırmak istiyordu.

Yeraz, Vartan'ın geçiştirmeye çalışmasına aldırmadan, kınayan, yoklayan, hoşnutsuz bakışlarını kocasına dikti. Anno'ya bakamıyordu.

Vartan, Yeraz'ın ısrar edeceğini düşünmediğinden, şimdi rahatsız hissediyordu. Maryam'ın çatılmış kaşlarla kendisine baktığını fark etmeye başladı. Ve karaltıda Anno'yu gördü. Kolları sırtına tutkalla yapıştırılmış gibi görünüyordu, bacakları da sanki düşmesini engellemek için bağlanmış gibiydi. Gözleri Vartan'ın gözlerini delip geçiyordu.

Bütün bunlar yavaşça, o istenmeyen fikri doğurdu ve Vartan daha önce kimsenin sormadığı soruyu sordu. "Anno, kızım, sen bu çocuğu istiyor musun?"

Telaşlı ve yüksek bir ses sokaktan, "Maryam abla! Maryam abla!" diye seslendi. Hızlı, sert adımlar Vartan'ın kapısına yaklaştı.

"Maryam abla burada mı?" Korkudan kocaman olmuş gözleriyle komşuları kapıda dikiliyordu. "Lütfen, gel! Karım iyi değil..."

İçerisi karanlık olmuş, konuşmaya daldıklarından mumları yakmakla ilgilenen olmamıştı. Herkes davetsiz misafire bakakalmıştı. Maryam hemen atıldı. Geniş vücudunu düzleşmiş minderden aceleyle kaldırdı ve Yeraz'ın da kolunu tutarak, arkasından gelmesi için onu da harekete geçirmiş oldu.

Erkekler de ağır ağır odadan çıktılar. Yeraz Anno'ya bakındı, kızı ortadan kaybolmuştu.

Vrej eve varmak üzereyken yolda Vartan ve diğer erkeklerle karşılaştı. O şaşkın suratları incelerken, erkekler onu geldiği yöne doğru geri çevirdiler.

"Bunun bu kadar ilerlemesine nasıl izin verdin?"

Vartan sesini kontrol ediyordu, ancak kelimelere hâkim olamadı.

Hayk, "Birader," dedi. "Annem kapıdan çıkmadan beş dakika öncesine kadar haberim yoktu. Hoşuna gitmeyeceğini bildiğim için ben de onunla geldim."

Vartan'ın hızla salladığı başından başka verecek cevabı yoktu. Maryam'ın evine doğru kavisli yolu tırmanıyorlardı, sohbet kesildi.

XXI

Anno'nun öfkesi, son birkaç aydır giderek tükenen sağduyusunu yenmişti. Kavisli yollarda sıralanan evlerin etrafında sıçrayarak ilerliyordu. Yol karanlıktı, eğer her bir taşı, çukuru, dönüşü ezbere bilmeseydi, şimdiye kesin yuvarlanmıştı. Bacakları ancak eteğinin izin verdiği kadar açılıyor, bir hedefe doğru hareket ediyordu. Gözleriyse hiçbir şey görmeden, dosdoğru karşıya bakıyordu.

Gece soğumuş, hava nemliydi, dışarıda neredeyse kimse yoktu. Sokaktakiler aceleyle evlerine çekiliyordu. Kapılar sıkıca kapanmıştı, yüksekteki küçük pencereler hane içinde neler olup bittiğine dair en ufak bir ipucu vermiyordu. Ahırları geçerken, saman, toprak ve hayvan derisinin isli, yoğun kokusunu alabiliyordu.

Kulakları çınladı, duyguları görüşünü gölgeledi. Sanki sonsuza dek bir o yana bir bu yana itilecekmiş gibi hissetti. Ne diye meydan okumamıştı? Daron'un münasip bir koca olduğuna dair herkesin onayını almak niye? Pekâlâ, Anno hükmünü vermişti, bunların bir şey bildiği yoktu. Kendi ailesi de Daron'unkiler de hiçbir şey bilmiyordu.

Ensesine saplanan soğuğu hissetti.

"O aile olmaz," demişti babası. Bu sözün bir kapris olmadığını biliyordu. Herkes şaşırmıştı, değil mi? Aniden bir köşeyi döndü ve destek almak için köşedeki eve yaslandı. Bütün ağırlığını tek bir koluna vererek, yüzünü

gökyüzüne doğru çevirdi ve annesinin tepkisini hatırlamaya çalıştı. Yeraz'la Maryam hemfikirdiler. Yeraz rızasını vermişti. Maryam'ın, Daron'la buluşmaları hakkında konuşmak gibi bir niyeti yoktu. Her şey yolundaydı ve sonra babası, kendi babası, en beklenmedik şeyi söylemişti. Herkesi şoke etmişti.

Tekrar yürümeye başladı. Artık beklemeyecek, özlemeyecek ve umutlanmayacaktı. Derhal Daron'un yanına gidecek, olanları anlatacak ve eğer evliliklerinin önünde gerçekten bir mâni varsa, bunu öğrenecekti. Koşmaya başlayınca kararından daha da emin oldu. Eğer gerekirse başka bir köye kaçar, orada evlenirlerdi.

"Kız, Anno..." Biri sinir bozucu bir biçimde ona sesleniyordu. Bocaladı, sesin gaipten geldiğini varsayarak duymazdan geldi ve aceleyle yoluna devam etti.

"Anno, kız!" Ses onu yeniden çağırdı.

Anno şimdi durmuş, sağa sola bakınıyor, tanıdık bir yüz arıyordu.

"Buradayım. Bu tarafa bak..."

Ses, Anno'yu yönlendirmek ve cezbetmek istercesine nazikçe çağırıyordu. Anno, kilise meydanından biraz ötedeki geniş bahçe duvarının köşesine sinmiş küçük şekle odaklandı. Ona yaklaştı.

"Tülay *dade*?"

"Anno, evladım, bana yardım etmeyecek misin?" Siyah elbisesinin uzun kollarıyla ona doğru uzanıyordu.

Tereddüt ederek yaşlı kadının ellerinden tuttu. Buruşuk parmaklar, pürüzsüz parmaklarına dolandı.

"Anno, evladım. Anno. Anno," diye mırıldandı ve gözyaşları sel olup aktı. "Annem, geliyor mu?"

Anno hüsranla adımını sertçe yere vurdu. Sis aralıksız

bir yağmura dönmüştü, ihtiyar Tülay'ı yağmurda ve soğukta dışarıda asla yalnız bırakamayacağını biliyordu. Birileri onu dereye kadar götürüp, oğullarının yanına dönmesi için ikna etmeliydi.

Tülay'ı götürebilecek başka birini bulmanın umuduyla, yollara ve sonra da meydana bakındı. Belki bir oğlan çocuğu görürdü. Birdenbire, etrafında kimsenin olmadığını fark edip şaşırdı.

"Anno, kızım. Beni eve götür. Annem ağlıyor. Ağladığını duyabiliyorum."

"*Dade*, seni eve götüreceğim." Anno kaderine razı oldu. Kürtçeyi pek iyi anlamıyordu, konuşma pratiği de hiç olmamıştı. Önce zihninde cümlelerini tasarlıyor, sonra konuşuyordu.

"Gel önce başörtünü düzeltelim." Anno eğildi, örtüsünü Tülay'ın başına tekrar geçirdi ve yeniden kaymasını önlemek için mümkün olduğu kadar sıkı bağladı.

"Tülay *dade*, hızlı yürümemiz lazım, yoksa hastalanacaksın." Bu bir uyarıydı, çünkü Tülay kendini henüz hazır hissetmezken birilerinin onu tatlı dille dereden karşıya geçirmeye çalıştığı duygusuna kapılırsa yürümeyi redderdi.

Tülay'ı aşağı, üç sokağın birleştiği küçük bir meydana doğru götürdü. Orada, bahçe duvarlarını aşarak yükselen ağaç dallarındaki yaprakların hışırtısından başka bir şey yoktu, rüzgâr da, uyarırcasına, sert esiyordu. Anno soğuktan titriyordu. Tülay'a baktı. İhtiyar kadının ilk defa söyleyecek bir şeyi yoktu. Sadece güvenle ona bakıyordu.

Sepetçinin dükkânına vardılar ve köyü dereden ayıran düz araziye yöneldiler. Kol kola, dikkatle, köy evlerinin emniyetini gitgide arkalarında bırakarak yürüdüler. Anno'nun bacakları biçare hallerini bütünüyle algıladığında

daha da ağırlaştı. Tülay yorgunluktan bütün ağırlığını Anno'nun üzerine bırakıyor, akşam karanlığında açık otlaklarda hareket ederken, kendilerini bekleyen tehlikenin varlığından bihaber görünüyordu. Kurtlar ve ayılar hep vardı ama Anno en çok sırtlanlardan korkardı. Geniş çenesi ve tırnak gibi dişlerinin gözünün önüne gelmesini engellemeye çalışırken, başı sağa sola hareket ediyordu.

Geçiş noktalarını görmek için doğrudan derenin kıyısından yürümeleri gerektiğini biliyordu. Suyun sesini duydu ama acele etmedi. Hareket etmeden önce her tümseği, belli belirsiz bütün çıkıntıları yokluyordu. Tülay da nereye gittiklerini tahmin edebiliyordu. Anno şimdi onu yavaş yavaş ileri doğru çekmeye başlamıştı.

Ne olduğunu anlayan Tülay tekrar ağlamaya başladı. Omuzları titriyordu ancak gözyaşları sessizce süzülmeyi biliyor gibi görünüyordu. Acısını uzun bir zaman tek başına taşımıştı.

Karanlığa doğru bakarken geri dönmeyi düşündü. Dereyi geçebilecek güvenli bir yol bulmanın ne kadar süreceğini kestiremedi. Geçişlerin nerede olduğu belli değildi, ihtiyar kadından da bir yardım beklemiyordu. Yine de, geçişin babasının evinden daha yakın olduğunu biliyordu.

Sırtlanları aklından çıkarıp kıyı boyunca hızlı hızlı yürümenin daha akıllıca olacağına karar verdi. Tülay karşı tarafa geçer geçmez o da eve koşabilirdi. Daron'u yarın arardı. Bu saatten sonra Mıgro'nun kapısında kendini göstermesi delilik olurdu. Sonra bir yolunu bulurdu.

Şiddetli ve aralıksız yağmur damlaları, kıyafetlerinden içeri sızmış, onu sırılsıklam etmişti. Islak yünün kokusu tanıdıktı ve onu rahatlatıyordu. Kıyıya varıp akıntıya karşı yürürken, Tülay'ı kibarca ikna etmeye çalıştı, "*Dade*, nere-

deyse evindesin. Koca, düzgün taşların üzerlerinden geçip doğruca ailenin yanına gidebilirsin."

Suyun kenarında, ayakkabılarının tabanından soğuk sızıyordu. Tülay'ın suyun olduğu tarafa yüz çevirdiğini biliyordu. Yılgınlıkla iç çekti. Tam da korktuğu gibi, kadın ona hiç yardımcı olmuyordu.

Daha da çaresiz, Tülay'ı biraz kabaca acele ettirdi, yaşlı kadının gıkı bile çıkmayınca utançla kadını serbest bıraktı.

Derenin yukarısına doğru birkaç adım daha attıktan sonra, suyun akışı değişmiş gibi geldi. İleri koştu. Evet, orada beş düz kaya inatla akıntıya karşı duruyordu. Yüzeyleri çok genişti, Tülay istese üzerlerinde dans edebilirdi. Heyecanla Tülay'ın yanına döndü.

"*Dade*, yakında evde torunlarının yanında olacaksın. Haydi, sevin, ateşin dibinde sırtını ısıtabileceksin."

Yağmur şakır şakır üzerlerine yağıyordu ve bataklık araziyi geçmek zordu. Yan yana yürüyecek yer olmadığından, Tülay'ın ellerinden tutarak geri geri yürüdü. Kayalara vardıklarında, yaşlı kadına sarılıp vedalaşmak için eğildi.

"İyi geceler *dade*. Evine, yatağına çabucak gidesin, ben de hemen benimkine gideyim."

Artık dişleri zangırdıyordu. Aceleden paltosunu almamıştı. Elbisesi sırılsıklam olmuştu, ince bluzunun ıslak pamuğu yapış yapış, buz kesmiş bir çarşaf gibi tenine değiyordu. Tülay'a ilk kayaya doğru ilerlemesi için ısrar etti. Tülay kıpırdamadı. "Tülay *dade*, burada durma. Ayakkabıların ıslanacak. Kayanın üstüne çık."

Tülay gözleri ayaklarında, öylece donup kalmıştı.

Anno, sesinden paniğe kapıldığı anlaşılmasın diye uğraşırken bir taraftan da taktik değiştirdi.

"*Dade*, yarın bizi tekrar ziyarete gelecek misin?"

Tülay'ın sadece başörtüsü kımıldadı. Sırılsıklam ve incecik örtü şiddetle kanat çırptı.

Anno son sözü üzerine düşündü ve derin bir utanç hissetti. Birden, o çocuksu iyilikle, bütün insanların zalimliği ve hilekârlığından haberdar olan ağırbaşlı yetişkin arasındaki tezatı düşünerek, dehşetle Tülay'a yaptığı kötülüğü fark etti. Anno'nun hilekârlığı, tam olarak, hayatı boyunca sadece tek bir şeye hasret çeken birine karşı sevap işliyormuş gibi görünmekti.

Çömeldi ve bakışlarını dizlerinin arasına gömdü. Hareket edecek hali kalmamıştı. Artık ne kendisi ne de başkası için karar verebilirdi. Kararlar onun adına, Tülay adına veriliyordu, en iyisi bu kadar didinmekten vazgeçmekti. Gözlerini kapadı ve suyun hızla akışını dinledi, ılık nefesi, donmuş ellerini örtüyordu. Yağmur damlaları boynundan aşağı indi.

İhtiyar kadın, Anno'nun kendinden daha aşağıda olduğunu görünce gözlerini ona çevirdi. Ne olduğunu anlamamıştı. Bir süreliğine, ikisi de suyun kenarında oturup, suyun sesi ve akışında kendilerini kaybetti.

"*Bereketli kız!*" Tülay, sesi gergin, tekrar denedi. Geçen Paskalya'da, Anno onu eve, Yeraz'ın yanına götürdüğünden beri ona öyle sesleniyordu.

Anno duydu ama kıpırdamadı.

"Anno, beni bırakma."

İhtiyar Tülay'ın sesinde korkuyu duyuyordu şimdi.

"Bırakmayacağım," Anno yorgun, başını kaldırdı. "Ama *dade*, seni annene götüremem."

Ona bakmak için doğruldu, mızrağın saplanışını hafifletmek mümkünmüş gibi sesini yumuşatarak, daha dün annesinden koparılmış çocuk Tülay'a gerçeği söyledi.

"Tülay, annen artık burada değil." Sesi kısıldı ve çenesi titredi. "Seni ondan aldıklarından hemen sonra öldü."

Ayışığı çoktan bulut yığınının arkasına gizlenmişti ama Anno açıkça Tülay'ın gözlerinin içine bakabiliyordu. Orada bir şey parıldıyordu.

"Sen onsuz bir dünyada yaşamayı nasıl istemediysen o da sensiz bir dünyada yaşamak istemedi."

Tülay'ın bu hakikatli sözlere nasıl bir karşılık vereceği üzerine hiç düşünmemişti. Söylenmesi ve bilinmesi çok daha kıymetli, çok daha insancıldı ve bir ömür kadar geç kalınmıştı.

Kadının göz kapakları, bir zamanlar büyük, çukur olan gözlerinin etrafında aşağı düşmüş gibi görünüyordu. Gözünü kırpmadan Anno'ya bakıyordu, fakat Anno biliyordu ki, yine, milyonuncu kez, Kürt atlıları ve savunmasız annesini, onun sürüklenmesini, gözyaşlarını, çekilip koparılmasını, çığlıklarını görüyordu. Tülay hüsran dolu, uzun bir soluk aldıktan sonra fısıldayarak, "Hayır, o da yaşamak istemedi," dedi ve yüzünü Kürtlerin köyüne doğru döndü.

İkisi de titriyordu. Tülay artık tamamen bugüne dönmüştü ve karşısında duygusuzca ona bakıyordu. "Evladım sen eve koş. Tatlı annene geri dön. Eğer ki Allah yaşamamı ve bir Paskalya daha görmemi istiyorsa, belki de seninle ve ailenle bir parça çöreği daha paylaşırım."

Tülay annesinin öğrettiği gibi *Asdvadz** demişti, *Xuda*** değil. Minik Arev'in Tülay'a, *Asdvadz*'ın da *Xuda*'ya dönüşmesi için uzun bir süre boyunca, sıklıkla dayak yemesi gerekmişti.

Anno şaşkın, konuşmaya çalıştı ama Tülay bir şey daha

* (Erm.) Allah.

** (Kürtçe) Allah.

söylemeye gerek duymamış, sonunda dereyi geçmek üzere arkasını dönmüştü.

İkisi de gördükleri şey karşısında gözlerine inanamayarak donakaldı. Dere o kadar hızla yükselmişti ki kayaların sadece tepe noktaları görünüyordu, geri kalan kısımları azgın girdaplar ile dev su dalgalarının altında kalmıştı. Su sanki Sasun çayına dökülmek için köpürüp yarışıyor gibi görünüyordu.

Anno ellerini alnına götürdü. Derenin yukarısına doğru, kıyıların arası daha da açılacaktı ve su yükselmemiş olsa bile bu karanlıkta geçiş yerlerini nasıl bulacağını bilmiyordu. Telaşla, tek bildiği geçişi tekrar gözden geçirdi ve onun da ortadan kaybolduğunu fark etti.

Tülay da içinde bulundukları durumu hızla tartmış, artık suyun kıyısında oyalanmanın aptallık olduğuna karar vermişti. Elbisesinin çamurlu kenarını tuttu ve kısa, çarpık, siyahla kaplı bacaklarını ortaya çıkaracak biçimde dizlerinin üstüne kadar kaldırdı. Anno Tülay'ın neye niyetlendiğini fark edince, bağırarak karşı çıktı, ancak Tülay çoktan öne doğru adım atmıştı. Onu geri çekmek için ellerini uzattı ama yaşlı kadın el sallayarak ona gitmesini işaret ediyordu.

"Eve koş Anno. Eve koş." Azgın suların arasından, "Annen beni affetsin," diye bağırdı.

Anno, Tülay'ın yavaş, istikrarlı ilerleyişini izlerken başını iki elinin arasına almıştı. Tülay iki adım sonra, kayaların kaygan sırtlarında yürümeye çalışmak yerine destek için onlara tutunmaya başladı. Şimdi ise suyun gücüne karşı mücadele ederken, beline kadar batmıştı.

Tülay'ın kendini emniyete almasına on adım kalmıştı ve Anno, ayağının dibinde bir engerek yılanı görse bile,

yerinden ayrılamazdı. Bağırmaya cesaret edemedi. Kadının bütün dikkatini toplayarak karşıya geçmeye çalıştığını biliyordu.

Yağmur, bir dikine bir çaprazlama yağarak alay edermişcesine dans ediyor, Anno'nunsa gözleri yanıyor, görüşü giderek bulanıklaşıyordu.

Tülay bir adım daha attıktan sonra vücudu bir parça sudan çıktı. Anno, Tülay'ın bir kayaya dayanması gerektiğini fark etti. Tülay'ın hareket etmesini beklerken, nefesini tuttu. Kadının daha ne kadar gücü olduğunu merak ediyordu. Kimse bugün ona ekmek vermeyi düşünmüş müydü? Çaresizliğin verdiği yükle Anno'nun boynu ve omuzları ağrıdı. Sersemledi.

Tülay kıpırdamadan, kayaya oturdu. Anno başını göğe kaldırdı ve yağmur damlalarını yakalamak için ağzını açtı. Boğazından aşağı birkaç damla kayıp gitti ve Tülay ilerlemiş mi diye görmek için bakışlarını ona çevirdi.

Kafa karışıklığıyla gözlerini kırpıştırdı. Başını sağa sola çevirdi. Tülay yok olmuştu.

Kalbinin küt küt attığını duyabiliyordu. Bağırmak için ağzını açtı ama sesi çıkmadı. Suya daldı ve suyun soğukluğuyla irkildi. Kıyıda, soğuktan ayağı uyuşmuştu, şimdiyse şoktan baldırları ve kalçası gerilmişti. Kollarını suya daldırdı, ne olduğunu görmeden diplere uzanmaya çalıştı. Boş boş çırpınırken, akıntıya doğru, daha derine bir adım attı ve bir kol uzaklıkta Tülay'ın beyaz başının yüzeye çıktığını gördü. Sendeleyerek ve akıntıya karşı çırpınarak Tülay'ı tutmaya çalıştı ve başını sudan çıkardı. Yaşlı kadının gözleri açıktı. Kadının vücudunu kıyının öte tarafına doğru sürüklerken hiç zaman kaybetmedi. Ayaklarının altında, kumlar ve taşlar hareket edip yerlerinden oynadılar. Ayağı

bir şeye takılıp kaydı, dengesini büyük ölçüde kaybetti, neredeyse yığılmaya hazır bir halde, sağ salim kıyıya ulaşmıştı ki bir kayanın keskin kenarına bastı. Kaya ağırlığının altında ters döndü ve Anno Tülay'la birlikte yanlamasına suya düştü. En son hatırladığı şey şakağını kayaya çarptığıydı.

XXII

"Bir kız çocuğumuz oldu. Babasını çağırın..." Maryam'ın sesi yorgundu. Odada Yeraz'a bakındı.

Yeraz son bir saattir, bebeğin annesinin çığlıkları kadar güçlü bir çığlık atmamak için kendini zor tutuyordu. Bunu yapmaktansa, ihtiyar Maryam'ı kendine doğru çekti ve her bir kelimenin üstüne basa basa, "Anno evden kaçtı. Gidip, geri gelmiş mi bakmam lazım."

İhtiyar Maryam göbek bağını ön kapının yakınlarına gömerken Yeraz oradan ayrıldı. Harfiyen sürdürülen bu gelenek, çocuk aile ocağından çok uzağa gitmesin diye yapılırdı.

Yeraz büyük bir başörtüsünü başının ve omuzlarının etrafında sıkıca sararken, patikaya çıktı. Havadaki değişikliği fark etmemiş, yağmur onu şaşırtmıştı. Gittikçe endişeleniyor, hızla hareket ediyordu.

Evini karanlık ve boş buldu. Anno'nun orada olmayacağını zaten biliyordu. Ama nereye gitmiş olabilirdi? Olasılıkları düşündü. Daron'a kaçmış olabilir miydi? Vartan'ın kararı karşısındaki ıstıraplı bakışını düşününce, mümkündü bu. Anno'yu gece yarısı, bir başına kapılarında bulduktan sonra tüccarın ve bütün ailenin suratlarının alacağı hali hayal ettikçe nefes alışı zorlaştı. Nasıl olmuştu da her şey böyle bir anda dağılmıştı?

Vartan neden "O aile olmaz" demişti? Onlar hakkında,

Yeraz'ın da Maryam'ın da bilgisi dahilinde olmayan, bu kadar ciddi ne biliyordu? Vartan hoşgörülü bir adamdı. Yumuşak başlı ve iyi niyetli bu adamı herkes yıllar yılı köyün lideri bellemişti. Onun bile tahammül edemeyeceği bu şey neydi?

Yeraz arkasına baktı. Tam da hissettiği gibi yapayalnızdı. Koşmaya başladı.

Maryam'ın evinin ağır ön kapısını açmak için ittiğinde, Vartan onu görüp ayağa kalktı. Yeraz eşarbını gevşetti ve soluğunu yatıştırmaya çalıştı.

"Komşularımızın bir kız çocuğu oldu..." diye başladı ve sonra sesi kısıldı. Gözleri doldu ve nefesi kesildi, "Anno evde değil! Birkaç saattir ortada yok."

Bu sözü ağır bir sessizlik izledi.

"Bebek çok çabuk geldi. Sana söyleyecek fırsatı bulamadım." Son dediklerini duymak neredeyse mümkün olmamıştı, ortaya söylenmiş sözlerdi. Oradaki herkes Vartan'ın Markaryan ailesinin teklifini reddettiğini biliyordu.

Vrej şimdi diğer erkeklerle birlikte ayaktaydı. "Lusin'e gitmiştir," dedikten sonra çabucak fikir değiştirdi. "Hayır, hayır. Takuş'un yanında daha rahat hisseder. Kız kıza konuşmanın peşindedir."

Epey vahim görünen bu soruna getirdiği basit çözüme destek verilmesini umarak etrafına bakındı. Ama erkeklerin gözleri hâlâ Yeraz'ın üzerindeydi. Söylenecek daha çok şey olduğunu hissettiler.

Yeraz, kaybedilen zamanın aleyhlerine işlediğini biliyordu. Artık ketumluğun bir manası yoktu. Derin bir nefes almaya çalıştı ve Vartan'ın gözlerine içine bakarak, sanki odada başka kimse yokmuş gibi konuştu. "Anno bu evliliğin olmasını çok istedi, bilesin."

Vartan'ın gözleri kısıldı. Yeraz bunu gördü ve bu evliliğin tahmin ettiği kadar imkânsız olduğunu anladı.

"Kaç aydır Daron'un ailesinin adım atmasını bekliyordu. Böyle bir cevabı hiç ummuyordu. Belki sahiden Lusin'e ya da Takuş'a gitmiştir ama bilesin doğrudan Daron'a da kaçmış olabilir."

Vartan hareket edemediğini fark etti. Hayk ise hayatında ilk defa, keşke karısının söylediklerine daha fazla kulak verseydi diye düşünürken buldu kendini. Büyük abisi ona biraz suçlayıcı gözlerle bakıyordu. Vrej'e gelince, o bu meseleyi umursamadı. Demek minicik Anno, burunlarının dibinde kendine bir koca seçmişti. Bu çok mu kötüydü? Bu atalete daha fazla katlanamazdı. Gece karanlık ve yağmurluydu, Anno nereye gitmiş olursa olsun, bulunması lazımdı.

"Ben doğruca Takuş'a gidiyorum. Eğer orada değilse de Lusin'e. Onu bulacağım, biliyorum." Vrej çoktan kapıyı açmıştı, elini kapıya yaslamış, dikiliyordu.

"Bizimle yirmi dakika sonra kilise meydanında buluş," dedi Vartan. "Eğer ikisinde de değilse, o zaman Mıgro'yu görmeye gideceğim."

"Yalnız gitmeyeceksin." Hayk ve abisi, Vartan'ın öfkesini bastırdığını fark ederek, bir ağızdan söylemişti bunu. Bu gibi durumlarda kavga çıkması an meselesiydi.

Vrej'in koşan adımları artık duyulmuyordu. Erkekler paltolarını giyip şapkalarını taktılar. Yeraz hâlâ içeride, aynı noktada duruyor ve yalvaran gözlerle Vartan'ı izliyordu, yanından geçerken ondan cesaret verici bir söz ya da bir sıcaklık görmeyi umuyordu. Kocası ona bakmadı bile.

Hayk'ın karısı, Yeraz'ın çaresizliğini görmezden gelemeyerek, kollarını onun omuzlarına doğru uzattı ve bu

hareketle beraber Yeraz mahvoldu. Kendini kadının kollarına attığı gibi, korkuyla hıçkırıklara boğuldu.

Kilise meydanına yürürken çıt çıkmıyordu. Hagop amcanın bile verecek nasihatı yok gibiydi. Vartan, her halükârda sonu hayırlı olmayan bu durumu tekrar tekrar gözden geçiriyordu. Lusin veya Takuş'un yanında emniyette olsa bile, bu akşamki meseleden haberdar olan koskoca iki aile vardı. Eğer Lusin veya Takuş'la değil de, Daron'un yanında bulunursa, evlenmek zorunda kalacaklardı. Tabii zaten bu niyetle çoktan bir yerlere kaçmadılarsa. Vartan, Mıgro'nun onları dizginleyecek ahlaka sahip olduğuna pek inanmıyordu.

Sonra Yeraz'ı düşündü. Onun bu olanlardaki payı neydi? Neden bildiklerini onunla paylaşmamıştı? Bu durum neredeyse kızının isminin Markaryanlarla beraber anılması kadar yaralamıştı onu.

Vartan, bütün gece gözünü üstünden ayırmayan ve nihayet ağzını açan Hayk'a yan yan baktı. "Kaybolan benim kızım olsaydı, kuytuda bir yılan yanaşır diye daha çok endişelenirdim. Veya bir Kürt." Hayk tükürdü, sokaklar, bitmek bilmeyen bir ıstırap ve ölümle aynı soğukluğu taşıyordu. "Böyle bir şey olacağına, kızımı, ona sahip çıkacak birilerinin evinde bulmayı yeğlerim."

Meydana varır varmaz, dört adam bardaktan boşalırcasına yağan yağmurdan kaçarak, kırmızı ve siyah süngertaşı basamakları tırmanıp, kilise kapısının eşiğine yaklaştılar.

Nemli ahşap kapının kokusu ve ayaklarının altındaki delikli süngertaşı, Vartan'a pazar günlerini, geride kalan yüzlerce pazarı anımsattı. Kiliseye doğru kavisli yollarda yürürken, kucağındaki Anno'nun pamuksu bebek parmaklarının, bıyıkları üzerinde dolaşmasını. Yeraz An-

no'nun sorumluluğunun babasına kaldığını fark etmemiş gibi davranırdı. Anno babasının şapkasını düşürür ama yine de Vartan Anno'yu yanından ayırmazdı. Yeraz arkasını dönüp gider, baba kızın saadetini bozmazdı.

Sonradan, Anno büyüdükçe, Vartan kızına işaret parmağını uzatır, öylece birlikte dolaşırlardı. Vartan onu yük arabalarının tekerleklerinin açtığı çukurlardan, taşlardan veya derin toynak izlerinden uzaklaştırır, daha güvenli, düz yollardan yürütürdü. Kilisede yan yana durdukları gün acaba sekiz yaşında mıydı? Vartan'ın yüzü mihraba dönük, gözleri Peder Sarkis'te, aklı da en iyi tavuklarının giderek kötüleşen sağlığındaydı. Anno'nun gövdesinin kamburlaştığını, kafasını kilisenin tavanına bakmak için kaldırdığını fark etmişti. Kızın ağzı açık kalmıştı, gitgide dengesini kaybediyor, bir taraftan da daha iyi görebilmek için başını çevirmeye devam ediyordu. Kolları, düşmesini önlemek için çılgınca sağa sola sallanmaya başladığında babasıyla göz göze geldi. Vartan bu tür soytarılıklarına hep çok gülerdi. Anno da babasının gözlerinin kenarlarındaki kırışıklıkları görmüş, içten içe duyduğu safça bir mutlulukla, gözlerinin içi gülerek ona bakmıştı.

Vartan şimdi hatıralarla ve içine düşen korkularla düğümlenen boğazını temizliyordu.

Hızını kesmemiş olan Vrej kilise meydanına doğru koştu, basamakları üçer beşer iniyordu. Başı açık, kabarık saçları alnına düşmüştü. Kendisini izleyen karanlıktaki suratları görebilmek için gözlerini kırpıştırarak, kirpiklerinden akan yağmur damlalarından kurtulmaya çalıştı. Üzerindeki bakışların şiddeti yakıcıydı, konuşmaya başlamadan önce başını bir kez daha salladı. Sesinin çatlaması yorgunluktan değil, korkudandı.

"Takuş bütün gün Anno'yu görmemiş. Lusin de öyle. Avo Lusin'i annemin yanına götürüyor."

Vartan'ın ağzından, Mıgro'yu doğuran kadına ağır ve pis bir küfür çıktı. Basamaklara doğru atıldı, diğerleri de onu kilise meydanından, tepe aşağı, oradan da köyün sınırına, yani Mıgro'nun kapısına kadar yakından takip ettiler.

Anno'nun başı kayaya çarptı ve suları giderek yükselen dereye yüz üstü düşene kadar, bir yanağı kayanın eğri kenarına sürtündü.

Kendi hayatının geçip gidişine bir seyirci gibi sessiz kalmaya alışmış olan Tülay, Anno'nun başının gözden kaybolmasını ve kıyafetlerinin kabarıp şişmesini izledi. O an için sakindi, kendisini, ruhunu, akıl ermez başka bir kayba daha hazırlıyordu. Sonra, Anno'nun başı çıktı, çıktı ve battı. Tülay'ın vücudu hızla harekete geçen bir tekerleğe dönüştü. Anno'nun tarafına yaklaşarak, kızın başını sudan çıkardı ve nihayet onu derenin diğer tarafına taşıdı.

Dağlarındaki sıcaklık düşerken, Anno ve Tülay, yağmur altında giderek yumuşayan kıyıda hareketsiz uzandılar.

XXIII

Mıgro'nun kapısı hemen açılmadı. Zaten bunu kimse beklemiyordu. Vartan tekrar çaldı ve sonunda kapının arkasından Mıgro'nun boğuk, kuşku dolu sesi geldi.

"Kim o?"

Vartan ismini verdi. Büyük anahtarın döndüğünü duydular. Kapı açıldı. Mıgro, şaşkın bir halde ne olduğunu anlamaya çalışırken, geri çekilerek içeri geçmeleri için yol verdi. Bunlar evine sık gelen misafirler değildi, özellikle de gecenin bu vaktinde. Vartan'ın suratından adamın kendini zor zapt ettiğini anladı. Çok ciddi bir şey olmuştu.

Henüz kimse ağzını açmamıştı, Mıgro kolunu merdivenlere doğru salladı ve herkes yukarı çıktı. Hemen, Mıgro'nun ailesinin korku içindeki yüzlerini görmezden gelerek, ön odayı köşe bucak aradılar.

Nıvart açık, gevşekçe örülmüş gri saçlarıyla, mumun altındaki köşesinden olanları izliyordu. Başörtüsünü sıkıca bağladı ve endişeyle öne doğru eğildi. Hemen yanında torunu Nayiri oyuncak bebeğini düşürmüş, gelenleri izlerken dudağını ısırmıştı. Manuel ve Noyemi yan yana ayakta duruyor, şaşkınlıkları ve endişeleri yüzlerinden okunuyordu. Daron, pantolonun üzerinden sarkan yakası açık gömleğiyle yan odadan fırladı.

Beş erkeğin de gözleri onun üzerinde durdu ve sonunda Mıgro'nun sesi gürledi. "Allah aşkına, ne oldu?"

Mıgro'nun karısı öldüğünden beri Vartan bu eve adım atmamıştı. Bunun için bir sebep de olmamıştı. Ama Yeraz'ın buraya geldiğinden emindi. Şimdi ise mecburiyet gereği içeri girerken, evin bu tamamen sakin ve sıradan tablosu onu tedirgin etti.

Gözlerini Daron'dan ayırmadı. Delikanlı, köydeki diğer erkekler gibi geniş omuzluydu ama duruşu henüz oturmamıştı. Güçlü görünüyordu ve hatırladığı kadarıyla gözü açıktı. Vrej gibi, o da her an öne atılacakmış gibi duruyor ama sağduyusu onu engelliyordu. Manuel'in oğlu olduğunu varsaydığı başka bir delikanlı daha göründü, Daron'un yanında duruyordu.

Daron'un siyah gözleri Vartan'ınkilere kilitlenmişti. En sonunda Vartan, "Anno'yu arıyoruz," dedi.

Eğer oda ölümcül derecede sessiz olmasaydı, konuşmaya bile gönlü olmayan Vartan'ın sözlerini belki herkes duyamazdı. Ama işte, herkes duymuştu. Nıvart ayaklarını kendine çekti ve herkes endişeli adımlarla birbirlerine yaklaştı.

Mıgro büyük, boş ellerini açarak omuzlarını silkti. Alnı şimdi çizgi çizgi, merakla sordu: "Ama neden burada?"

Daron, ayaklarına deri botlarını çoktan geçirmişti. Babasının bile önüne geçerek onlara yaklaştı. "Nasıl? Anno'nun nerede olduğunu bilmiyor musunuz?"

Vartan birden bütün gücüyle içinden, Anno keşke burada olsaydı diye geçirdi. Bu onu ne kadar üzecek olsa da, kızını keşke burada bulsaydı.

Daron üzerindeki gözlerin farkındaydı. Anno'nun babası, erkek kardeşi, Maryam'ın oğulları. Umurunda değildi. Bütün umutlarını kaybetmiş olmasalar, buraya asla gelmezlerdi. Haklarında ne bildikleri veya ne düşündükleri

bundan sonra canını sıkamazdı. Anno kayıptı. Daron her an öfkesine yenik düşerek, birilerinin üstüne atlayabilirmiş gibi hissetti.

Vartan artık nezaketin, yarım yamalak gerçeklerin süresinin dolduğunu, bildiklerini saklamanın, Anno'yu kurtarma umudunu azaltmaktan başka bir işe yaramayacağını kabul ederek, kızının ıstırabının nedenini, ardından da gidişini bütünüyle, basitçe açıkladı.

"Ne zaman?" Daron neredeyse hırlıyordu. "Ne zaman gitti?"

"İki saati geçti," dedi Vartan ve Hayk'a yaklaştı. Daha geniş çapta bir arama için plan yaparken merdivenlerden aşağı inmeye başlamışlardı. Vartan, paltolarını ve fenerleri kapan ev halkına sırtını döndü. Bir de ona kınayarak ve korkuyla bakan bir çift göze.

Anno'nun ortadan kaybolduğunu artık bütün köy duymuştu. Yaşlı, genç, çocuk demeden altmış erkek ellerinde fenerleri, soğuğa ve yağmura karşı sarınıp sarmalanmış bedenleriyle kilise meydanında toplandılar. Dört gruba ayrıldılar ve bir saat sonra geri dönmek üzere farklı yönlere dağıldılar. Anno bir saat içinde bulunmazsa, daha çok insan toplayacaklardı. Köylüler Anno'nun neden kaybolduğunu bilmiyordu, bir yandan hararetle çeşitli yorumlar yapıyor, bir yandan da Salor ve çevresini ustalıkla, dört bir elden, didik didik arıyorlardı.

Daron bu gruplara katılmadı. Artık kimse ona ne yapacağını söyleyemezdi. Anno'nun, o çok yakından tanıdığı zihninin ve kalbinin işleyişine odaklanacaktı. Henüz bilmedikleri bir nedenden ötürü babası evliliklerine izin vermeyince Anno da kaçmıştı. Lusin'e veya Takuş'a gitmemişti. Neden ona gelmemişti? Anno'nun kendisini red-

dedişi, yürümeyi bırakıncaya kadar zihninde tekrar tekrar canlandı. Adımları tedirgin ve acılı olduğu kadar amaçsızdı da. Anno'nun olabileceği yerleri çabucak aklından geçirirken, Kevork etrafta dolanıyordu. Hareketsizlikten bunalmış, sadece birkaç adım ötesindeki Daron'u bile görmesini engelleyen sis yığınından korkmuştu.

"Anno hep bir amaçla hareket eder," dedi Daron. Kevork kulak kesildi. "Eğer son iki saattir kayıpsa, yağmur başlamadan önce yola çıkmış olmalı."

Kevork birden atıldı, "Daron, kız deli değil, değil mi? Bu yağmurda dışarıda olamaz! Bir yere sığınmış olmalı."

Daron Kevork'a baktı, sanki gri, cansız bir perdeyle çevrili değillermiş gibi, düşüncelerini yüksek sesle, yavaşça ve sakince dile getirdi. "Eğer kimseye gitmediyse, o zaman söğüt ağacına gitmiş olabilir."

Kevork bu ihtimali kabullenmeye çalışarak başını öne eğdi. Bu sevilen, yaşlı ağaç köy evlerinin hemen arkasında, suyun toplandığı yerin yukarısındaki düzlükteydi. Nişanlı gençlerin gizlenip saklanmadan, yoldan geçenlerin gözü önünde buluşup birbirlerini daha iyi tanımak için bir araya geldikleri yer olduğundan "âşıklar ağacı" diye bilinirdi.

Anno, yanağını ağacın gövdesine yaslayıp, ağacın salınan tüylü yapraklarının arasından derenin parıldamasını izlemek için nişanlanmayı bekleyemeyeceğini söyleyerek Daron'la dalga geçerdi.

"Belki de deredir. Aslına bakarsan, herhangi bir su kenarında olabilir. Suya karşı oturmaktan zevk alırdı."

Kevork karşı çıktı, "Ama, bu yağmurda olmaz Daron!"

"Çıktığında yağmur yoktu, değil mi? Eğer bir şey olmadıysa, şimdiye eve dönmüş olmaz mıydı? Bir şey oldu, ya da çok üzgün..." Daron'un zihni fişek gibi çalışıyordu.

Hızla yürümeye başladılar.

"Başka neresi?" Kevork üsteledi.

"Meyvelik... Ama yok, bu mevsimde olmaz. Kilisenin bahçesi!" Yokuş yukarı çıkıyorlardı.

"Söğüt ağacıyla başlar, kilisenin bahçesiyle bitiririz. Dere suyunun toplandığı yerin yakınlarında olabilir. Orada olabilir..." Son cümlesi ağzından daha yüksek çıkmış, çoktan koşmaya başlamıştı.

Hemen köy yolundan ayrıldılar. Söğüt ağacına giden en kısa yol buydu. Evlerin arasındaki bir açıklıktan atlayarak, köyün etrafındaki bozkıra çıktılar.

Bir höyüğün üzerinden kayaya atlar atlamaz botları hemen kızıllaşmış toprak içinde kaldı. Arkası bir tepenin yamacını görecek şekilde inşa edilmiş, düz çatılı, tek odalı bir sığınağın etrafını dolanmak yerine zaman kazanmak için üzerinden geçtiler. Hemen sonra da söğüt ağacına vardılar.

Uzaktan, orada kimsenin olmadığı belliydi. Daron yine de adımlarını yavaşlattı ve dalların oluşturduğu korunağa doğru son birkaç adım daha attı. Ciddiyetle, yaprakların arasından, onların ardındaki siyahlığa doğru gözlerini dikti ve bu ilk başarısızlığı sineye çekti. Sonra Kevork'a döndü. Kuzeni, Daron'un suratını daha iyi görebilmek için feneri kaldırdı. Hemen tekrar indirip dereye doğru salladı. "Gel! Derenin o tarafı neredeydi? Toplandığı yer demiştin ya."

Alçak düzlükten derenin kıyısına koştular. Suyun ne kadar yükselmiş olduğunu hemen fark edip, derenin engebeli kıyısından, bu sefer daha yavaş, tekrar koşmaya başladılar. Akıntının yönünde, toprağın birdenbire düzleştiği ve nehir yatağının genişleyip, giderek daire şeklini aldıkça suyun yavaşladığı alana gittiler. Yazın kızlar burada ayakkabılarını çıkarıp, suyun ışıldayan serinliğinde yürümeye

bayılırlardı. Şimdiyse iki erkek onun çamurlu, hiç de güzel görünmeyen derinliklerine bakıyordu.

Sırılsıklam başları bir başka yenilgiyle önlerine düştü.

"Daron baksana," Kevork çok yakınından, hafifçe seslendi. Böylesi bir sağanak altında birini dışarıda aramanın giderek büyüyen anlamsızlığıyla şu soruyu sordu: "Kendini öldürmeye filan kalkmamıştır değil mi?"

Daron aniden kafasını döndürerek, büyük bir kızgınlıkla, "Hayır!" diye bağırdı.

Kevork üsteledi, "Emin misin? Yapmaz mı?"

"Yapmaz! Bunu bana yapmaz!"

Kevork sustu. Onların ilişkisini anlayabilmesi zordu. Onun için Anno neredeyse sadece bir yabancıydı.

Yağmur havayı sertleştirmiş, keskinleştirerek ağırlaştırmıştı. Daron birden nefes almakta zorlandı. Bir yerlerde ölmüş olabilir miydi? Düşünmek zorundaydı. Kilisenin bahçesi hâlâ bir ihtimaldi. Anno'nun mezar taşlarında bulduğu huzuru hiçbir zaman anlamamıştı. Oralarda düşmüş olabilir miydi? Karanlıkta taşlardan birine takılıp mesela?

"Kevork, o zaman kilise bahçesine?"

Azgın sulara sırtlarını çevirdiler.

Oradan üç yüz adım ötede, Tülay ve Anno yumuşak toprakta, beşikteymiş gibi uzanıyorlardı. Tir tir titremesi duran bedenlerinden yükselen sıcaklık dalgaları artık onları uyutarak bilinçsizliğe doğru sürüklüyordu.

Nıvart giyinmiş, evlerinin açık kapısına yaslanmış sokağı izliyor, gözleri haber verecek birini arıyordu. Erkekler gideli bir saatten az olmuştu ama ona daha uzun gelmişti.

Kimse en büyük korkusunu dillendirmemişti. Aklı başında kimse bu yağmurda, bu siste saatlerce dolaşmazdı.

Anno ölmüş, yaralanmış ya da kaçırılmış olmalıydı.

Noyemi, Daron ve Kevork'a paltolarını giymelerinde yardım ettikten sonra, kuşkuyla kocaman açılmış, donup kalmış gözleriyle evin bir köşesine geçip yere oturdu. Mıgro'nun kızı Nayiri, ona tuhaf tuhaf bakıyordu. Noyemi haberlerin ilk ulaşacağı yerde, yani kapıda, Nıvart'ın yanında durması gerektiğini biliyor, ama sadece duvarlara bakabiliyor ve şimdi gözünün önüne çok canlı bir biçimde gelen rüyasını tekrar hatırlıyordu. Dişlerini sıkıyordu. Soğuk, çamurlu su çıplak teninin üzerinden akıyordu. Suya batmamıştı ama saçı ıslaktı, boynuna dolanmıştı.

Sol elini ağzına götürdü. Kendini yine o rüyanın içindeymiş gibi hissetti, ama buradaydı işte, kuru duvarlara bakan, köşedeki bu kuru yerdeydi. Maryam ne demişti? Rüyada kirli su görmek hiçbir zaman iyi değildi.

Ayağa kalktı ve odanın diğer tarafına geçti. Dişlerini tekrar sıktı, bu gidişle kırılacaklar diye düşündü. Kulağının içinde, dişlerinin yüksek sesle gıcırdamalarını duyabiliyordu. Merdivenin aşağısında Nıvart'ı tek başına ayakta gördü. Mırıltıyla geri döneceğini söyledi ve kapıdan dışarıya doğru ilerledi. Sular altında kalmış sıra sıra sebzeleri, ardından soldaki yüksek bahçe duvarını geçti ve kilise meydanına doğru yokuş yukarı yürüdü. Nıvart arkasından bağırdı. Belki de Noyemi'nin ne dediğini anlamamıştı ya da Noyemi evden izinsiz çıktığı içindi veyahut palto veya başörtüsünü almadığından. Fark etmezdi, rüyası ona bu geceden bahsetmişti ve onu dinleyecek birini bulmalıydı.

Meydana doğru yaklaşırken ışıkların minik parıltıları titreşti. Yağmur hâlâ durmamıştı. Yüzlere bakındı, ciddi ve serttiler. Demek Anno bulunmamıştı.

Mıgro ya da Manuel'i, Kevork'u, Daron'u sordu. Orta-

da yoklardı. Başlar yavaşça sallandı. Noyemi'nin kayınpederi bile dışarıda Anno'yu arıyordu.

Noyemi, kilisenin bahçesinde yürüyebildiği kadar yürüdükten sonra geri döndü. Belki de Maryam'ı bulmalıydı. Müttefiki olur, aptal olduğunu düşünmezdi.

Arama süresi neredeyse sona ermişti, Noyemi erkeklerin, kafalarını sallayarak, kilise meydanına doğru ayrı ayrı geldiklerini fark etti. Noyemi arkasındaki ayak sesine döndü. Kevork ve Daron mezartaşlarının arasından çıkıyor, mezarlığın bayırından iniyorlardı.

Daron boş gözlerle sordu. "Bir haber var mı?"

"Henüz yok." Noyemi Daron'u iki bileğinden tuttu. "Daron, oğlum, lütfen dinle. Yalvarırım."

Daron hiçbir şey anlamadan Noyemi'yi izledi.

"Dereyi aradınız mı?" diye sordu.

Kevork Daron'a bir bakış attı, Daron cevap vermiyordu. Kevork, "Evet, bazı yerlerini aradık," dedi.

Noyemi Daron'un gözlerine, bugüne kadar nadiren şahit olduğu bir ciddiyetle baktı. "Dereyi aramalısınız. Orada. Hissediyorum." Daron'un bileklerini sıkarken acıtıyordu.

"İnan bana." Şimdi dönüp tekrar Daron'a bakıyordu, "Ne dediğimi biliyorum."

Daron sanki bir yabancıyla konuşuyormuş gibi hissetti. Gamsız teyzesi gitmiş, yerine bambaşka biri gelmişti. Yüzü soluk ve sertti.

"Eğer gitmiyorsan, ben gidiyorum."

Bu kadar ısrar etmesinin, sahici ve inatçı bir rüyadan kaynaklandığını söylemedi. Onlar da sormadı.

İkisi de başlarını salladı, evet, dereyi baştan sona arayacaklardı.

Kevork, Daron'un sırtına elini attı ve bir düzene bağlı

kalarak hareket etmeye karar verdiler. Suyun biriktiği yere ulaşmak için geçen seferki adımlarını tekrarlayarak, önce düz araziyi, oradan da tepeciği geçtiler, sonra da su boyunca gözden kaçırdıkları her yeri köşe bucak arayarak nehir yatağına doğru yollarına devam ettiler.

Noyemi meydanda bazı sesler duydu. Sırtı onlara dönüktü ama sesleri geliyordu.

"...Bu yağmur çamurda faydasız."

"Geçen bahardan beri şu öksürükten bir türlü kurtulamadım..."

"Bu siste ancak kör anneannem kadar görüyorum..."

"Bir kuyunun dibini kontrol etmeye çalıştım ama kolumdan ilerisini göremedim."

Titreyerek uzaklaştı.

Sis ayı kat kat örtmüştü. Kevork ve Daron önceki kadar hızlı hareket edemiyorlardı. Yağmur damlaları şimdi iki kat daha ağır olarak yapraklar ve dallardan süzülüp Kevork'la Daron'un donuk suratlarına ve omuzlarına damlıyordu. Su birikintisine yaklaştıkça iyice yumuşayan toprakta bata çıka yürümeye çalışıyorlardı. Bu kez suya etrafından bakmadılar, en derinine kadar iyice taradılar.

"Annen bir rüya daha görmüş," dedi Daron.

Kevork onayladı "Evet."

Ve bir önseziye, bir rüyaya dayanarak hareket edecek kadar çaresiz ve aciziz diye düşündü ikisi de. Peki, sıra bir sonraki yere gelmişti. O da bu nehir olsundu.

"Daha nereye kadar devam etmeliyiz sence Daron?"

Bir buçuk kilometre kadar sonra Sasun nehrinin aktığı yere ulaşacaklardı.

Daron, "Sonuna kadar," diye cevapladı.

Yukarıda, diğer tarafta, dere kıyısının çizgisi olağandı-

şı bir şekilde yükselmişti. Daron görmezden geldi. Durmadan, her yere bakıyorlardı, sağlarına, sollarına, suyun içine. Kısıtlı görüşleri elverdiği ölçüde arayabildikleri her yeri aradılar. Sonunda, alışılmadık yükseltiye doğru yaklaştılar ve neredeyse tam karşısında dikildiler, Daron şekle odaklandıkça donakaldı.

Kevork da durup, Daron'un baktığı yere baktı. İkisi birden bağırarak, umutla ve Anno'yu bulmuş olmanın verdiği heyecanla beraber gelen bir kuşku içerisinde suya fırladılar. Anno ve Tülay'ın saatler önce feci şekilde geçmeye çalıştıkları aynı buz gibi suya hepten, şükranla daldılar.

"Anno! Anno!" Anno'nun ismini defalarca haykıran Daron'un başta kulakları sağır eden seslenişleri, Anno'nun yanına vardıktan sonra, onun hareketsiz ve ağır vücudunu kendine doğru çekerken artık neredeyse bir iniltiye dönüşmüştü. Anno'nun gözleri kapalı, kolları ve bacakları cansızdı.

Kevork, tıpkı Anno gibi bilinci yerinde olmayan Tülay'ı sudan çıkarıp, kıyıda düz bir yere yatırdı. Daron telaşla kulağını Anno'nun ağzına dayadı, bir yaşam belirtisi bulmaya çalışıyor bir taraftan da ismini söylüyordu. Kevork Kürtlerin gelebileceği korkusuyla omzunun üstünden çevresine baktı ve hiçbir hareketlilik görmedi.

Daron başını kaldırdı. "İşte! Boynunda nabzı atıyor."

İlahi bir güçle Anno'yu kucakladı ve o hızlı akıntıda ayağa kalktı. Su, şelale gibi Anno'nun bedeninden aktı. Daron ilk adımında suya gömülse de bir sonrakinde doğruldu. Kevork, bir süre Daron'un büyük, tedbirli adımlarla hızla ilerlemesini seyretti ve ardından o da Tülay'ı sırtladı. Kurşun gibi ağırlığı onu şaşırtmıştı ama muhtemelen Anno'dan hafiftir diye düşündü. Yaşla beraber Tülay'ın

kemikleri erimiş, küçülmüştü. Ama işte kat kat kıyafetleri sırılsıklamdı.

Daron derenin diğer kıyısına çıktı. Açıklığa kavuşunca, sığınabilecek, sıcak bir yere koşabilirmiş gibi hissetti. Kevork arkasında mı diye yalnızca bir kez dönüp baktı.

Anno'nun cansız suratı üzerinde durmamaya çalıştı. Kızın başı bir geriye bir öne düşüyordu. Daron, Tülay'ın vücudunu hiç düşünmeden, en yakın çukura fırlatıp atsa yeri diye düşündü. Bütün bu ıstırabın sebebinin o olduğunu anlamak için düşünmeye çok da gerek yoktu. Bu karanlıkta bile Anno'nun şakağının kan kırmızısı olduğunu görebiliyordu.

Daron ve Kevork o gece üçüncü kez kilisenin bahçesinden geçiyordu. Daron, Anno'nun büyükbabasının ve büyükannesinin mezar taşının yanından geçerken, onlar için kısa bir dua okudu. "Lütfen. Lütfen, onu almayın."

Aceleyle meydana girdiler ve Noyemi'den, onları görür görmez acı bir feryat yükseldi. Sesi duyanlar telaşla oraya döndü ve büyük bir insan seli onlara doğru hareket etti.

"Yaşıyor mu?"

"Anno'nun yanındaki kim? İhtiyar Tülay mı?"

"Sırılsıklam olmuşlar. Yaşıyorlar mı?"

"Neredelerdi?"

Kevork hemen cevap verdi, "Anno yaşıyor." Tülay'la ilgili soruları yanıtlamadı, çünkü doğrusu, bilmiyordu.

Daron'un Anno'yu doğruca babasının evine götürdüğü belli olunca, birçoğu taşımasına yardım etmek istedi. Daron adımlarını yavaşlatmadı, cevap vermedi.

"Muhtar Vartan nerede?" Arkasındaki insan yığınına dönüp seslendi.

"Haber gitti."

Hâlâ ne Anno ne de Tülay uyanmıştı.

Birdenbire, Vartan ve Hayk'ın yan yoldan onlara doğru koştuğu görüldü. Ancak o zaman Daron adımlarını yavaşlattı. Vartan'ın koca, titreyen elleri Anno'nun yüzünü kavradı ve korkuyla Daron'a baktı.

Daron, bunun hâlâ doğru olmasını dileyerek usulca cevap verdi, "Yaşıyor..." Vartan kollarını kızına uzattı ve kısa bir an için Anno'yu birlikte taşıdılar. Sonra Daron istemese de Anno'yu babasına bıraktı.

Vartan, Daron'un gözlerini Anno'nun yüzünden ayırmasını bekledi ve başıyla Daron'a kendisini takip etmesini işaret etti.

Kevork hâlâ Tülay'ı taşıyordu, bir an gözleri Noyemi'yi aradı ama orada değildi.

Neredeyse eve varmışlardı ki, Yeraz başörtüsü kanat gibi dalgalanırken, ayakkabılarıyla çakıl taşlarını havaya savurarak onlara doğru atıldı. Kollarını iki yana açmıştı ama Anno'nun hareketsizliği karşısında birden dehşete kapıldı ve birkaç adım ötede durdu. Boğucu hıçkırıklar boğazından püskürürken, ellerini ağzının üstünde kenetledi.

"Hayır! Yeraz! Yaşıyor!" diye bağırdı Vartan.

Yeraz inanmayarak havayı içine çekti ve eve doğru geri döndü. Eteğini dizlerinin üzerine topladı ve kalın baldırlarındaki çorapları sonuna kadar çekerken bağıra çağıra buyruklar vermeye başladı.

XXIV

Sert dağ havası odanın her köşesine çarptı. Tandırın sabit ama zayıf ısısı, kapıdan geçen ıslanmış vücutların hücumunu karşılayamazdı. Kevork başka bir bedeni taşıyarak içeri girerken, Anno ve şakağındaki yara için feryatlar kopmaya başladı. Berikinin kim olduğunu görmek için herkes öne atıldı, Tülay olduğu anlaşılınca, bu gece olan bitenlere dair fikir yürütüp, parçaları birleştirmeye başladılar.

Maryam sanki yirmi yaşında bir kadın gibi atıldı. Vartan'ın Anno'yu nazikçe hasıra yatırmasına yardım etti, Kevork'a da Tülay'ı yatırmasını işaret etti. Yeraz'la beraber hemen Anno'nun ayakkabılarını ve kıyafetlerini çıkarmaya başladılar. Lusin, Anno'nun boynuna yapışan ıslak saçlarını topladı ve ismini söyleyip durarak kızı hafifçe tokatlamaya başladı. Köylüler yavaş yavaş, yardım gerekirse haber verin diyerek dağıldılar. Kevork da içinde garip bir hisle oradan ayrıldı. Daron peşlerinden gitmedi. Arkasını döndü ve koca gölgesiyle titreşen karanlık duvara baktı.

Anno'nun giysileri birbirine yapışmış gibiydi, Yeraz ile Lusin onları acımadan yırttı ve Anno hemen hasırdan döşeğe kaldırıldı. Maryam çoktan döşeğin üstünü, ateşte ısınmış yassı, yuvarlak taşları dizerek sıcacık yapmıştı.

Hayk uzun bir süre daha Tülay'ın yanında durdu ama bir yaşam belirtisi göremedi. Anno'nun aksine, yüzünde, vücudu sanki çoktan ısınmış gibi, mutluluk vardı.

Hagop amca ayaklarını sürüyerek öne doğru gitti ve gözleri dolarak Anno'nun alnında haç çıkardı. "Allah yanında olsun küçüğüm," diye fısıldadı.

Sonunda Vrej kapıdan girdi. Yanakları kıpkırmızıydı, çam ağacı ve rüzgâr kokuyordu. Anno'yu gece ormanda aradığını fark ettiler. Yeraz, Vrej'in kendini nasıl bir tehlikeye attığını düşünmemeye çalıştı.

Vrej neler olup bittiğini hemen anladı. Anno uyuyor gibiydi, göğsü ılık yağla ovalanırken yeni doğmuş bir bebek gibi sıkı sıkı sarılmıştı. Şakağında derin bir kesik olduğunu gördü. Anno'nun biraz yakınında da Tülay, ıslak ve ufalmış bedeniyle hasır üzerinde yatıyordu.

Vrej, paltosu ile botlarını çıkardı, gözleri odada dolaştı. Mari teyze, tandırın üstünden büyük demliği almakla meşguldü. Erkekler ise hâlâ yarı ıslak kıyafetleriyle tandırın etrafında toplanmışlardı. Gözleri Daron'un üzerinde durdu. O da tandırın yanına çekilmişti. Vrej eve gelirken Anno'yla Tülay'ı, Daron ve Kevork'un bulduğunu duymuştu ama yine de vaziyeti düşününce Daron'un hâlâ evlerinde olmasına şaşırmıştı.

Vrej Daron'un yanında durdu. Lusin, Anno'nun sırtının altında kalan saçlarını çıkarıp, kuruması için ayırdı.

"Tülay öldü mü?" Vrej ortaya sordu. Aldığı tek yanıt homurtuydu.

Vartan en sonunda, "Daron, onları nerede buldun?" dedi.

Daron, onlara Kevork'la birlikte onu nasıl aradıklarını anlattı. Noyemi teyzeyi ve rüyasını açıklayamayacak kadar yorgundu. Zaten kendisi de anlamamıştı ve onların bakışlarına ya da sorularına hazır değildi.

Bir şey demeden odanın diğer tarafına geçti ve An-

no'nun başında durdu. Ona dokunmayı çok istedi. Biraz ısınmış olacağını düşünerek Anno'nun eline dokunmak için eğildi. Saçına çer çöp yapışmıştı. Diz çöktü, gözleri şimdi Yeraz ve Maryam'ınkiyle aynı derecede, çökük ve dalgındı.

Anno çenesine kadar örtülmüştü. Ağzı hafif açıktı, Daron onun yavaş ve ufak soluklarını izledi. Maryam, Daron'un gözlerini çok iyi görebiliyordu. Gözlerindeki acı ve korkuya dayanmaya henüz hazır değildi ve onu tersledi. "Hadi tandırın yanına git çocuğum! Ayakkabılarınla çoraplarını çıkar. Lusin, şu adamlara sıcak çay götür. Zaten bir günde başımıza onca şey geldi..."

Maryam, Daron'un orada, onlarla beraber kalacağının anlaşılmasını istemişti. Daron bunun farkındaydı.

Vrej tandırın ateşini körükledi –bu iş Anno'ya aitti. Ateş canlandı ve kavurucu, hoş bir sıcaklık yaydı.

Anno tam o esnada gözlerini açsaydı, Daron'u, Vrej ve Hagop amcanın arasına oturmuş, kendisini izler halde bulacaktı. Daron'un elinde içinden duman çıkan bir fincan çay vardı, ama bir taraftan da Hagop amca kendisine bir bardak rakı uzatıyordu. Anno uyanmadı.

Mari kısık bir sesle diğer kadınlara, "Niye kimse onu aramaya gelmedi?" diye sordu. "Ne olursa olsun anaları değil mi? Bu yağmurda başıboş bırakıyorlar! Ölmesini mi istediler?"

Yeraz uzun bir soluk verdi. Korkudan göğsü sıkışıyormuş gibi hissetti. Yeraz, maruz kaldıkları yüzünden bilinmeyen bir hastalıkla savaşırken alnı cayır cayır yanan kızı için korkuyordu. Ve bir de, Kürtlerin Tülay'ın ölümüne nasıl bir mana vereceği ve bundan kimleri sorumlu tutacaklarına dair bir korku.

Gece yarısı, Vartan'la Hayk bir anlaşmaya vardılar. İlk ışıkla beraber, dereyi geçip Tülay'ın ailesini arayacaklardı. Anneleri ve Anno'nun nasıl bulunduğuyla ilgili bütün gerçeği anlatacaklardı. Daron, sonradan, Anno ile Tülay'ın yattığı yerin yakınlarında sıra sıra büyük kayalar gördüğünü hatırlamıştı. İkisinin de, Tülay'ı eve götürmek için, dereyi geçmeye çalışırken düşmüş oldukları ortadaydı. Anno'nun hâlâ bilinçsiz bir halde yattığını söyleyeceklerdi. Tülay ise kurtulamamıştı.

Tülay'ın öldüğü gün defnedilmesi için bu işin hemen ilk ışıkta halledilmesi lazımdı.

"Bırak kefene saralım." Yeraz, Anno'nun yanından seslendi.

Maryam, Anno'nun vücuduna yerleştirilecek sıcak taşları hazırlarken, Tülay'ın kefenini hazırlamak, Yeraz ve Mari'ye kalmıştı.

Yeraz beyaz kumaşı hazırladı ve Mari de köşelerini dikmeye koyuldu. Ailesi Tülay'ı aldıktan sonra dilediğini yapabilirdi.

Mari bir taraftan çalışırken, "Maryam abla, o zaman yıkayalım mı?" diye sordu.

Maryam başını salladı. "Âdetlerini görmezden gelmeyelim. En azından usullerine saygı duymadığımızı söyleyemezler."

Vrej bir battaniyeyi havaya kaldırıp tuttu, kadınlar da arkasında Tülay'ı yıkadı. Sırtları ve kolları ağrısa da, kadının saçlarından derenin izlerini götürene kadar durmadan yıkadılar, hatta taradılar da. Tülay'ın başörtüsü başında değildi. Nerede kaybolmuş olduğu üzerine çok düşünmediler. Saçlarını düzgünce örüp sardılar. Sonunda, temizlenmiş ve beyazla örtülmüş yatıyordu.

Havanın aydınlanmasına daha birkaç saat vardı. Anno'nun alnı sarıldı. Herkes renginin artık daha iyi olduğunda hemfikirdi. Tandırın ateşi hâlâ sıcak ve güçlüydü, uzun kış için hazırlanmış olan tezek öbekleri hızla yanıyordu.

Daron Anno'yu izledikçe, nehirde yatan Anno'nun görüntüsü aklına geldi. Daron ve Kevork oraya varıncaya kadar dere, dere olmaktan çıkmıştı. Azgın sular Anno'nun üstünden sekerek geçiyordu. Sonunda onu boğuncaya kadar yükselmiş olacaktı. Yeraz gibi Daron da göğsündeki sıkışıklığı hafifletmek için sürekli nefes alıp veriyordu.

Vartan gözlerini Daron'dan ayırmıyordu. Gitmesi söylenmemişti ve onun için bu bir bakıma zaferdi. Ama Daron bir an olsun haddini bilmezlik etmedi, azıcık bile olsa kendini göstermedi. Anno'yla aynı odada olması ona yeterdi. Yerinden bir daha kımıldamadı. Görünmez olmaya çalışıyordu.

Lusin'in eski döşeği açılmış, Anno'nun yattığı yerin yakınına serilmişti. Sıcak taşlar, ardı arkası kesilmeden yatağın yanına getirilirken, Lusin de Anno'nun kulağına bir şeyler fısıldayarak onu baygın dünyasından çıkarmayı umuyordu. Vrej de az sonra, Lusin'in döşeğinde geniş bir köşe kapıp kardeşine katıldı. Anno'nun kulağına eğildi ve onu hafifçe tehdit etti. Eğer en kısa zamanda uyanmazsa, saçlarını dibine kadar kırpacağına dair onu uyardı. O uyuduğu sürece saçlarını azar azar kesecekti. Sonunda küçük bir erkek çocuğuna benzeyecekse de umrunda değildi. Hatta Yeraz'ın dikiş kutusunu bulmak için fırladı ve Anno'nun başında makası sonuna kadar açıp kapamak için geri döndü. Lusin eliyle Vrej'i itti ama tam o an, Anno'nun ilk kez kıpırdayan başı ikisinin de nefeslerini kesti.

Lusin ayaklandı ve odadaki herkes şaşkınlıkla ayağa fırladı. Beklediler.

Zayıf ve boş bir öksürük duydular. Beklediler. Battaniyenin altından Anno'nun kolları hareket etti.

Maryam'ın dudakları gerildi. Boşa vakit harcamayacaktı. Oturduğu sert zeminde bacaklarını büktü ve sağa sola sallanmaya koyuldu. Soluna doğru eğilmişken dizlerinin üzerinde doğruldu, üst gövdesini taşımak için parmaklarından destek alıyordu. Soluklandı ve her zaman olduğu gibi, birinin aceleyle yardıma gelmesini bekledi. İmdadına Vrej yetişti. Kadını ayağa kaldırdı. Maryam daha sırtını doğrultamadan yere düşecek gibi oldu.

"Yavrum yakında uyanacak. Ben gidip otlarımı getireyim," dedi.

Herkes, ihtiyar Maryam'ın arkasından kapanan kapıyı izledi korkuyla. Şüphelendiği neydi?

Anno'nun başı sallandı. Sesler onu kendine gelmesi için ikna etmeye çalışıyordu. Neredeyse duyulmayan o öksürük yine çıktı, acıdan gözlerini sıktı. Solgun, zayıf ve çıplak kolları ağır örtülerle mücadele ederek dışarı çıktı. Daron, Anno'nun omuzlarını ve yukarı doğru kıvrılan köprücük kemiklerini ilk defa gördü.

Geri çekildi.

Hareket etme ihtiyacı duyunca, tandırın ateşini canlandırmak için biraz odun attı.

Anno gözlerini açtı ve şaşkın, başını tutan geniş eli yakaladı. Hızla eli kendine doğru çekti. Yukarıdan kendisine dikkatle bakan yüzlere yoğunlaşırken, itirazlar, rahatlamayla gelen alkışlar ve kahkahalar yükseldi. Yeraz Anno'nun şakağındaki bezi değiştirdi.

Daron cesaret edebildiği kadar yaklaştı ve birden Var-

tan'la göz göze geldi. Bakışlarını belli belirsiz çevirdi. Gitmesi istense, hemen şimdi giderdi ama Vartan hiçbir şey demedi. Sadece uzaklaştı ve Anno'nun battaniyelerini nazikçe, tamamen çenesine kadar çekerek, kızlarının arasında diz çöktü.

XXV

Güneşin mahmur ışığı Maratug dağının tepelerinde göründü. Yoğun sis, Hagop amcanın incele incele neredeyse ayaklarının şeklini almış keçi derisi botlarının altındaki yerle buluşurken, kireç taşı ve gümüşün tonlarındaki bulutlar iç içe geçip birbirleriyle oynaşıyorlardı.

Hagop amcanın kanlı ve solgun gözleri o gece yastık yüzü görmemişti. Diğer erkeklerin de öyle. Vazife edindiği üzere sabahları dağa bakarak hava tahmini yapmak için kapıya yönelmesi zor olmuştu. Anno kendi köşesinde öksürüp, hırıltıyla nefes alarak yiğitçe dirense de bu sabah evde ölüm vardı.

Günün ilk ışığıydı ve haberi götürmenin vakti gelmişti. Tülay güneş batmadan gömülmeliydi.

Hagop amca kapıyı kapatıp odaya geri dönerken birkaç çift göz ona döndü. Bugün hava tahmini yapamamıştı. Vartan'a, "Peki nasıl halledeceksiniz bu işi?" diye sordu.

Vartan'ın gözü amcasına takıldı, onun tüm varlığı askıya alınmış halinden kendini alamadı. Kalın, dağınık kaşları, çöküк gözlerini gölgeliyordu. Sarkık bıyıkları ise aşağı doğru kıvrılmış biçimsiz dudaklarını kaplıyordu. Geride de, endişelerin, bir ömür boyu çok çalışmanın ve teslimiyetin ağırlığıyla eğilen omuzlar vardı.

Vartan, benim yansımam diye düşündü. Hepimizin yansıması.

"Onu bize bırak," diyerek usulca cevap verdi. "Hayk'la yavaş yavaş gideriz."

Yeraz'ın eli sıcak çayı kaşıkla Anno'nun dudaklarının arasından dökerken titredi. Mari, elinden çayla kaşığı aldı.

Maryam, kilerde duran kutuların içinden kurutulmuş gülhatmi ve başka otlar almıştı. Bu gülhatmiyi Lusin'in düğün gününde, Anno kendini kuyuya atarken toplamış olduğu aklına geldiğinde sarsıldı. Kuşkuyla elini içine daldırdı ve gözlerini yukarı doğru kaldırdı. "Hayırlara vesile olsun yarabbim."

Anno'nun ateşi dört saattir giderek yükseliyordu.

Yeraz, bugünkü görevlerinde Vartan ve Hayk'a yardım edemezdi ama Anno'nun sağlığına kavuşması için elinden geleni yapacaktı. Ve buna, güneş doğana kadar Daron'un oradaki varlığını unutmak da dahildi.

Kızının Daron'un varlığından haberdar olduğundan emindi. Gözleri ateşten kapanmadan hemen önce birkaç kez ona bakmıştı. Her defasında, uyanık olup olmadığından şüphe ederek onun varlığının gerçekliğini sorguluyordu sanki. Yeraz'ın, Daron'un gözlerinin Anno'nunkilerle kenetlendiğini görmesi için arkasına dönmeye ihtiyacı yoktu. Daron'un bakışlarındaki o kara deliğin kızına seslendiğini hissedebiliyordu. Anno'nun karşılık vermek için çabaladığını, sonra da eriyip içine çekildiğini görebiliyordu.

Vartan'ın gözleri uzun, dikdörtgen odada dolandı. Henüz sönmeyen mumların ve gaz lambalarının ışığı, en küçük çocuklarının yanında eğilip doğrulan Yeraz'ın siluetini aydınlatıyordu. Lusin, Anno'nun yanında hareketsiz uyuyordu, ağzı da sanki konuşacakmış gibi hafifçe açıktı. Maryam da Yeraz'ın arkasında bir duvara yaslanmıştı, yüzü Anno'ya dönüktü. Başı bir yana düştü ve horultuları arttı.

Vrej babasına eşlik etmek için can atıyordu ama bunun imkânsız olduğunu biliyordu. Vartan oğlunu bu işe bulaştırmazdı. Daron sırayla Vartan ve Hayk'a baktı.

Hayk paltosunu giyerken, "Tıpkı seni köy muhtarı seçmelerini kabul etmen gibi," dedi. "Kabul etmesen, bu görevi şimdiye başkasının üstüne yıkmıştık."

Vartan homurdandı. Oylar toplanırken şapkaya atılan kayısı tohumlarının sesini tekrar duydu. Bir kez daha uzlaştırıcı, arabulucu rolünü kabul etti.

Daron'u çağırdı. "Onları nerede bulduğunu öğrenmek istiyorum. Tam olarak nerede. Hatırlıyor musun?"

Daron tek kelimeyle, "Evet" dedi. Unutması asla mümkün değildi.

"Hadi o zaman gidelim."

Vartan, Hayk ve Daron'un soğuktan başları öne eğilmiş, zihinleri vazifeleriyle meşguldü. Etraflarındaki evlerin duvar ve çatıları yeni yıkanmıştı, görmediler. Sabah ışığında parıldayan, toz tabakası ve bitki özlerinden arınmış, canlı çalı ve ağaçlara bakmak için de başlarını kaldırmadılar.

Yağmur durmuştu. Daron, Vartan'la Hayk'ın az önünde, üçü de kilise meydanına doğru hızla yürürlerken, ağızlarından buhar çıkıyordu. Patika, hayvanların ve tekerlek izlerinin sebep olduğu çukurların oluşturduğu su birikintileriyle doluydu ve bu yüzden dümdüz yürümek imkânsızdı. Daron, temkinli ve dikkatli bir şekilde yol kenarından yürüdü.

Tıpkı iki oğlum gibi diye düşündü Vartan ve sonra hüsranla Mıgro'yu hatırladı.

Meydana yaklaştıklarında artık yalnız değillerdi. Dükkâncılar ve çobanlar çoktan işe koyulmuşlardı. Hemen Vartan'ın etrafında toplanıp Anno ile Tülay'ı sordular.

Hayk'ı Vartan'ın yanında görmek olağandı ama Daron'un varlığı merak uyandırdı. Vartan, paniği ve dedikoduyu mümkün mertebe azaltabilmek için eski bir taktiğine başvurarak köylüleri çabucak iteledi ve onlar da nedenini pek bilmeseler de, üçünün arkasından bakarken kendilerini garip bir biçimde iyi hissettiler.

Anno'nun Tülay'a dil döktüğü düz araziden onlar da yürüdü. Daron'un onları nereye götürdüğünü anladılar. Bir gece önce Daron ve Kevork'un geçtiği yol değildi ama en hızlısı buydu.

Derenin bütün geçişlerini ezbere biliyorlardı. Kurtuluşları esasen, topraklarını en ince ayrıntısına kadar biliyor olmalarıyla alakalıydı. Daron'u takip ederken, Anno'nun köye en yakın olan, en dar geçişe yönelmiş olduğunu fark ettiler. Az sonra, suyun patlar gibi, tok akışını duydular. En dar kısmında, dere yükseldi ve vahşice taştı. Suyun kenarından yürürken üçü de aşağı baktı ve Daron, Anno'yla Tülay'ın yattığı yeri gösterdi. Kayalar batmış, kaybolmuşlardı, su ise hâlâ nehrin ötesine doğru köpürüyor, hücum ediyordu.

Kurumuş otların ve tozun tatlı kokusu gitmişti. Toprak sonunda susuz kalmış sert çatlaklarını doldurmuştu. Artık yüzünü gösteren kış, bugüne kadar hep sıcak karşılanmış, her zaman yakın olmuştu. Ama şimdi sadece Anno'nun boğulduğu suyun derinliğini ve genişliğini görüyorlardı.

Hayk kollarını uzattı ve Daron'un omuzlarına sertçe vurdu. "Evlat, onları nasıl buldunuz?" Şaşkınlıkla başını salladı, "Allah size uzun ömür versin."

Daron ne cevap vereceğini bilmiyordu. Neyse ki cevap vermese de olurdu. Vartan'ın kendisini, gözlerinde yalnızca ailesine bakarken beliren bir sıcaklıkla izlediğini biliyordu.

"Şimdi eve git. Gerisini biz hallederiz."

Dün geceden sonra, Vartan'ın kendisini bu kadar basit bir şekilde göndermesi onu şaşırtmıştı.

Daron konuşmak istese de sustu. Soru sormanın vakti değildi. Onlara Kürtlerin köyüne giderken eşlik edebilmesi ve konuşmasına, neden reddedilmiş olduğunu sormasına izin verilmesi için bu buz gibi suya tekrar atlaması gerekse, bunu seve seve yapardı. Bu kadar ilerledikten sonra yola onlarla devam edebileceğini düşünerek ümitlenmişti ama onun yerine büyüklerinin karşısında gözlerini aşağı indirmekle yetinmek zorunda kaldı.

"Ben gideyim o zaman. Allah yardımcınız olsun."

Tereddütle döndü. Birkaç adım ötede durdu, akıntıya karşı, yukarı doğru yürüyen Vartan'la Hayk'ı gözden kaybolana kadar izledi. Nereye gittiklerini biliyordu. Yaklaşık dört yüz metre uzakta, kendilerinin yaptığı bir geçiş yolu vardı. Dere orada, Anno'nun tercih ettiği geçişteki kadar daralmıyordu. Aksine, boy boy iri kaya parçaları birbirinin üzerine yığılmıştı, yükselti o kadar fazlaydı ki, en kara kışta bile suyun yüzeyini aşar, derenin akışını hafifletirlerdi. Geçişe "derenin kemeri" derlerdi.

Kadınların çamaşır yıkaması için ideal bir yer olabilirdi, zaten yıllar önceye kadar, Anno henüz doğmamışken öyleydi de. Aynı aşiretten birkaç kadın toplanmış çamaşır yıkarken buraya yuva yapan onlarca akrep onları sokmuştu. Kadınlar birkaç gün içinde ölmüş, o günden beri bu yer bırakılmış, çalı çırpıyla kaplanmış ve bir daha asla kullanılmamıştı.

Vartan'la Hayk bu kaya köprüsünü bulup hızlıca üzerinden geçtiler. Bir buçuk kilometreden biraz daha fazla yürüdüler ve hızla açılan gökyüzünün altında kerpiç ku-

lübeler gördüler. Bu Kürt aşiretiyle yan yana, hiçbir olay çıkmadan yaşayagelmişlerdi. Belki de, Tülay kaçırıldığında onu geri getirmek için kimsenin müdahale etmemiş olması, bu iki köyün birbirine görülmemiş biçimde yakın olması ve Salorlu Ermenilerin Kürtlerle aralarını iyi tutmak istemesindendi. Vartan'la Hayk bilmiyorlardı ve öncekilerin hükümlerini de sorgulamadılar.

Köy sessizdi. Sabah namazı vaktiydi. Vartan'la Hayk bir hareketlilik görene kadar yaklaşmadılar. Bazı sesler duyduktan sonra devam ettiler.

Vartan hangi yöne gitmeleri gerektiğini hayal meyal hatırlıyordu. Meraklı bakışların yanından geçerken onları selamlayıp, Tülay'ın ailesini sordular. Kendilerine doğrulan parmakları ve üzerlerindeki gözleri hissedebiliyorlardı. Başlarını neredeyse hiç kaldırmadılar, bir kadın eteği gördüklerindeyse gözlerini yerden bir an olsun ayırmadılar.

Vartan'ı birkaç adım geriden takip eden Hayk onun yavaşladığını görünce rahatladı. Bütün evler birbirinin aynıydı, koni biçimli çatılar ışığın girmesini ve dumanın çıkmasını sağlıyordu. Önlerinde durdukları kulübenin tepesinden duman yükseliyordu.

İçeriden gelen sesleri duyabiliyorlardı. Ama ne dedikleri anlaşılmıyordu. Erkekler hep bir ağızdan konuşuyordu. Vartan ve Hayk sadece birkaç kelimeyi seçebildi. Kapıdan epey uzakta durduklarından kimse onların dışarıda dikildiğini görmemişti. İçeri girmeyi hiç istemiyorlardı, haberi vermeyi de hiç istemiyorlardı, bu yüzden de hâlâ tereddüt ediyorlardı. Erkeklerin sesi alçaldı ve kesildi. Vartan boğazını temizledi.

Vartan cesaretini toplayıp günaydın dedi: "*Roja we bixer be!*"

İçeriden bir cevap geldi ve kulübedeki hareketlilik arttı. Otuz yaşlarında genç bir adam karşılarında duruyordu. Sarığı kafasını tamamen kapatmıştı, ak düşmemiş kalın bıyıklarının ışıldayan karası, gözleri ve kaşlarıyla uyumluydu.

"Mümkünse İrşad'la konuşmaya geldik." Vartan Tülay'ın en büyük oğlunu sordu.

Genç adam göz ucuyla Ermenileri süzdü. Karanlık evin içinden sorular geliyordu.

"İrşad'a, Muhtar Vartan'ın kendisini sorduğunu söyler misin?"

Adam arkasını döndü ve seslendi.

İrşad göründü ama oğlu uzaklaşmadı.

Vartan selam verdi. "İrşad, annen hakkında konuşmaya geldik."

İrşad'ın gözlerinde bir tür rahatlama belirdi. Başı açıktı, Vartan'ın son buluşmalarında görmediği aklar vardı şimdi saç ve sakalında. Renkli geniş yün yeleği dizlerinin altına kadar inerek çizmeleriyle buluşuyordu.

İrşad etrafa bakındıktan sonra Hayk'la Vartan'a içeri geçmelerini işaret etti. Tülay hakkında, komşularının gözlerinden, dillerinden uzakta, baş başa konuşmayı tercih ederdi. Kadın ve çocukların olmadığı bir odaya girdiler. Halıya oturmuş, farklı yaşlardan yarım düzine adam onlara beklenti içinde dönüp baktı. Tanıştırma olmadı. Hepsi de Vartan'ın kim olduğunu biliyordu ve anneleri geceden beri kayıptı.

Vartan, suratlarının ciddiyetini fark ederek hemen konuşmaya başladı.

"Eğer hatırlarsanız dün günbatımında yağmur başlamıştı. Evimizin kadınları bir bebeğin doğumuyla ilgileniyorlardı, öyle ki evimizin en küçük kızının –daha çocuktur– evde

olmadığını bir süre sonra fark edebildik. Sağlığından kaygılanıp, altmış kadar erkek köyümüzde ve etrafında onu aradık."

Kürtler put kesilmişti.

"Tam olarak ne olduğunu bilmiyoruz ama bir iki saat sonra, kızım ve muhterem anneniz, derede bulundu. Dereyi karşı kıyıya kadar geçebilmiş ama daha fazla ilerleyememişler. Kızım muhtemelen Tülay *dade*yi buraya, sizin yanınıza getiriyordu."

Kürtler artık hareketlenmeye başlamıştı. Birbirleriyle bakışıyorlardı, kadınların olduğu yerden derin soluk sesleri geliyordu.

Vartan devam etti. "Bulunur bulunmaz ikisi de evime getirildi, ancak maalesef Tülay *dade* artık hayatta değildi. Allah rahmet eylesin..."

Erkekler aralarında mırıldandılar ama onların ne tepki vereceği önemli değildi. Vartan ve Hayk, İrşad'ı izliyordu.

İrşad defalarca gözlerini kırptı. Uykusuz gecenin ardından gözleri kan çanağına dönmüştü, cildi soluktu.

İrşad duygusuzca "Peki kızın?" diye sordu.

"Kızımız ara sıra uyansa da yüksek ateşle annesinin yanında yatıyor." Vartan da aynı şekilde ruhsuzca cevap verdi.

Sandık odasından fısıltılar ve feryatlar yükseldi. Vartan'la İrşad gözlerini, birbirlerinin yüzlerinden hiç ayırmadılar. Vartan'ın yüzünde hiçbir suçluluk belirtisi yoktu, özür de dilemedi. Tülay'ın amaçsızca dolanması neredeyse Anno'nun ölümüne sebep olmuştu, hâlâ da olabilirdi. Ve bu sülalenin tamamı, annelerinin yakarışlarının ve duyduğu hasretin kendi köylerinde duyulması yerine, kadının bütün gece tek başına, başıboş dolaşmasını tercih ederdi.

Orada durdukça Vartan'ın tiksintisi arttı. Harekete geçmek için sabırsızlanan Hayk söze girdi: "Öldüğü birkaç saat oldu. En fazla dört ya da beş saat. Gördüğünüz gibi size haber vermek için güneş doğar doğmaz yola çıktık."

"Evet, evet." İrşad silkindi. Onu izleyen adamlarla konuştu. Yapılacak çok şey vardı.

İrşad başını sararken, kapıda onları karşılayan oğlu ve ona benzeyen başka bir adam, kabarık kürk paltolarını giymek için kalktılar. Tülay'ın kocasıymış gibi görünen kimse yoktu. Vartan hayatta olup olmadığını merak etti ama sormadı.

Evden çıktıktan sonra Vartan'la Hayk köy boyunca İrşad ile iki oğlunu takip etti. İrşad geçerken, bu iki Hıristiyanı fark eden komşuları, ona her şeyin yolunda olup olmadığını sordular. İrşad dürüstçe yanıt verdi: "Değil. Cenazeye hazırlanmalıyız. Annem için." Tülay'ın bedeniyle döndüklerinde birçok soruyu geçiştirebilirdi.

Dereye kadar olan yolu ses çıkarmadan yürüdüler. Vartan, eğer oğulları yanında olmasaydı İrşad'ın arka arkaya sorular soracağını düşünüyordu. Adamın huzursuzluğu yüzünden okunuyordu. Vartan, bırakın sorularıyla kalsın diye geçirdi içinden. Zaten çoğunun cevabını biliyordu. Vartan, Tülay'ın ölümüyle birlikte, bu insanların günahlarıyla yaşamasının daha kolay olup olmayacağını merak etti.

Bütün Salor Tülay'ın öldüğünü öğrenmişti, kimse Tülay'ın ailesinin, Vartan ve Hayk'la yürüyor olmasına şaşırmadı. Mıgro ile Daron, Vartan'ın evini geçtikten sonra yokuşun sonundaki, yolun sağa kıvrılarak gözden kaybolmaya başladığı yerde duruyorlardı. Bir sorun çıkarıp çıkarmayacağını anlamak için İrşad'ın yüzüne dikkatlice bakıyorlardı.

Vartan evin ön kapısını iterek açtı. Kaba elleriyle tahtaya, sanki gücünden sıcaklık ve güven almak istercesine dokundu. Evine daha fazla keder mi getiriyordu, yoksa sadece yaşlı, kalbi kırık bir kadının huzur dolu mezarına yatırılmasına yardım mı ediyordu?

Ön oda, yılın bu zamanında, günün bu saatinde hiç bu kadar sıcak olmamıştı. Evde sadece Yeraz ve Maryam kalmış gibi görünüyordu. Vücutlarını, hırıltılı nefesi birkaç adım öteden duyulan Anno'ya siper etmek istercesine eğmiş gibiydiler.

Vartan Kürtleri içeri buyur etmek için kapıyı açık tutarak kenara çekildi.

Yeraz ayağa kalktı ama Maryam kıpırdamadı. Anno'ya yavaşça yaklaştı. İrşad Tülay'a doğru hareket ederken Maryam'ın gözleri donuktu. Etraftakilerle ilgilenmeden, Tülay'ın yanı başına, yere çöktüler.

İrşad kefeni kaldırdı, annesinin yıkanmış, gömülmeye hazır halde yattığını gördü. Rengi soluktu. Beyaz kumaşı sert yumruğuyla sıkıca tuttu. Tülay'ın yine de kıpırdayabileceğini, kederli, yalvaran gözlerle yeniden kendisine bakabileceğini düşündü. Bekledi. Oğulları dikkatle onu izliyordu. Sonunda İrşad annesinin elini kendi göğsüne götürdü. Derin bir nefes aldı ve pişmanlıkla yüklenen havayı geri verdi. Geri kalan hayatının tamamını gerçeği ortadan kaldırmaya çalışarak geçirecekti.

"Onu eve götürelim." Vartan'la konuşurken sesi titredi.

Hayk elini kapıya yaslamış, "O zaman izin verirsen tabut ayarlayalım," diye teklifte bulundu.

İrşad geri çevirmedi. Hayk, içeri çok az hava girmesine müsaade eden geniş omuzlarıyla kapıdan çekildi.

İrşad Anno'ya dikkatle bakabilmek için Tülay'ın etra-

fından dolandı. Anno şimdi uyanıktı, donuk bakışlarını İrşad'a çevirmişti. Maryam'ın vücudunun genişliğiyle örmeye çalıştığı duvara rağmen İrşad'ın varlığının farkındaydı. Dudakları ayrıktı, zayıf nefesi ona acı veriyordu. Gözlerinden süzülen yaşlar yara almamış şakağından aşağı aktı.

Şimdi İrşad'ın yanında duran Vartan, "Buz gibi suda ne kadar kaldıklarını bilmiyoruz," dedi.

İrşad Anno'ya daha da yaklaştı. "Evinizin böyle cesur bir kız çocuğuyla lütuflandırılmış olması sizin için de, bizim için de büyük baht."

Vartan cevap vermedi. Hakikat buydu, onun dileği de olayların böyle görülmesiydi.

"Annemiz korktuğumuz gibi kaybolup bir köşede kendi başına ölmedi."

Anno, Tülay'ı görmek için kendini zorladı ancak görüşünü babaannelerinin kaybını kabullenmeye çalışan torunlar kapatıyordu. Artık gözlerinden yaşlar aralıksız akıyordu.

İrşad, "Bakımı için gereken bir şey var mı?" diye sordu.

"Hayır. Her şeyimiz tamam." Maryam'ın cevabı sertti. Ama zatürree için hangi birinin çaresi vardı ki?

Anno hırıltıyla soluyordu.

"Öyleyse biz de dua edelim," dedi İrşad sadece.

Hayk bir tabutla döndü. Aynı zamanda ufak mobilyalar ve güzel fıçılar da yapan marangoz birkaç dakika önce kahvaltısından kaldırılmıştı. Hayk, tabutu aldıktan sonra sırtında Vartan'ın evine kadar taşımıştı.

İrşad'ın oğulları Tülay'ı kolayca kaldırdılar. İhtiyarın uzun beyaz saçları bedeni yükselirken dalgalanmış, bu an, ürkütücü derecedeki canlı görüntüsüyle birleşerek herkesi suskunlaştırmıştı.

Anno'nun öksürüğü arttı. Bütün çabalarının Tülay'ın ölümüyle sonuçlandığını anlamıştı.

Ölü kaldırıldığı için ayağa kalkan Maryam, öksürük krizinden boğulacak gibi olan Anno'yu doğrultmak için döndü. Anno'nun öksürüğü herkesin yüreğini paralıyordu.

Vartan ve Hayk tabutun dereye kadar taşınmasına yardım etmek için çıktılar.

Yeraz hemen fırlayıverdi. Sert, güçlü rüzgâr evin her odasına girebilsin diye ön kapıyı ve ahıra çıkan arka kapıyı açtı. Soğuğa karşı kollarını vücuduna doladı ve bekledi. Ölüm meleği içeri girip Tülay'ın ruhunu götürmeliydi.

XXVI

Yeraz ilk başta kendini, Anno'nun sadece biraz ateşi ve üşümesi olduğuna inandırmaya çalıştı. Sağlıklıydı, gençti. Çok geçmeden kendine gelip eve hapsolduğu için şikâyet edecekti. Ama sonra dördüncü gün battı ve beşinci gün doğdu. Anno'nun akciğerleri iltihap toplamıştı.

İhtiyar Maryam'ın derin iç çekişleri odayı kapladı. Yeraz, Anno'nun onları izlediğini biliyordu.

Yeraz ve Vartan Anno'yu doğrultup oturttular ama kızın kolları paçavra gibi yanlara düştü. Vartan Anno'yu kolayca kaldırıp, sırtını göğsüne yasladı. Öksürdükçe başı öne düşüyordu. Yeraz kızının yanına diz çöküp, çenesine bir kap dayadı. Ta ki kap balgamla dolana kadar. Sonra Vartan Anno'yu yavaşça yastık yığınının üzerine yatırdı.

Maryam karıştırmaya devam etmek için ateşin başına geri döndü. Sanki elindeki maşayı günlerdir, bir an olsun bırakmamış gibiydi.

Odanın bir ucundan diğer ucuna ip gerilmiş, üzerine Anno'nun ince çamaşırlarıyla çarşaflar asılmıştı. Yeraz her gün çamaşırları yıkayıp çitiliyor, iltihabı çıkarmak istercesine acımasızca sıkıyordu.

Tandır ateşinin hafiflemesine asla izin verilmiyor, gaz lambaları odanın her köşesini aydınlatıyordu.

Yeraz bir pencereden dışarı baktı ve gözleri sabit, inatçı bir siyahlıkla buluştu.

Dışarıda, dondurucu hava çatıların üzerinde esip duruyor, kavisli yoldan köyün hareketsiz ve karanlık son evine doğru süzülüyordu.

İçeride Daron kolları başının üzerinde, sırt üstü uzanmış, kurşuni tavana dalmıştı. Aklında Anno'dan başka bir şey yoktu. Onu az önce görmüştü. Her gün kısa bir ziyarete izni vardı. Ne yanında diz çöküyor ne de ona dokunuyordu. Anno'nun göğsü ve omuzları ağrıyordu, kaşlarının ortasında küçük kırışıklıklar oluşmuştu. Dudaklarının kırmızısı kavrulmuştu, yüzüyle boynu yağ ile ter karışımından ışıldıyordu. Onu izlerken, dudaklarının arasından koyu bir çayı dökmeye çalışıyorlardı. Anno yastığından kaldırılmıştı, gözleri açıktı. Anno, Daron'u görünce, derinlerden gelen acılı bir öksürüğe tutuldu. Ağrıdan ve Daron'un korktuğu üzere pes ettiğinden, neredeyse bilincini kaybetmek üzereydi.

Vartan'ın Anno'yu ararken Daron'ların kapısına dayanmasının üzerinden bir hafta geçmişti ve Daron ile ailesi Anno kaybolmadan önce ne olmuştu, hâlâ bilmiyordu.

Daron'un göğsü her geçen gün, Anno'yla ikisinin hayatındaki bu değişmesi imkânsız biçare halden dolayı daha da sıkışıyordu.

XXVII

Vartan bir türlü üzerinden atamadığı suçluluk duygusuna alışık değildi. Endişe, telaş ve sıkça korku duyduğu olurdu ama suçluluk asla. Bu his kaburgalarının arasına oturmuş, nefes almaya çalıştıkça daha da içine işliyordu. O uğursuz günün üzerinden tam on iki gün geçmiş, o da onca zamandır yanlarından hiç ayrılmamıştı. Vartan kendi kendisiyle kavga ediyordu. Mıgro'nun oğlu Anno'yu bulup eve kadar taşımıştı, evet. Ama zaten bu iki aile arasında bir yakınlık ve birlik kurulmasına teşebbüs edilmiş olmasaydı, Anno o uğursuz gecede dışarı çıkmazdı.

Vartan Anno'nun yanı başında durmadan edemiyordu. Bu ne onun yapacağı bir şeydi ne âdetleri böyleydi. Babalar emreder, idare ederdi. Çocuklarını da okşayıp severek değil, bir bakışla, kalkık bir kaşla, ufak bir baş hareketiyle ve çok nadir lafla yönetirlerdi. Ancak şimdi Vartan Anno'nun hemşiresi olup çıkmıştı. Yeraz ve Maryam'ın kendisini izlediğini biliyordu. İkisinden birinin, gücünü ve cesaretini toplayıp, doğru anı yakaladığında hemen yalvarmaya başlayacağını da biliyordu. "Neden? O aile neden olmaz? Onlar hakkında bundan daha kötü olabilecek ne biliyorsun?"

Anno gözlerini zar zor açıyordu. Şimdilik, göğsünü rahatlatıp, ateşini düşürecek kadar su içmesi ve nefes alması kâfiydi. İki gündür durumu ne iyiye ne de kötüye gitmişti.

XXVIII

Hagop amca kışın açık göğüne bakarak acıyla gözlerini kırpıştırdı. Maratug'un karla kaplı tepeleri, hareketli bulutların ardından yükselip canlı bir biçimde belirdi. Yaşlı adamın gözleri odanın karanlığından yeni düşen karın örtüsüne alışmaya çalışırken sulandı.

Döşeğini ön odaya taşımıştı. Buranın herkes için çok daha iyi olacağını söylemişti. Anno'nun yattığı tarafın tam karşısında uzanırken, ocağın ateşine en yakın kişinin kendisi olduğunu gördü, kadınlara Anno'nun çayının veya çorbanın suyunun kaynadığını haber verecek ilk kişi o olabilirdi. Burada ona ihtiyaç duyuluyordu. Bunu görmek zor değildi.

Maratug dağını gözlemlerken artık kapıyı açık bırakmayacak kadar da dikkatliydi. Cereyan, Anno için iyi değildi. Eşiğin üzerinden kocaman bir adım attı ve iyice kapatılmış kapının dışında titreyerek ayakta dikildi.

Tertemiz bir sabahtı. Kafası karıştı. Onca dertlerine, su sıkıntısı çekecekleri kuru bir kış da mı eklenmişti? Öğleye doğru, kilise meydanında toplanan adamlarla bu konuda fikir alışverişinde bulunurdu. Bunu, Anno ve Tülay'la ilgili soruları savuşturmak için kullanacaktı. Son günlerde duyduğu iğneleyici laflar yüzünden tiksintiyle homurdandı. İhtiyar kadınlardan hiçbir farkları yoktu.

Yeraz, ateşin yakınlarındaki, fincan ve tabakların di-

zildiği ahşap rafın orada dikiliyordu. Anno uyuyor görünüyordu, hırıltılı nefesi uyanık haline nazaran biraz daha yavaş ve derindendi. Şimdilik odada yalnızca o ve Maryam vardı. Yeraz'ın tuttuğu boş fincan elinden kayıp yere düştü. Maryam, tandırın yakınındaki iskemlesinden kafasını kaldırdı. İkisi de gözlerini fincana dikti ve kıpırdamadılar.

Yeraz, başını eğerek, "Allah bizi kayırıyor Maryam abla," dedi. Maryam onun neyi kastettiğinden emin olamadı, cevap vermedi.

Yeraz'ın bedeni öne doğru sallandı, güç almak için rafa dayanıp birkaç fincan daha devirdi.

"Şimdiye kadar Allah bizi hep esirgedi. Evlat acısı çektirmedi."

Maryam şimdi anlamıştı. Dağların arasında kalan, gözden uzak bu yerde her aile pek çok çocuk kaybederdi. Katliamlarsa güçlü kuvvetli adamları olduğu kadar gençleri de acımasızca hedef alırdı.

Maryam doktor nedir bilmezdi. Doktorları ve becerilerini duymuştu ama onlara hiç işi düşmemişti. Onun otları, şifalı bitkileri ve tecrübesi vardı, gerisini de Allaha bırakırdı. Çünkü her şey olacağına varırdı.

"Canım, hiçbir şey değişmedi. Anno ne çocuk ne de yaşlı bir kadın. Onu kaybetmeyeceksin. Bunu atlatacak gücü var."

"Sanki atlatıp atlatmayacağı onun umrunda değilmiş gibi..." Kısmen yüzü duvara dönük olduğundan kısmen de ağlamaya başladığı için sesi boğuk çıkıyordu.

Maryam cevap vermedi, çünkü o da Anno'daki ruhsuzluğu görüyordu. Acıdan kaçtığı belliydi, ama ona yalnızca bir his olarak yaklaşıyor gibi görünüyordu, canını alabilecek bir şey gibi değil. Ciğerlerinin havayla dolup dolmadı-

ğını önemsemiyor gibi görünüyordu, onu boğacak balgamı çıkarmak için yerinden kaldırılmış mı kaldırılmamış mı...

"O halde, bütün bu olanların sebebini ne zaman anlayacağız?"

Maryam, odada yeniden dikilen Hagop amcaya bakmak için yorgun bedenini çevirdi. Hagop amca, çok ses çıkarmamak için neredeyse fısıldayarak sormuştu.

Yeraz, Hagop amcanın Anno'yu uyandırmadığından emin olunca ona döndü. Gür kaşları tekrar çatıldı, ağzı sanki konuşacakmış gibi açılıp kapandı.

Maryam, yaşlı adamın kemikleri çıkmış ellerinin, bedeninin iki yanında sallanmasını izledi. Artık kendine yine ne iş çıkardıysa, parmak uçları koyu kahverengiye boyanmıştı.

"Abim, doğru konuşuyorsun." Maryam sanki Hagop'un elleriyle konuşuyordu. Yüzüne bakmak için başını kaldırdı. "Abi, bugün Vartan'ın bu itirazının sebebini anlamamız lazım. Neden Anno'nun, neden hepimizin acı çekişini izlemeye devam ediyor. Neden haklı olduğunu düşünüyor?"

Yeraz'ın gözleri yine doldu. "Bir deri bir kemik kaldı."

Hagop amca, çıkrığın parmaklıkları arkasında kalan bastonunu bulmaya bulmaya çalışırken bir şeyleri devirmeye başladı. Desteğinden ziyade yarattığı izlenim için ihtiyaç duyuyordu bastona.

"O zaman bu sabah bizden kimse kiliseye gitmesin. O leş gibi kokan yün boyacısının yanında durmamak daha iyi olacak. Bugün olmaz!"

Maryam kalkıp, kısık sesle, "Biri de Hayk'ı çağırsın," dedi. Yürürken bastonunu yere vuran Hagop amca odaların labirentinde gözden kayboldu. Her iki kadın da ağırlaşmış başlarını elleri arasına aldı.

Vartan düzenli olarak ayine katılmazdı. İnsanlarla görüşmek ve aralarındaki tartışmalardan haberdar olmak için erkenden kilise meydanında görünürdü. Ama o sabah Hayk, Vartan'ı eve geri götürmüştü. Vartan kendini, yanında Hayk, karşısında Yeraz'la Maryam, ezilmiş, rahatsız bir minderin üstünde bağdaş kurmuş otururken buldu.

Vrej'e Anno'yla ilgilenmesi söylenmiş ama o söylenen her sözcüğü duymak için kulak kesilmişti. Babasının başı, kapağında isminin baş harfleri oyulmuş olan ahşap tütün kutusuna dokunurken büküktü. Başparmağıyla harflerin kıvrımlarını takip ediyordu.

"Seni dinliyoruz Vartan."

Vartan, Yeraz'a bakmak için gözlerini kaldırdığında yine Maryam'ın çatık kaşlarıyla karşılaştı. Sonra bildiklerini açıklama vaktinin geldiğini kabul ederek başını salladı. "Eğer istediğiniz buysa, ne olduğunu, kızımı neden o aileye veremeyeceğimi bilmek için madem bu kadar ısrar ediyorsunuz, o halde anlatayım."

Başlamadan önce, kısaca düşünüp taşındı. "İki yıl önceydi..." Başını yana eğen Hayk'a hızla bir bakış attıktan sonra devam etti, "Hatta daha da önce. Herhalde, üç yıl önce Mıgro'nun sık sık Van'a gittiğini fark ettik. Üç mevsim boyunca, ya yeni yola çıktığı ya da dönmek üzere olduğuyla ilgili haberler alıyorduk."

"Karısının ailesini görmeye gidiyor olmasın?" diye sordu Yeraz. Vartan, onu duymamış gibi devam etti. "Tabii, ortalıktan kayboluşu epey sürerdi. Yayan gidip gelmek günler alıyor."

"Kardeşi de babası da Mıgro'nun nerede olduğuyla ilgili hiç konuşmuyor, en basit soruyu cevaplamak veya ismini bile anmak istemiyorlardı."

Yeraz ellerini ovuştururken, Maryam'ın çenesi, ne olduğunu bilmediği şeyi savunmak istermişçesine, kalktı.

"Döndüğünde, takas yapacağı ya da satacağı pek bir şey olmuyordu yanında. En azından tohum, fidan, tahıl, mücevher, Van Gölü'nden temizlik malzemesi getirir diye umuyorduk. Ama yok. Toprağından ve ailesinden uzakta geçen zamanı, bu sık ve uzun yolculukları açıklayacak hiçbir şey yoktu." Vartan omuz silkti. "Gençlerimizin dikkatini çekmesi de uzun sürmedi." Muhbirlere karşı her zaman tetikte olan fedaileri kastediyordu. "Onu takip ettiklerini söylediler. Gerçekten çok kolay oldu. Takip edildiği hakkında hiçbir fikri yoktu. Bizim dağdan aşağı indiği andan Van'a ulaşana kadar takip edildi." Vartan tiksinti içinde başını salladı.

"Sonra?" Soran Maryam'dı.

"Valla, karısının köyüne gitmemiş. Köyden geçmemiş bile. Başka bir yere gitmiş. Sufla'ya. Bir handa kalmış. Çarşıları çok az gezmiş. Görüştüğü bir arkadaşı da olmamış. Alışveriş yaptığı da neredeyse hiç olmamış. Sadece bir kadını ziyaret etmiş. Sürekli."

Yeraz'ın ellerinin hareketi sonunda kesildi, Maryam'ın kaşları kalktı. Vrej köşesinde kılı kıpırdamadan duruyordu.

"Kendisini ve annesini dikişçilik yaparak geçindiren bir kadınmış."

Dokumacılığıyla meşhur Van'da köyler, terziler ve haliyle dikişçilerle dolu olduğundan kadınlar ne demek istediğini hâlâ anlamıyordu.

"O evde ne koca, ne baba, ne abi, ne de amca varmış." Parmaklarını bir bir avucuna kapatarak saydı. Artık hikâyesini, hiç ara vermeden sonlandırmak istiyordu. "Adam her ay onca yolu sadece o kadın için tepmiş." Ellerini kal-

dırdı. "Gençlerimiz onu, dönüşte, neredeyse kapısının eşiğine kadar takip edip durdurdular. Açıksözlülükle kadına âşık olduğunu söylediğini anlattılar. Ben bir erkeğim ve bir gün eğer aklıma yatarsa, onunla evlenip, kadını kendi evime getireceğim demiş."

"Aptal olduğunu söylemişler. Başında bir erkeği, bir çocuğu olmayan, güya annesiyle yaşayan yalnız bir kadın asla evinde oturup iğne elinde dikiş dikerek senin gelmeni beklemez, istersen bacakların kopana kadar git gel ama sana tavsiyemiz onu evine götürüp annenin yanında yatırmadan önce bir kez daha düşünmen, demişler."

"Ve tabii ki, tekrar tekrar, kim bilir kaç kere gidip gidip geldi." Vartan durdu.

Kimi seferinden muhtemelen patlıcan tohumuyla dönmüştü diye düşündü Yeraz aptalca. Tek bir kelime edemiyordu.

Maryam dizine sertçe vurarak, "Bu kadın," dedi, "kimlerden?"

"Hem Süryani hem Ermeni olduğunu söylemiş."

"Ve bir sonrakinde de, adamına göre ya Türk ya Yahudi ya da Rum olur," diye ekledi Hayk.

Bir süre sessizce oturdular. Yeraz bir tek Anno kımıldayınca, kardeşine kaşıkla su içirmeye çalışan Vrej'e yardım etmek için kalktı. Anno'nun dudaklarını biraz yağla ovdu ve şakağındaki saçları düzeltti. Gözlerini ışık geçirmeyen bir cam gibi kapatan gözkapaklarının günlerdir tamamen açıldığı olmamıştı.

"Demek ki adam aptal. Ya da aptalca bir şey yapmış diyelim." Maryam ılımlı konuşmaya çalıştı ama sözü yarıda kesildi.

"Dahası da var," dedi Vartan. "Komşuları kadının ora-

dan, gözlerinin önünden uzak bir yere gitmesini istemişler. Türkler mi, Ermeniler mi, yoksa Süryaniler mi istemiş, bilmiyorum. Bunun üzerine Mıgro, bir öğleden sonra oraya vardığında kadının saldırıya uğramış olduğunu görmüş. Kadın kimin yaptığını bilmiyormuş. Zar zor konuşuyor ancak hareket edebiliyormuş. Mıgro onu buraya, Salor'a getirmek istemiş."

Yeraz elini ağzına götürdü. Anno'nun uyuduğundan asla emin olamayan Vrej, Anno konuşulanları duyacak, kendisi de söylenenleri kaçıracak diye endişe ediyordu. Gözleri, kız kardeşinin yüzünden babasının yüzüne geçti.

"Evine mi?" diye sordu Maryam.

"Artık gerisini bilmiyorum. Ya kadın gelmek istemedi ya da Mıgro'nun ailesi neler döndüğünü fark etti. Ama kadın bir daha Van'da görülmemiş. Şimdi, söyleyin bana, Anno'muzu o aileye nasıl vereyim, kızımızın aklı ve ahlakı olmayan o adamla aynı çatının altında yaşamasına nasıl müsaade edeyim?"

Vartan ve Hayk can sıkıntısıyla sigara yaktılar. Vartan, Yeraz'a bakmadan önce, üzerinden kalkan yükle uzun bir soluk verdi.

Maryam bıkkınlıkla, "Oğlum, bana da ver bir tane," dedi. Parmakları arasında tuttuğu son sigarayı on yıl önce kocası zevkle sarıp, zevkle yakmıştı. Bu seferkinin, kafatasının arkasına baskı yapan ağrıya yardım etmesini diledi.

Dumanı ciğerlerinin derinine çekti ve düşündü. "Kimmiş bu kadın? Birileri onu koruyordu herhalde."

"Van'da yüzlerce köy, konsolosluklar, hastane ve misyon var. O kadar büyük bir yerde onun yerini ancak karanlık işlerle uğraşanlar bilir," diye cevapladı Hayk.

"Ben uçkurunu tutamayan bu adamın nereye gidip, ne-

reden geldiğiyle şu kadarcık olsun ilgilenmiyorum." Yeraz ayağa kalktı. "Umrumda olan tek şey kızımın eski haline dönmesi."

Yeraz, kapının tıklatılmasıyla duraksadı. Etrafındaki boş suratlara soran gözlerle bakarak, "Kim o?" diye seslendi.

"Mihran, Yeraz abla."

Kapı açıldı, karşısında koca bir adam duruyordu. Nasırlı ellerinde, koyu kahverengi bir sıvıyla dolu küçük bir kavanoz vardı. Sesi fısıltıdan biraz yüksekti. "Anno için hususi balımdan getirdim. Boğazını yumuşatacak."

Yeraz daha sonra, Anno'ya yardımcı olan Mihran'ın "hususi balı" mı yoksa Anno'nun kendi azmi miydi hiç bilemedi.

İlk başta her şey sabitti. Anno'nun ateşi ne düştü ne de yükseldi. Ağrıları ne kötüleşti ne de hafifledi. Hırıldıyor, ağzı açık nefes alıyordu ama zamanla daha az balgam çıkarmaya başladı. Sonra nefes alışı giderek kolaylaştı, cildi artık kavrulmuş gibi görünmüyordu. Gözkapakları daha iyi açılıyor, değiştirilmesi gereken nemli kıyafetlerin olmadığı günlerin sayısı artıyordu. Kısa aralıklarla oturuyor, daha fazla sıvı, daha fazla tavuk suyu çorbası tüketiyordu. Karnı daha da büyüyen Lusin, Avo'nun kolunda, yoldan aşağı hızla yürüyordu. Takuş bile misafirliğe davet ediliyor, o da yeni yılın geliyor oluşundan, yemeklerden ve yeni nakışlarından bahsediyordu. Yeni duyurulan iki nişan hakkındaysa hiçbir şey söylemiyordu. Bir gün Lusin'le beraber, Anno'nun su içinde kalan saçlarını yıkadılar –Yeraz artık kızını terlediği için azarlamıyordu. Sonra, çocukken yaptıkları gibi Takuş Anno'nun saçlarını özenle ördü. Yüzü, aylardır ilk kez pürüzsüz görünüyordu.

Daron artık günlük ziyaretlerini yapmıyordu. Anno'nun tehlikeyi atlattığı belli olunca Vartan, Mıgro'nun evine giderek, onları da durumdan haberdar etti. Gerçekten de Daron ve Kevork'a o gece Anno ile Tülay'ı buldukları için minnettardı. Bunu ilk defa itiraf ediyordu. Onlara da, kendine de. Mıgro'nun bütün ailesi bu sözünün arkasından Daron'a bir parça umut vermesini beklemişti. Ama Vartan, Daron'un Anno'yu görmek için her gün, dondurucu karda o yolu gelmesine gerek olmadığını söyleyerek son noktayı koymuştu. Anno iyiydi ve ailesi daha da iyi olması için elinden geleni yapacaktı.

XXIX

Aralık ayının başlarıydı, Hagop amcanın korktuğu kadar kuru bir kış olmayacaktı. Yağmur, dolu, sis ve kar, heybetli dağ yamaçlarında ve ovalarda esip gürlüyordu. Nehirler ve dereler yükselmiş, meşeler ve çamlar, köknarlar ve sedirler arasından ışıldıyordu. Mersinler ve ardıç ağaçları kar örtüsünün altında sakince bekliyor, tilkiler pırıl pırıl günışığı karşısında şaşkınlıkla gözlerini kırpıştırıp burunlarını yeniden kalın kürklerine gömüyorlardı.

Ağıllar, haftalar önce topladıkları haraçtan memnun kalmayan Kürtlerin korkusuyla, ayrıca aç tilki ve kurtlara karşı düzenli olarak kontrol edilip, korunuyordu. Köylüye kalan hayvanlar kışı ahırda geçiriyordu.

Anno ailesiyle birlikte tandırın etrafında oturuyordu. Şimdi kıtır kıtır olan kış lavaşı, istifinden çıkarılmış ve tekrar yumuşaması için suyla ıslatılmıştı. Önlerindeki etli bulgur pilavını lavaşla kaşıklıyorlardı. Nohut ve sofralarından eksik olmayan yoğurt da vardı.

İhtiyar Maryam'ın kendi evine döndüğü üç hafta oluyordu. Anno ziyarete ne zaman geleceğini sormayı defalarca düşündü ama cümlesini bir türlü toparlayamadı. Kadının hayatını kurtarmak için yardım ettiğini biliyordu, Daron'un ailesinin evlilik arzusunu ilettiği günkü neşeli gözlerini, kollarını ve bacaklarını sakinleştiren sımsıkı ellerini unutmamıştı. Maryam başından beri yanında olmuştu

ve Anno her defasında ondan uzak durmuştu. Maryam'ın bütün gücü ve sevecenliğine karşın ondan kaçarak ne kadar büyük bir hata yaptığını, birlikte geçirmiş olabilecekleri saatleri ve onda bulacağı teselliyi aklına getirdikçe canı yanıyordu.

Aklı allak bullak olan Anno, geçmişi şimdiden, gerçeği rüyalardan ayırır ayırmaz, Tülay'ı sormuştu. Annesi her zaman olduğu gibi birkaç adım ötesindeydi. Anno ilk defa sesini kullanmayı denemişti. Göğsündeki ateş konuşmasına izin vermiyor gibiydi. Ama tek seferde konuşuverdi, sözleri de iyice duyulmuştu sanki.

Erkekler evden gitmişti. Yeraz'ın onarmak için eline aldığı çoraplar birden kucağına düştü. Odanın diğer tarafına geçti ve endişeyle Anno'nun ellerine uzandı. Bu korkunç soruyu en sonunda cevaplıyor olmanın getirdiği rahatlıkla usulca konuşmaya başladı. Zaten zihninde defalarca provasını yapmıştı. "O gece dereye düştüğünüzü hatırlıyor musun kızım?"

Anno şimdiden gözlerinin arkasındaki yanmayı hissederek başını salladı.

"O yaşta, o yorgunlukla o soğuğu atlatabilmesi mümkün değildi yavrum. Orada, senin kollarında huzur içinde öldü."

Anno'nun çenesi titredi ve konuşmaya çalıştı. "Ben... Ben hatırlamıyorum."

Bu bir özürdü. Yeraz Anno'nun daha fazlasını öğrenmek istediğini biliyordu. Her şeyi bilmeye hakkı vardı ve o istediği sürece ondan bir şey gizlememeye karar vermişti.

"O gece yağmur yağıyordu. Hatırladın mı? Komşu yardım istemeye gelmişti."

Yeraz Anno'nun neyi ne kadar hatırladığını bilmek

istiyor, kızın boş bakışlarından, bu kısmı hatırlamadığını anlıyordu.

"Seni aramaya çıktık. Çok korkmuştuk. Komşularımızın da birçoğu bize katıldı. Tülay'la olduğunu bilen kimse yoktu."

Yeraz sel gibi akan gözyaşını silmek için duraksamak zorunda kaldığında Anno kuru gözlerle ona bakıyordu.

"Anne, onu yağmurda bırakamazdım. Başka kimse yoktu." Kendini savunmuyordu, yalnızca durumu açıklamıştı.

"Seni bulup eve getirdiler. Aynı günün sabahında babanla Hayk amcan Kürtlerin köyüne geçerek Tülay'ın ailesine haber verdiler. Oğlu gelip annesini eve götürdü. Onu hatırlıyor musun?"

Anno emin olamadığından cevap vermedi.

"İyi davrandılar. Cesaretin için, anneleri, izbe, soğuk bir köşede bir başına ölmediği için minnettardılar."

Anno soğuğu kesinlikle hatırlıyordu. Peki neyin soğuğuydu? Derenin mi, yağmurun mu, yoksa rüzgârın mı? Tülay'ın güven veren eli elindeydi. Annesinin çok uzun zaman önce öldüğü gerçeğini en sonunda kabullenmişti. Çökmüş, çocuksu bedeninin taşıdığı yaşlı gözleriyle dikkatle ona bakıyordu.

Anno acısını içine atıp, sordu. "Bizi babam mı buldu?"

Yeraz başını salladı ve titreyen dudaklarına mendilini bastırdı.

Anno'nun gözleri açıldı. "Kim?"

Yeraz ellerini bıraktı. Şişmiş, beyaz dudakları aralandı. "Daron. Daron ve Kevork."

Anno göğsünün sıkıştığını, nefesinin kesildiğini hissetti. Sakinleşmeye çalıştı. Biliyordu, hatırlamıştı. Sorması

gereken bir şey daha vardı. "Peki geldi mi? Buraya? Buraya beni görmeye geldi mi?"

Yeraz başını salladı. Şimdi saklamadan ağlıyordu. Artık kızına eziyet etmeyecekti. Allah yardımcısı olsun, gerçeği olduğu gibi anlatıp, gözlerindeki ışığın sönüşünü bir kez daha izlemeliydi.

"İyileştiğinden emin olana kadar her gün geldi." Yeraz sözünü esirgemedi. "Sonra baban yaptıkları için teşekkür edip, artık gelmesine gerek kalmadığını söylemeye gitti."

Umut Anno'yu yataktan kaldırmıştı. Haftalardır ilk defa gözkapakları tamamen açılmıştı, gözleri annesinin gözlerini delip geçiyordu. Şimdi ise vücudu pes ediyordu, odaya ve odadaki her şeye yüz çevirdi, vücudu titriyor, adeta yas tutuyordu.

Lokması boğazından nasıl geçecek bilmiyordu. Gözler üzerinde, lavaşını dürüp ağzına götürdü. Tadı sunta gibiydi. Ağzı dolu, boş ve tuhaf gözleriyle kimseyi görmüyordu.

Yine gece olmuştu ama sanki karanlık hep vardı. Kapının çalınması herkesi ürküttü. O tanıdık korku kapladı içlerini. Kapıya bir kez daha vuruldu –art arda gelen nazik tıklamalar. Vrej hızlı adımlarla odayı arşınlıyordu.

Orman gibi sakalların altından önce anlık bir tereddüt, ardından Raffi'nin tanıdık yüzü geldi. Sevinç çığlıklarını Raffi'ye dolanan kollar izledi.

Yeraz ayağa kalkmak istiyordu ama hareket edemedi. Sinirlerinin daha fazlasına dayanamadığını anladı. Yerinde oturdu ve bedeninin titremesini zapt etti. Anno bir an düşündükten sonra, ağzındaki suntayı bir çömleğe tükürmek için kalktı. Bir duvara yaslandı ve abisini izledi. İçini yavaş, mümkünsüz bir sevinç sarmaya başladı.

Raffi sarılan, kollarını sıkan ve ceketini çekiştiren be-

denlerin arasından etrafa bakındı. Bu karşılama hengamesinden uzakta, ayrı bir yerde merakla oturan annesini fark edince şaşırdı. Bu durumun tuhaf olduğunu düşünerek yakından bakmak için adım attı. Diğerleri çekilerek, Yeraz'ın yanına gidebilmesi için yolu açtılar. Raffi, Yeraz'ın arkasında, karanlık bir köşede zayıf, bir deri bir kemik kalmış bir kızın varlığını hissetti. Dönüp bakacak vakti yoktu. Her şeyden çok, annesini kollarına almayı, onun benzeri az bulunan, sevgi dolu gülüşünü duymayı istiyordu.

Raffi nasırlı elleriyle Yeraz'ı kendine doğru çekti. Yeraz sarıldı, uzun bir süre güldü, ağladı. Raffi uzun zamandır hayalini kurdukları bu ana teslim olarak hem annesini hem kendini şımarttı. Ona sıkıca sarıldı, aşina olduğu odaya dikkatle bakarken çenesini Yeraz'ın alnına yaslamıştı. Her zamankinden daha az ışık olduğu için görmesi zordu. Arkasında bir yerlerde olan yabancı kızı hatırladı. Bir daha bakmak için kafasını döndürdü. Kız bir adım öne çıktı.

"Raffi?"

"Aman Allahım! Anno!" Nefesi kesilmişti. Emin olmak için suratına tekrar iyice baktı. Gözlerini tanımıştı.

"Ah, Anno." Anno'ya dokunmayı düşündü ama eli varmadı. Dokunsa canını yakacak gibiydi. Elbisesinin yakası, narin boynunun etrafında bollaşmış, pot yapmıştı. Küçücük kalmış suratındaki dalgın bakışlarını Raffi'ye çevirdi.

Anlamak için Raffi'nin gözlerindeki korkuyu görmesine gerek yoktu. Şu an çirkindi. Çok çirkindi. Eskiden uyuduğu odada biçimsiz kare bir ayna vardı ama kaybolmuştu ve artık kendisini göremiyordu. Yine de, parmak uçları geceleri şaşkınlık içinde, kasıklarından çenesine kadar uzanan kâğıt gibi incecik bir et tabakasının örttüğü çıkık kemikler üzerinde geziniyordu.

Vrej, Anno'nun ıstırabına dayanamayarak yaklaştı. "Raffi, gördüğün gibi Anno'muz hastalandı. Ne olduysa cesaretinden ve kendisini hiç düşünmediğinden oldu."

Raffi'nin kolları Yeraz'dan uzaklaştı. Bir adım geri attı. Gözleri annesiyle Anno arasında gidip geldi. Kafası daha da karışmıştı. Vrej'e baktı. Anno, yardım etmek için büyük emek verdiği aç susuz köylülere benziyordu. Sanki o yokken, Anno kendi kişisel savaşını vermiş gibiydi.

"Anlatsanıza... Ne oldu burada?"

Anno'nun elbisenin geniş kollarından ruhsuzca sarkan bükülü parmak uçlarına dokundu. Tepki alamayınca Anno'yu masanın etrafındaki boş bir mindere çekti. Anno odanın bu denli loş oluşuna minnettardı. Hastalığı süresince kilerdeki mumlar ve yağın büyük bir kısmı zamanından önce yakıldığı için kalanlar epey idareli kullanılıyordu.

Raffi elini yüzünü yıkarken, tandırın közü ahşap tepsideki yemeği ılık tutuyordu. Raffi kardeşine yakın oturdu. Kendisine yönelen ilgi karşısında Anno tuhaf ve mahcup hissediyordu.

"Oğlum, önce biraz ye, sonra olanı biteni anlatırız. Miden kuru ekmek dışında yemek görsün de bayram etsin."

Herkes sıcak yemeğin tadını çıkarmasını beklerken o ince bir lavaş diliminin içine yoğurt sürerek Anno'ya uzatınca hayrete düştüler.

Anno lavaşı sıkıca tutarak Raffi'ye baktı.

"Sen ye ki ben de yiyebileyim." Tatlı sözle kandırdı onu.

Anno yavaşça lokmasını çiğnerken, Raffi iç çekişlerin, akan burunların arasında midesini doyurmaya başladı.

Vartan, "Meğr'i getirmemişsin," dedi.

"Evet. Sadece bir gece kalacağım, hem yayan daha az dikkat çekerim."

Yeraz hüsranla gözlerini yumdu. Yine de oğlunun bu kısa ziyareti bile bir nimetti. Zihni bir adım öne geçti. Yarın Raffi'nin kahvaltısıyla birlikte ortaya çıkaracağı kıymetli bir kahve kutusu vardı. Belki uyumadan önce adamakıllı yıkanmak hoşuna giderdi. Suyu o ayarlardı.

Anno'ya çoktan iki lokma yoğurtlu lavaş uzatılmış, Raffi şimdi arasına biraz da nohut ve yeşillik koymaya karar vermişti. Anno ofladı ama göz kırpmasına da karşı koyamadı. Kendi yemeğini aceleyle yiyordu ve ailesi de Raffi'nin huzursuz olduğunu bilerek aynısını yaptı.

Son lokmalardan sonra, sigaralar sarıldı ve sofra temizlendi. Anno aynı minderde hareket etmeden duruyordu, önündeki açık örtüye dalmıştı. Artık birkaç gündür ayaktaydı ama iş yapmaya izni yoktu. Ellerini kavuşturdu ve kimseyle konuşmadı.

Raffi bir süre ailedeki herkesi inceledi. Ters bir şey vardı, bir gerginlik. Bir çeşit savunmaya hazırlanıyor gibiydiler. Ve niye kimse Anno'nun yanına yaklaşmıyor ya da onu çağırmıyordu? Geçirdiği hastalık sıradan değildi. Huyu da büsbütün değişmişti. Daha fazla bekleyemezdi.

"Ben yokken ne oldu, anlatın artık."

Aralarında hikâye anlatmaya en çok can atan Hagop amca, şimdi sadece ellerine bakıyordu.

Raffi, Anno'yu görebileceği bir şekilde Vartan'ın yanına oturdu.

"Söylesene baba."

Vartan, komşunun doğum sancılarından başlayıp, Anno'nun yokluğunu fark ettikleri kısma geçti. Donduran yağmurun altındaki çılgınca aramadan bahsetti. Köydeki iki delikanlının Anno'yu ve Tülay'ı bulması, Tülay'ın ölümü ve İrşad'ın onu eve taşımasını anlattı.

"İrşad ve ailesinden bir daha ziyaret eden olmadı mı? Veya hükümetten?" Raffi öne doğru eğildi.

"Hayır." Vartan'ın cevabı sertti.

Bu ölümün doğurabileceği sonuçlardan mı korkuyorlardı? Raffi şüpheye düştü. Belki de bu gerginliğin sebebi oydu.

"Sence bu saatten sonra gelirler mi?"

"Hayır." Vartan başını salladı. "Annelerinin son senelerdeki halini unutmak istiyorlar."

"İyi." Raffi cevap verdi ama soruları henüz bitmemişti.

Vrej çoraplı ayaklarını ovarken düşüncelere dalmış abisini izledi. Geldiği için çok rahatlamıştı. Belki babasını konuşturabilirdi. Belki babasının ya da Anno'nun fikrini değiştirebilirdi. Kardeşi için korkuyordu.

"Açıkçası o iki delikanlının sizi bulmuş olmaları bile bir mucize." Raffi hayranlıkla başını sallıyordu. "Kimdi onlar?"

Babasına ve amcasına baktı. Yeraz gözlerini ondan kaçırarak işiyle uğraşıyordu. Bir tek Vrej'in bakışları üzerinden bir an olsun ayrılmamıştı ama o bile endişeliydi.

"Kimdi onlar? Nasıl buldular?" Raffi cevabın basit olacağını düşünüyordu. Niye kimse cevap vermiyordu? Asıl mesele bu muydu?

Hagop Amca sabırsızlıkla cevapladı, "Tüccarın oğlu. Ve de yeğeni."

Raffi babasını anlamaya çalışıyordu. Neden delikanlıların adlarını anmıyordu? Ona en büyük yardımı yapanlar onlar değil miydi? Vrej'in gözleri onu cesaretlendirdi. Anno taş gibiydi.

"Onları tanıyorum. Daron ve Kevork değil mi? Cesur çocuklar. Yarın gidip ikisine de sarılacağım."

"Gerek yok. Ben bizzat teşekkür ettim."

"Ben de teşekkür etsem ne çıkar baba? Anno'muzun hayatını kurtardılar." Sorularında ısrarcıydı ama saygılıydı da, sesinde bir ima yoktu. Vartan'ın alttan aldığının farkındaydı, daha fazlasını öğrenmek için sonraki adımlarını daha dikkatli atmalıydı. Evlerini örten bu yabancı alacakaranlığa katlanamıyordu.

Vartan kestirip attı. "Bence gerek yok."

Vrej, babasının Anno'nun önünde daha fazla konuşmayacağını biliyordu.

Gün doğmadan hemen önce Vrej'in derin uykusu bölündü. Biri bacağını tekmelemişti. Yanlışlıkla olduğunu düşünüp önemsemedi ve öbür yanına döndü.

"Vrej, kalk." Raffi kulağının dibinden emrediyordu.

Vrej, battaniyesi hâlâ bir omzunda, çabucak kalktı. Raffi'nin arkasından, tandırın yanında, renkli battaniyelerin altında horlayan Hagop amcayı geçerek, yatak odasından dışarı çıkıp, küçük kilere girdi.

"Şimdi, bana hakikati anlat. Her şeyi," dedi Raffi fısıldayarak. Sanki gün ortasındaymış gibi tetikteydi ve kelimeleri tane tane söylemişti.

"Ben de anlatmak istiyordum. İyi ki uyandırdın." Vrej boğazını temizledi. Yere çöküp, birbirlerine sokuldular.

"İhtiyar Maryam, Anno'yu Daron'a istediklerini iletince, Anno gece evden kaçtı."

Vrej, Raffi'nin gözlerinin parlayan kıvılcımını karanlıkta bile görebiliyordu.

"Daron'u istemedi mi?" diye sordu Raffi.

"Yok, çok istiyor ama babam kabul etmiyor."

"Niye?"

Vrej yeterince hızlı konuşamıyordu. İçini dökmek için can atıyor, çaresizce, durumun Anno'nun lehine olacak şekilde değişmesini bekliyordu.

Vrej, Vartan'ın gerekçelerini ayrıntılarıyla anlatırken Raffi ne kıpırdamış ne de sözünü kesmişti. Ama bir taraftan da çok hızlı düşünüyordu.

"Babam Mıgro'nun ahlaksız olduğunu düşünüyor ve Anno'nun o aileye gelin gitmesine izin vermeyecek."

"Ve bu yüzden de Anno ölü gibi ve iyileşmek umurunda değil, öyle mi?" Raffi haklı olup olmadığını görmek için Vrej'e baktı. Kardeşi başıyla onayladı.

"Ama, hayır." Raffi başını iki yana salladı. Kardeşinin omuzlarını tuttu. "Babama yanlış anlatmışlar. Kasten."

"Mıgro'nun işlerini bilen sadece babam değil. Hayk amca da biliyor," diye ısrar etti Vrej. Babaları çok ama çok sayıda ailenin sırlarını bilirdi. Ona danışılır, o da akıl yürütür, yardım eder ve sonra da bildiğini kendisine saklardı. Vartan'a çok güvenirlerdi.

"Daha da fazlası var." Raffi yüksek sesle düşünüyordu.

"Arabulucu kimdi dedin? Maryam abla mı?"

Vrej başıyla onayladı. "Ve Hayk amca da gelmişti."

"Ve reddedildiler. Anno neden olduğunu biliyor mu?"

Vrej de pek çok kez aynı şeyi merak etmişti.

"Konuşulanları duyduğunu sanmıyorum. Bana kalırsa sormamıştır da."

"Peki Maryam, Mıgro'ya nedenini söyledi mi?"

Vrej bıkkınlıkla kollarını kaldırdı.

"Kimse bununla ilgili konuşmuyor."

Raffi, Vrej'e sesini alçaltmasını işaret ederek, "Anno iyi olduktan sonra Maryam bir kez olsun gelmedi mi buraya?" diye sordu.

Vrej başını iki yana salladı.

"Zaten neredeyse yarı ölü birine kim evlilikten söz etmeye kalkar?" Raffi kafasında bir sonuca varmıştı.

"Sana tüccarın seyahatlerinin aslını anlatayım ve sonra da gitmeden önce bütün bu yanlış anlaşılmayı yoluna koyabilir miyim bir bakayım. Anno'yu bu halde bırakamam."

Kardeşler o gece bir daha uyumadılar. Gündoğumunda Raffi bir kaseye su doldurup usturayla tıraş oldu.

Vrej Anno'nun uyanmasını bekledi ve ahırdaki keçilerle inekleri beslemeye giderken onu da yanına aldı. Anno'ya hayvanlara vermesi için demet halindeki samanı uzattı ve gidip ağır arpa kovalarını getirdi. Bir inek Anno'nun elinden kuru otları yerken o da omzunu hayvanın boynuna iyice yaslamıştı.

Vartan çayın kokusunu alınca havayı içine çekip Raffi'nin olduğu yöne baktı. Varlığı herkesi neşelendirmişti ama çok yakında onlardan ayrılacaktı. Suçlu hissederek, fedailerin dağdaki inlerinde hiçbir şeyleri yok diye düşündü. En azından onlar kendi oğullarını sıcak bir aşla besleyebiliyorlardı. Onları görmek için girdiği bunca zahmet için oğluna minettardı.

Sis, güneş ışınlarının odayı aydınlatmasını imkânsız kılıyordu ama yine de kimse haftalardır bu kadar mutlu olmamıştı. Hagop amca Maratug'un yerini bulmak için kapıyı açtı ama keyifleri kaçırmayı istemediğinden hemen kapatıp, hiçbir yorumda bulunmadı.

Yeraz kilerden kuru kayısılarla erikleri çıkarıp kaynayan suya atmıştı. Onlar da sanki büyülü bir şekilde taze meyveye dönüşmüşler gibi tekrar tombullaştılar, keçi peyniri ve lavaşla beraber tadına varılacak o lezzetli hallerine kavuştular.

Anno masada Vrej'in yanına oturdu ve bir parça tuzlu peyniriyle kayısısını bitirmek için elinden geleni yaptı.

"Gidip Maryam ablayı göreceğim," dedi Raffi.

Hepsi başını salladı.

Yeraz, "Lusin'i de gör" diye ekledi.

"Evet, oradan da Lusin'e." Sohbet tonunda devam etti. "Uzun sürmez."

"Lusin'imizin bebek beklediğini biliyor muydun?" soran Vartan'dı.

"Evet." Raffi durdu. "Biri... Aram, Lusin'i görmüş, o haber verdi."

Vartan keyifle başını salladı.

Dışarı çıkar çıkmaz Raffi paltosunun önünü sıkıca kapattı. İhtiyar Maryam'ın kapı eşiği, kendi evininki kadar tanıdıktı. Çocukluğu boyunca büyükannesi Lusin'in hikâyelerini anlatmış, ona her anlamda büyükannelik etmişti Maryam. Lusin'in torununun hayatını, şifalı otlarla ve teslim olmayı reddederek kurtardığını biliyordu.

Oğlu kapıyı açmadan önce içeriden annesine seslenmişti. Raffi burada da babasının evinde olduğu gibi karşılandı. Bir daha yesin diye zorladılar ama o ısrarla Maryam'la baş başa iki laf etmek istedi.

İhtiyar Maryam ön odadaki herkesi gönderdi, ancak oğullarını vücudunun bir çalımıyla tuttu, Raffi de bu haline kahkahayla güldü. Hiç vakit kaybetmeden bilmesi gerekenleri sordu.

Tahmin ettiği gibiydi. Ne Maryam reddedildiklerini iletmek için Mıgro'lara gitmişti ne de onlar herhangi bir şekilde Maryam'dan daha fazla ısrar etmesini istemişlerdi. Maryam omuz silkti. "Neden böyle kestirip atıyorlar bilmiyorum. Mıgro için gururlu davranıp inat etmenin sırası de-

ğil. İzin verin de oğlunun neden reddedildiğini duysun."

Raffi memnuniyetle başını sallayarak, "Anlatmayı Mıgro'ya bırakıyorum ama bilin ki hikâyenin aslı sandığınız gibi değil. Gerçekler onu, ailesini ve köyümüzü korumak için gizlendi. Sizden istediğim, aslında ne olduğunu ve bunun sebeplerini anlatması için Mıgro'ya bir şans vermeniz. Ve o da bugün olmalı," dedi.

"Peki o zaman şimdi olsun." Hayk paltosuna uzandı. "Mıgro'yu buraya getireyim, sen de babanı çağır." Hayk iyice sünmüş yün başlığını ensesine doğru çekerek çıktı.

Maryam üzülerek Raffi'ye baktı.

"Oğlum, Anno nasıl?"

Raffi, akıl karışıklığıyla başını salladı.

"Lusin daha yeni evlenmişti. Daha sırada Vrej vardı. Anno aklıma gelmemişti bile. Benim gözümde hâlâ koşturan bir çocuk o. Ama şu cesaretine bak." Raffi duraksadı. "Ve aşka. Birbirlerinden mahrum edilmemeliler. Hiçbir mantığı yok."

Maryam cesaret vererek Raffi'nin omzunu sıvazladı.

"O zaman git babanı getir oğlum. Umarım haklısındır. Baban işi çıkmaza soktu."

Raffi geldiği yoldan geri döndü. Bu kez etrafta önceden olduğundan daha fazla insan vardı. Siluetleri sisin arasından ürkütücü bir biçimde belirliveriyordu. Varlığı insanların dillerinin ucuna sorular getiriyor ama Raffi onları güven veren bir gülümsemeyle selamlıyordu. Anno'nun hastalandığını duyup onu görmek için geldiğini söyledi.

Vartan'ın ağıla gitmek için evden çıkmış olduğunu öğrendi. Babasını bulmak için çamurlu karı yararak ilerledi. Diğerleri de oradaydı, başları sayıyor, yemleri kontrol ediyorlardı.

Raffi en başından dürüst olması gerektiğini biliyordu. Ancak bu şekilde Mıgro'yla görüşmesi dileğini dikkate alırdı. Vartan'ı diğer adamların yanından çekti. "Baba, Vrej, Daron'u istememeni ve sebebini anlattı."

Raffi, Vartan'ın sıkıntıdan seğiren tek gözüne bakıyordu. Babası "Raffi, uzatma şunu. Bitti," diye uyardı.

Raffi başını salladı. "Ama hakikati bilmiyorsun. Fedai olarak seçildiğimizde, bize nereden geldiğimiz ya da ailemizin nerede yaşadığı sorulmaz. Esir düşersek birbirimiz hakkında bilgi veremeyelim diye. Bunu biliyorsun. Aile adlarının bile sorulmadığını biliyorsun. Bu yüzden, bir süre önce bizim yardımımızla Van'a seyahat eden bir tüccarın hikâyesini duyduğumda bana o kişinin bu köyden olduğu söylenmedi."

Vartan'ın gözleri kısıldı.

"Baba bu kişinin kim olduğunu anlamam uzun sürmedi. Mıgro'nun Van'da bulunuşunun nedenlerini ne tam ne de doğru biliyorsun. Gerçeği ondan duymalısın. Seni bekliyor. Hayk amcanın yanında."

Raffi nefesini tuttu. Babası inatçı, gururlu bir dağlıydı. Tıpkı kendi babası, bütün komşuları ve belli ki en küçük kızının da olduğu gibi. Ama Raffi'nin haberleri huzurunu kaçırmıştı. Yüzünden siniri okunuyordu.

"Raffi, bana bu bilgiyi fedailerden biri verdi. Benim uydurduğum bir hikâye değil."

"Mıgro'nun seyahatleriyle ilgili merakın ve dedikodunun bitmesi için ne söylenmesi gerekiyorsa o söylendi sana da. Hakikat değil."

"Şimdi de yalan söylenmediği ne belli? Buna nasıl inanayım? Eğer dediklerin doğruysa, buradaki amaç ne?" Raffi'yi hafife alıyordu. Arkadaki koyunlara doğru baktı.

"Benim buradaki itibarımı bilmiyor musun?" Oğluna bakmak için kafasını çevirdi. "Bu köyde hemen hemen bütün ailelerle ilgili bir şeyler, aslına bakarsan birçok şey bilen tek kişiyim. Ve bunları saklı tutacağıma dair bana güvenirler. Ve ben de saklarım, değil mi?"

Raffi başıyla onayladı.

"Ve şimdi bir sebepten ötürü bu sefer bana güvenilmediğini ve kızımın da bu yüzden az kalsın öleceğini kabul etmemi bekliyorsun öyle mi?"

Raffi yalvarırcasına, "Baba sana niye yalan söyleyeyim?" dedi.

Babası öfkeliydi. "Ailemizin neye katlanmak zorunda kaldığının farkında mısın Raffi?"

"Evet, farkındayım. Orada az kalsın ölecek olan senin kızınsa benim de kardeşim." Raffi'nin sesi Anno'yu yüz üstü bıraktığı konusunda duyduğu suçlulukla yükseldi.

Vartan yine arkasını döndü.

"Alınan kararlar ve bize verilen emirler her zaman akıllıca olmuyor baba." Sesi donuklaşmıştı. Sanki babasının yüzünde bir şüphe belirmişti. "Bırak Anno'yu düşünelim." Sesi yumuşaktı. "İzin ver her şeyi arkamızda bırakalım."

Vartan göğsünden derin bir nefes aldı.

"Kızgın ve katısın," diye devam etti Raffi, "Ama yanlış kişiye öfkelendiğini anla. Mıgro fedailer ne yapmasını istediyse onu yapıyordu. Ve o an için, Mıgro'yu, ailesini ya da komşularını düşünmektense gereken cephaneyi edinmek hepimiz için daha önemliydi."

Vartan Raffi'nin sözcükleriyle boğuşuyordu. Gururu incinmişti. Kalbi adeta kırık döküktü. Yavaşça, yanılmış olabileceğini düşünmeye başladı.

Raffi, babasının omzuna eline koydu.

Mıgro'yu bulmak zor olmadı. Ahırda, kardeşiyle birlikte iki huysuz öküzü ayırmaya ve birbirlerinden uzağa bağlamaya çalışıyordu. Hayk da mücadeleye katıldı, hayvanlar kontrol altına alınınca Mıgro'dan onunla beraber gelmesini istedi. Muhtar, Mıgro'nun bir hikâyesi olduğunu öğrenmişti.

Mıgro kaşlarını çatarak Hayk'a baktı. Öküz zaten canını sıkmıştı, bir de Vartan'ın ismini duymak istemiyordu. Daron'un ıstırabına gece gündüz şahit olması yetmiyor muydu?

"Ne diyorsun? Ne demek istiyorsan açıkça söyle," diye zorladı.

"Bir süre önce annem oğlun ve Anno için arabulucuk yaptı, değil mi?"

"Ne olmuş? Biz cevabımızı aldık. Cevaplarını bütün köy biliyor." Mıgro ceplerini karıştırdı, soğuktan kaskatı kesilmiş elleri ceplerinden boş çıkarken kaşlarını daha da çattı. "Manuel, o tütün nerede?" İkinci öküzü hâlâ zapt etmeye çalışan kardeşine sormuştu.

"Mıgro beni dinle. Neden reddedildiğini bilmeye hakkın var. Niye sormuyorsun? Daron'un bilmeye hakkı yok mu?" Hayk, oğlunun hatrına yumuşayacağını umuyordu.

"Sormaya niyetim yok. Önemli değil. Kendilerince bir sebepleri vardır. Ailemin onların ailesine layık olduğunu kabul ettirmek için kimseye dil dökmeyeceğim." Hayk, Mıgro'nun sesinin dışarıdan duyulduğundan emindi. Belki Daron işitir, babasının fikrini değiştirmek için yardım etmeye gelirdi.

Mıgro aklından geçenleri okumuşçasına Hayk'a döndü ve kalın işaret parmağını yüzüne doğrultarak, "Aynı şekilde, oğlumun da!" dedi.

Hayk'ın sabrı giderek tükeniyordu. Eğer Mıgro ufak

tefek bir adam olsaydı, onu hiç düşünmeden tepeye kadar sürüklerdi ama değildi ve üstüne üstlük Manuel de vardı.

"Senin asla yapmayacağın bir şeyi benden yapmamı istiyorsun! Muhtarla dostluğunuzu gayet iyi anlıyorum, pekala, ama biz de arkadaşız ve sen bana burada eşekmişim gibi davranıyorsun." Mıgro tiksintiyle başını salladı.

Birden Hayk'ın aklına bir şey geldi. "Kardeşim, senden Vartan'ın evine gitmeni istemiyorum ki. Bunun zor olacağını biliyorum. Hakkın var. Ben bizim evi kastetmiştim. Biliyorsun, annem de bu işin parçası oldu, Vartan'ın Daron'u neden reddettiğini onun da bilmeye hakkı var."

Mıgro, Hayk'ın sözlerini dikkate almaya başlıyordu.

"Bilmediğin bir şey daha var. Raffi bir geceliğine eve geldi ve o da babasıyla konuşman konusunda istekli. Buluşmanız öncelikle onun arzusu."

Bunu duyunca Mıgro'nun yüzü aydınlandı. İlgiyle, "Raffi burada mı?" diye sordu, sesi sakinleşmişti.

Hayk nedenini anlamadı ama Mıgro'daki değişimi görmüştü. "Evet. Ama çok kalmayacak. Seni bekliyor," dedi.

Mıgro sakalını sıvazladı. Parmaklarını pütür pütür olmuş yanaklarında gezdirdi ve bu bilgi kırıntısı üzerine düşünürken, bıyığını düzeltti.

Hayk bu değişime hayret ederek, keşke en baştan Raffi'den söz etseydim diye düşündü.

"Yani bu buluşma Raffi'nin isteği diyorsun." Mıgro sesli düşünüyordu. Hayk, Manuel'in onlardan yana baktığını fark etti. Kardeşler bakıştılar.

Mıgro, Hayk'a sırtını dönüp sakinleşen öküzün toynaklarına baktı. Sonra tekrar dönerek, Hayk'a doğru omuzlarını silkti ve "Gidelim o zaman," dedi.

Hayk rahat bir nefes aldı ve aceleyle başlığını taktı.

İhtiyar Maryam'ın evi o gün, erkekler sessiz ve boş ön odada toplandıkça daha da sıkış tıkış bir hal almıştı.

Mıgro, Raffi'yi, haftalardır gözlerinde belirmeyen bir tebessümle, sıcak bir şekilde karşıladı. Raffi, Mıgro babasına selam verebilsin diye aceleyle kenara çekildi. Vartan'ın konumu ve saygınlığı bu çok hassas buluşmanın en başından itibaren dikkate alınmalıydı.

Birbirlerini usulünce selamladılar ve Raffi hemen söze başladı. "Mıgro abi, seni bu sabah niye rahatsız ettiğimizi söyleyeyim. Aramızda senin seyahatlerinle ilgili bir tartışma çıktı. Son yıllarda Van'a yaptığın sık seyahatlerden bahsediyorum. Şimdi o seyahatlerle ilgili bütün gerçeği anlatmanın senin için tehlikeli olmayacağına inanıyorum. Özellikle babamın bilmesi gerek. Eğer anlatırsan ailelerimiz epey rahatlayacak, aradaki yanlış anlaşılmalar ortadan kalkacak."

Mıgro, ifadesiz tüccar suratını takındı. Raffi konuşurken, gözleri bir surattan diğerine geçiyordu, ama aslında, bunca zamandan sonra o ayları anlatması için çağırılmış olması onu bir anda serseme çevirmişti. Kendini büyük tehlikeye attığı aylarda, o kadının... O kadın. Vartan'a daha yakından tekrar baktı ve ondaki kuşkuyu gördü. Ah! Mıgro neredeyse anlayışla gülümseyecekti. Kendini bununla başa çıkmaya hazır hissediyordu.

"O zaman bu nihayet oğlum ve kızın hakkında Muhtar, öyle mi?" Cevap beklemedi. "Şimdi çoğu şeyi anlıyorum," elini kaldırdı, "Ve bence Daron'un, ailemin ve de kızının hatrına, anlatmam gerekenleri dinlesen iyi olur."

Derin bir nefes aldı ve boş boş halıya bakarak konuştu. "Meşrutiyet ilan edildiğinde başa geçenlere güvendik, biliyorsun. Artık bizim de haklarımızın olacağını ve sab-

retmemizi söylemişlerdi." Durdu ve Raffi'ye baktı. "Ama güvenmeyenler de oldu değil mi oğlum?"

"En iyi fedailerimizin birçoğu köylerine geri dönüp kendilerine ev yaptılar ve en sonunda da hak ettikleri hayatı yaşama arzusuyla evlendiler. Ama çoğu da her zaman olduğu gibi bu sefer de kandırıldığımızı fark etti. Ne de olsa hâlâ Hıristiyandık."

"Köylerimizi koruma zorunluluğu yeniden ortaya çıkınca silah ve cephane edinmemiz gerekti. Doğu sınırından geliyorlardı ve Van'da toplanmışlardı."

Hepsi sessizdi, Mıgro devam etti. "Bir gece yanıma geldiler. İsimlerini vermeyeceğim, herhalde bu konuda hemfikirizdir. Bana yanaştılar. Benimle ilgili bir meselenin döndüğü belliydi. Tüccarmışım. Geçimimi sağlamak için Van'a gittiğim biliniyormuş. Karım yokmuş. Bekâr bir kadının evine girdiğim görülse bile kim ne diyebilirmiş? İnsanların bir gelip bir gittiğini gördükleri kişi ben olacakmışım. Karar verilmişmiş."

Mıgro karısının ölümünü kendi yararlarına kullandıkları için başta ne kadar sinirlendiğini hatırladı. "Yanıma fazla bir şey almadan aceleyle seyahat etmem gerekiyodu. Bir ya da iki gencimiz yolda durdurulurum ya da sorun olur diye biraz arkamdan benimle beraber gelmeye başladı." İlk defa dikkatle Vartan'a bakıyordu. "Raffi beni birkaç kez takip etti Muhtar, bunu biliyor muydun?"

Sanki rüzgâr esmiş gibi Vartan'ın çenesi kalktı. Yanında Maryam hafifçe iç çekti.

Mıgro, Vartan'ın şaşkınlığının yol açtığı memnuniyetini zar zor gizleyerek başını salladı.

"Beni Raffi gibi iyi, cesur gençler korudu. Beni ve de teslimatları."

Söze dönmeden önce gözlerini yeniden aşağı indirdi.

"Sufla'da bir kadın vardı. Evi, tenha bir yolun kenarında, açık arazinin doğusuna düşüyordu. Silahlar ve cephane o evin altına saklandı. Tabii ki geceleri gizlice sokuluyordu. Teslimatla ilgili onu uyarır ve güvenli bir şekilde saklandığından emin olurdum. Sonra da parasını öder giderdim."

Hayk ve Maryam'ın rengi atmıştı.

Vartan serin odada utancından ter döktüğünü hissetti. Raffi'nin ona en başından itibaren yalnızca doğruyu söylemiş olması gerekmez miydi?

"Bu kadın jurnalciydi. Müslümanlar arasında bekâr bir kadın olarak yaşamasına izin verilmesinin sebebi buydu. Ve sonra fedailerle de çalışmaya başladı. Bu anlaşmayı kimlerin yaptığından hiçbir zaman tam olarak emin olamadım. Bana asla söylenmedi. Bize sağladığı bilgi ve yardımları için para ödeniyordu. Her anlamda, ağzı sıkıydı."

Raffi başıyla onayladı ama bu konuda hiçbir bilgi vermedi, çünkü daha fazlasını bilmiyordu.

"Tabii ki sonunda oradan kovuldu. Hükümet kim için çalıştığını öğrenmiş olmalı. Neyse ki öldürülmedi. İyi bir kadındı. Bizim fedailer onu kaçırdılar. Ne zaman kaçırıldığını, götürdükleri yeri de bilmiyorum."

"Sonrasında beni başka bir yere yollarlarsa, daha fazla yardım edersem eşkalimin tanınacağını düşündüler ve böylece seyahatlerim sonlandı."

Maryam, "Kimlerdendi bu kadın?" diye sordu.

"Hiç söylemedi ama tahminimce Süryani'ydi. Onun ailesindeki erkekler de öldürülmüş. Bana kalırsa bize yardım etmesinin sebebi de buydu."

Uzun bir sessizlik oldu. Hayk rakı getirdi, kadehler telaşlı ellerinde titriyordu.

Vartan, Mıgro'yu korumak için uydurulmuş bir hikâyeye nasıl da inandığına şaşırmıştı. Bütün bunların sonucunda kızının az kalsın öleceği gerçeği ve çektikleri lüzumsuz ıstırap karşısında dizlerinin bağı çözüldü.

Mıgro duygusuzca, "Birbirimizi iyi anlamamışız değil mi Muhtar?" diye sordu.

Vartan, Raffi'ye, yani dudak büktüğü ve faziletsiz olduğu için reddettiği adamın kahramanca işlerini korumak adına kendi hayatını riske atan oğluna baktı. Bakışlarını ondan çekti ve Mıgro'ya döndürdü. Biliyordu, ondan duyduğu her kelimenin doğru olduğunu hissediyordu.

Vartan zorlanarak boğazını temizledi. "Birbirimizi hiç anlamamışız, kardeşim."

Mıgro omuz silkti. "Beni koruyabilmeleri için gerekli olan hikâyeye inandın. Bizim insanımız konuşmayı ne çok sever bilirim, böyle dedikoduların ortaya çıkabileceğini tahmin etmem gerekirdi."

"Herhalde bu akşam sizin eve tekrar uğrayacağım, değil mi Vartan?" Maryam çabucak araya girdi. "Konuştuğumuz bir konu vardı, önemli bir konu ve haftalar önce araya doğumlar, ölümler, hastalıklar girdi." Son sözcüğe geldiğinde boğazı tıkanır gibi oldu ve hemen burnunu sildi.

Vartan'ın ağzından gönülden bir "Evet" çıktı. "Maryam abla şu işi yoluna koyalım. Seni bekliyoruz."

O akşam Raffi karda yürürken dengesini sağlamak için tüfeğinin kabzasını kullanmamaya çalıştı. Tüfekleri Türklerin kullandıklarından farklıydı ve izinden kolayca takip edilebilirdi.

Babasının evinden uzağa, daha da uzağa gitti ama bir rahatlama hissi de onunla beraber yol alıyordu. Uzun bir

süre Anno'nun ışıldayan yüzünü aklında tutacaktı. Alnını Raffi'nin koluna dayamış, gözlerinden rahatlama ve mutluluğun yaşları akmıştı. Bedenini korkunç bir enkaz haline getirmişlerdi. Babasının kararının hangi sebeplerle değiştiğini sormamıştı. Umrunda değildi. Bu gibi şeyler yalnızca babası için önemli olurdu.

Babasına söz vermişti, tekrar yiyip içmeye başlayacaktı. Vartan, sözünü tutmazsa Daron'un ondan korkup kaçacağını, şaşırmaması gerektiğini söylemişti. O da babasının şakalarının altında görünüşüyle ilgili gerçeklerin yattığını bilerek vermişti sözünü.

Maryam bu gece yine meşguldü. Nıvart'a Vartanyan ailesinin rıza gösterdiğini söyleyecekti.

Raffi'nin sabah Mıgro'yla buluşmadan önce iki kısa ziyareti olmuştu. İlk Lusin'e gitmişti. Kardeşini görmeyi elbette o da istemişti ama bir yandan da, Aram'ın bir dahaki görüşmelerinde kendisine Lusin'i soracağını biliyordu.

Arkasından, Daron'un yakınlarının haftalardır, bir yalan yüzünden çektiği acıları düşünerek delikanlıyı aramaya çıktı. Eğer köye dönmemiş olsaydı, hepsinin başına neler gelebileceği üzerinde hiç durmadı.

Daron ahırda odun yontuyordu. İki karış genişliğinde bir ceviz kütüğüydü bu, ama Daron işe daha yeni başladığından Raffi sonrasında neye dönüşeceğini henüz kestiremiyordu. Mıgro henüz oğlunu görmemişti ve Raffi'nin boş ahıra girmesi Daron'u ürküttü. Hızla doğruldu ve aletiyle kütük yere düştü.

Raffi boş suratlardan ve endişeyle kendisine bakan gözlerden ne kadar usandığını düşündü. Daron, Vrej'le aynı boy ve yaşta, Raffi'den de birazcık kısaydı. Ama şimdi ikisinden de büyük görünüyordu.

Hemen Daron'un omuzlarından tuttu ve içtenlikle konuştu. "Kardeşimin hayatını kurtardığın için sana teşekkür etmeye geldim. Ailem ve ben her zaman sana borçlu olacağız." Hayretler içindeki çocuğu sevgiyle kucakladı. "Ailemin hatalarını affedeceksin. Onların suçu değildi. Ne de olsa yakında hep beraber bir aile olacağız. Sevdiğin kadınla başlayacağın yeni hayatında onları içten içe suçlama."

Daron'un yüzünün rengi bembeyaz bir duvar gibi olmuştu.

"Yarına kadar her şey çözülmüş olur," diye söz verdi. "Bence bu bahar düğünü yapalım."

Adımları onu Salor'dan uzağa, çok uzaklara götürürken, Raffi ayağının altında ezilen karın sesini dinliyordu.

XXX

"Kızım, yüzünle şuradaki duvarın rengi aynı!" Diğer herkes gibi, onları bekleyen söz merasiminin ve ardından gelecek nice şenliğin rahatlattığı, azat ettiği Mari halanın dili çözülmüştü.

"Kızım," Yeraz nazik üslubuyla Anno'yu yanına çekti. "Her gün ufak ufak yemeye başla. Böylece mideni de kendini de zorlamamış olursun. Çok geçmeden kendine gelirsin."

Anno bütün talimatlara harfiyen uydu. Her şeyden çok Daron'u görmek istiyor, ancak görüşünüyle onu hayal kırıklığına uğratmak istemiyordu. Ayrıca dışarı, açık havaya çıkmak için de can atıyordu. Yüzünü beklenmedik bir anda beliriveren güneşe dönmek için yanıp tutuşuyordu.

Yeni yıl yaklaşırken Nıvart müstakbel dünürüne ilk ziyaretini yaptı. Yaşlı kadın kar kaplı, buzlu yolda dikkatle ilerliyordu. Başına sardığı kalın kumaş süslü başörtüsünü kapatıyodu. Noyemi iki adım geriden yürüyor ve gerektiğinde kaynanasını tutuyordu. Sert rüzgâra ve kara karşı ikisi de tanınamayacak şekilde örtünmüştü ama o öğleden sonra kar fırtınası bile onları yıldıramazdı. Büyük bir tepside badem ve şeker taşıyor, yolun buzlu kısımlarını dikkatle geçiyorlardı.

Ve işte Vartanyanların iade-i ziyaret günü de geldi. Ocak ayının başlarıydı, Noel arifesiydi. Anno sonunda Daron'u yeniden görecekti. Tülay'la birlikte dereyi geçme teşebbüslerinin üzerinden sadece iki ay geçmişti. Görünüşü biraz kendine gelmişti. Saçını düzleştirmişti. Bir şekilde tekrar ortaya çıkan aynayı sık sık kullanıyordu. Lusin'in eski paltosunu giydi, altında Yeraz'la birlikte diktikleri yeni, koyu yeşil elbisesi vardı. Elbisenin kolları ve eteğinin boyu tam da olması gerektiği kadardı, artık alay edercesine bilekleri ve çorapları görünmüyordu.

Mıgro'nun sebze bahçesinin girişi Anno'nun son gelişinden beri epey değişmişti. Anno, Daron'un babasının Vartan'a karla kaplı bahçeden geçerken yol gösterdiğini görerek bunun bir hayal olup olmadığını düşündü. Solundaki çamur yığını, bir zamanlar, yaz güneşinde olgunlaşmış etli patlıcanların olduğu yerdi. Yeraz'a göz ucuyla baktı. Annesi de ona göz kırptı. O da, onlar için dönüm noktası olan günü unutamazdı.

İçeri girince, öptüğü el sayısı Anno'nun başını döndürdü. Mıgro'nun babasıyla karşılaşınca durakladı. Yaşlı adama hiç bu kadar yaklaşmamıştı. Sert bir elin parmakları iyice açıldı ve Anno'nun başını güven veren bir şekilde okşadı. Neyse ki konuşması gerekmemişti, çünkü Daron'un yorgun yüzündeki alevi görmüş, bir anda önünde beliren gelecek gözlerini yine yaşla doldurmuştu. Âdetlerin dışına çıkarak, adamın boştaki elini öptü ve içten gelen bir sevgiyle parmak uçlarını sıktı. Onun da yüreği sevgiyle dolmuştu.

Aile bireyleriyle tek tek selamlaşarak sıranın sonuna doğru ilerlerken Daron'a daha da yaklaştığını biliyordu. Sabrı tükendiğinden kimin eli olduğuna bakmadan aceley-

le ihtiyar Mayram'ınkine uzanıverdi. Kadın göbeğini tuta tuta gülünce Anno kafasını kaldırdı ve iki yakın arkadaş beraber gülmeye başladı. Âdetlerin dışına bir kez daha çıkarak kendini yaşlı kadının kollarına attı.

Ve Daron'un karşısında durdu. Birbirlerinin aynadaki yansıması gibiydiler. Elleri gevşekçe yanlarında sallandı ve yorgun, tükenmiş yüzleriyle gözlerinin içine baktılar. Eve doğru giden o uzun yolda güçlükle yürümüş, sıkça tökezlemişler ama nihayet yolculuğu tamamlamışlardı. Anno yaklaşırken Daron'un yüzünde yavaşça bir gülümseme belirdi ve Anno o yüzdeki derin tutkuyu ve yeni olgunluğu gördü. Delikanlıyı görünce genç kızın gözbebeğinin etrafındaki altın benekler parıldadı.

XXXI

Sonunda uzun kış son bulmuş, ekim mevsimi gelmişti. Nehirler ve dereler, yağmur ve eriyen kardan taşıyordu. Anno ayaklandığı gibi Vrej'le birlikte dere kenarına yürüdü. Tülay'la bulundukları yere vardıklarında tek bir kelime etmediler. Dalgalar coşuyor, kıyıya doğru hınzırca vuruyordu. O uzun gecenin anısını götürmek istiyorlardı sanki. Anno bunun olmasını gönülden diledi.

Neredeyse tamamen iyileşmişti, cildine renk gelsin diye dışarıda zaman geçirmesini teşvik ediyordu herkes. Yeraz, Anno'nun öğle yemeğinin tarlaya götürülmesine yardım etmek yerine gezip dolaşmasını istiyor, onu durdurmak için tek kelime etmiyordu.

Anno ve Daron Paskalya'dan sonra, hasat mevsiminden çok önce evleneceklerdi, çünkü ancak o zaman düğün için bolca vakitleri olacaktı. Mari hala ve Yeraz, Anno'ya yakışacak bir gelinlik dikmek için çoktan kafa kafaya verip, kızı baştan aşağı incelemeye başlamışlardı.

Anno köyün sonuna ve sonra da meyve bahçesine kadar yürümeye karar verdi. Meyve ağaçları çiçeklenmişti, bu halleriyle kocaman buketleri andırıyorlardı. Çiçekleri beyaz, pembe ve morun tonlarında açmış olan erik, kiraz ve kayısı ağaçlarının arasında yürürken, tatlı bir esintiyle, dantel gibi taçyapraklar saçlarına döküldü ve Anno başını göğe çevirdi.

Mısır tarlasına vardığında yorulmuştu ve dinlenmek için bir çotuğa oturdu. Öküzün sabanı çekmesini ve kıpkırmızı toprağı ters yüz etmesini izledi. Etraftakilere baktı. Daron'un orada olup olmadığından emin değildi. Herhangi bir tarlada olabilirdi ama bacakları onu bu tarlaya getirmişti.

Uzakta biri doğruldu ve diğerlerinden ayrıldı. Ona doğru, acele etmeden ve neredeyse düşünceli denebilecek bir halde yürürken yüzünde mutlu bir gülümseme belirdi. Gömleğinin kollarını dirseklerine kadar kıvırmıştı, başında bir şey yoktu.

Anno burada olmaması gerektiğini biliyordu. Nişanlı çiftlerin buluşması için belirlenmiş zamanlar ve yerler vardı, hem daha sonra azar işitecek olan da oydu ama artık böyle şeyleri hiç umursamıyordu.

"Ne yapıyorsun burada?" Daron gülüyordu.

Anno ciddi kaçamak bakışlarla onu izledi. Kaşları, köydeki çoğu erkeğinki gibi kalın ve güzel değildi, kara gözlerine gölgeleri düşmüyordu. Kıskançlıkla dalga geçtiği burnu ise sanki çizilmiş, mastarla şekil verilmiş gibiydi. Dudaklarının ipek gibi olduğunu artık çok iyi biliyordu.

Anno omuzlarını silkti ve ellerini açtı. "Annem çalışmak için yeterince iyileşmediğimi düşünüyor, bu yüzden sabahları istediğim gibi dolaşabiliyorum."

"Sevindim." Daron hâlâ gülümsüyordu. "Burada dolaşmak istemene sevindim."

"Seni burada bulmasaydım, tek tek bütün tepeleri tırmanmaya başlayacaktım."

"İnanırım," diye cevap verdi Daron.

Dikkatle birbirlerinin suratlarını izlediler. Hâlâ baş başa çok az vakit geçirebiliyorlardı.

"Anno, bir daha kimsenin bizim için neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar vermesine izin vermeyeceğim. Kimsenin."

Anno, Daron'un bu ani ciddiyeti karşısında şaşırmıştı.

"Neredeyse seni yüz üstü bırakıyordum."

"Hayır! Bırakmadın..." diye başladı Anno ama Daron'un havadaki eli onu susturdu.

"Kimsenin..." diye bitirdi.

XXXII

Lusin kızgınlıkla iğneyle kumaşı Anno'nun elinden aldı.

"Of Anno! Düğününde kiliseye yamuk yumuk bir elbiseyle yürümek nasıl olur dersin? En azından Daron'a acı. Onu utandırmak mı istiyorsun?"

Lusin'in karnı, elini attığı her işte onu engelliyordu. Bir şeyler sürekli ya bir yanına ya diğerine düşüyordu. Doğuma bir aydan az kalmıştı ve o vakti babasının evinde geçirecekti, hem böylece Anno'yla Daron'un o hafta içinde olacak düğününe hazırlanmalarına yardım da edebiliyordu.

Anno, Lusin'in bu sinirli halinin, kendini rahatsız hissetmesinden kaynaklandığını biliyor ve bu yüzden aldırmıyordu. Kimin ne dediği, ne yaptığı ya da elbisenin yakasının boynuna düzgünce oturup oturmadığı umrunda değildi. Beş gün sonra evleniyordu.

Paskalya gelmişti ve Anno'yla Daron, Vartan'ın avlusunda, ipeksi üzüm yaprakları ile asmanın uzun kıvrımlı dalları boyunca yeni filizlenen bıyıklarının altında oturuyorlardı. Anno elindeki büyükçe paskalya çöreğiyle kırmızı yumurtaya bakıyor, çöreğin sıcacık ucundan bir ısırık almaya çekiniyordu.

"Yiyemeyeceğim Daron. Sanki Tülay *dade* topallayarak yanıma gelecek, onu isteyecekmiş gibi hissediyorum."

"Anno, Tülay'ın o gece aklı başında değildi, ihtiyar

bedeni saatlerce dolanmayı kaldıramadı. Bu yüzden öldü. Biliyorsun değil mi?"

Anno'nun üzerinden atamadığı suçluluk duygusu Daron'u endişelendiriyor, bunun yakında sona ereceğini ümit ediyordu.

"Hiç değilse mezarına bir parça çörek koyabilsem, o zaman içim rahat ederdi."

"Koyamazsın." Daron lafı uzatmadan, sert bir cevap verdi. Bir Hıristiyan'ın, bir Müslüman'ın mezarına gidip böyle bir şey yapması olacak şey değildi. İmkânsızdı. Daron kaşlarını çattı, gözleri kısıldı. Anno onu hiç böyle görmemişti ve bu hale sözlerinin sebep olduğunu biliyordu.

Daron'a çöreğin en sevdiği yerini uzattı. Daron ilk büyük ısırığı aldı. Kara gözleri Anno'nun bal rengi gözlerine kilitlendi. Tülay'ı hemen unuttular.

XXXIII

Düğün sabahında Anno güneş doğmadan çok önce uyanmış, yatağında uzanıyordu. Ailesinin derin nefeslerini ve horultularını dinliyordu. Baharın gelişiyle beraber halledilmesi gereken acil işlere, düğün ve şölen hazırlıkları da eklenince canları çıkmış, bedenleri iliklerine kadar hissettikleri yorgunlukla ağırlaşmıştı. Kendisinin o evden ayrılıyor oluşunun hüznü de buna dahildi.

Anno bugünün gelmesi için ne kadar sabırsızlanmış olduğunu düşünerek biraz utandı. Her konuşmanın başında konunun Daron'la ilgili olduğu, yeni bir şeyler öğrendikleri veya Vartan'ın rızasının aslında vahim bir yanlış anlaşılma olduğundan korkarak kulak kesilmişti.

Gözlerini kısarak karanlığa doğru baktı. Pencereden içeri girmekte olan günün ilk ışıkları bir hayal değildi, yani, o günün geldiğini artık kimse inkâr edemezdi.

Yeraz uzanmış, battaniyelerin üstünde ellerini oğuşturan en küçük çocuğunu izliyordu. Anno uzunca bir süredir gözlerini cama dikmişti, Yeraz kızının neyi dört gözle beklediğini biliyordu. Evliliğin ona azimle beklediği neşeyi getirmesi için dua etti. Anno'nun mutluluğunu görmek tek dileğiydi. Yatağını kaldırıp Lusin'inkinin yanına koyarken içini parçalayacak olan acıyı hafifletmesine ancak bu yardımcı olacaktı.

O sabah, daha sonra, kalktığından beri ikinci defa ka-

pıya çıkan Hagop amcanın derin bir oh çektiği duyuldu. Olabilecek en iyi tahmini yapmıştı. Dağları onlara doğru parıldıyordu, gökyüzü berraktı, kızlarının düğün günü, olması gerektiği gibi, hiçbir mâni olmadan ilerleyecekti. Şimdi, Maratug'u bir kez daha inceledi ve bu muhteşem görüntüyü sanki dağla birlikte planlamışlar gibi onu keyifle selamladı. Tam da içeri girip, evdeki tatlı telaşı seyretmeye koyulmak üzereyken Hayk'ın karısı kapıyı tutması için seslendi. Kadın avluya usta bir manevrayla girdi, elinde geniş bir tepsi vardı. Gelini giydirmeyi bitiren kadınların arasına karışıverdi.

Van'dan epey uzaklarda, Suriye sınırının yakınlarında, ipekböceği yetiştiriciliğinden tutun da civar kasabalara satılan ve gıptayla bakılan metrelerce ipek kumaş imalatına kadar, her şeyiyle ipekçiliğe adanmış bir Ermeni köyü vardı. Van'ın terzileri de bu kumaşın kıymetini bilirdi. Mıgro uzun araştırmalar ve pazarlığın ardından, kırmızı tonlarında, birkaç metrekarelik bir parça satın alabilmişti. Nıvart, bu kumaşı Paskalya'da Yeraz'a takdim etmişti. Ondan bir kuşak dikilmiş, gelinliğinin üzerinden Anno'nun beline sımsıkı sarılmıştı. Anno şimdi, babasının evine özgü olmayan bu telaşı izlerken, farkında olmadan parmaklarını ona geçiriyordu.

Anno'nun gelinliği Lusin'inki gibi şatafatlı değildi, hem gelinliğin dikimine de katılmamıştı. İşler büyük ölçüde Mari halaya ve Yeraz'a ve en nihayetinde Lusin'e kalmıştı. Anno sadece yanından geçerken kumaşa şöyle bir dokunmuştu. Tek süsü belindeki kuşak, başlığındaki paralar ve gerdanlığıydı.

Ön odaları o kadar çok insanla dolmuştu ki Anno artık duvarları göremiyordu. Kimsenin oturası da yoktu. Gelin-

le, gelinin annesiyle, birbirleriyle ve hatta şimdiden birkaç kez gülümsemiş olan Vartan'la el sıkışıyorlardı.

Zamanla odanın sakinleştiğinin farkındaydı. Kapı kilitlenmişti ve şimdi sessizlik vardı. Anno başının döndüğünü hissetti. Artık bitsin diye dua etti. Daron'un yüzünü görmesine izin verseler ya. İhtiyar Maryam'ı görene kadar gözleri odada dolaştı. Vartan ve diğer adamlara yakın olan divanda rahatça oturuyordu. Bir süredir gözleri Anno'daydı.

Kapalı kapının ardından şakalaşmalar, kahkahalar duyuldu. Manuel'in sesi geliyordu, ardından kapı açıldı. Paralar Vrej'in elinde şıkırdadı. Uzun, büyükçe, güzel bir dantel eşarp Yeraz'a takdim edildi. Ve sonunda Anno, Daron'u gördü. Lacivert bir tünik ve şalvar giymişti. Başında püsküllü bir sarık, belinde hançerini taşıyan kırmızı kuşağı vardı. Anno henüz zamanı gelmeden Daron'un yanına gidince bu sabırsızlığı karşısında kahkahalar koptu. İkisi de umursamadı. Beraber Yeraz'ın elini öpmeye gittiler.

Anno sonraları düğünüyle ilgili sadece, kilise mihrabında alın alına oldukları anları hatırlayacaktı. Annesinin düğün yüzüğünü takmıştı, varlığını hissetmek için parmaklarını sıkıyordu. Başlarının etrafına ipler bağlanmıştı. Anno eski duvarların tanıdık nemli kokusunu içine çekiyordu.

Kilise meydanında kuzu eti cızırdıyarak yağını ateşe damlatıyor, sonra da lavaşa sarılıp misafirlere dağıtılıyordu. Rakı, halay, kızarmış patlıcan, domates, biber ve yeşillikle servis edilen et vardı. Bir de peynir ve hamur işi. Erkekler birbirlerini bileklerinden tutarak, gelin ve damadın etrafında, altlarındaki yer sallanana kadar omuz omuza halay dönüyordu.

Ahırın hemen üstündeki küçük oda gelin ve damat için hazırlanmıştı. İlerideki meyve bahçelerini gösteren küçük

penceresi, ömrü penceresiz bir odada geçen Anno'yu büyülemişti.

Pencereden bakıldığında sümbüllerin, lalelerin ve papatyaların açtığı görülebiliyordu. Ama Anno en çok gelincikleri gördüğü için mutluydu. Kan kırmızısı yapraklarıyla çevrili kara başları dört bir tarafı kolaçan ederek araziyi gözlüyor gibiydi. Çocukken, kısacık bacaklarıyla henüz evin yolunu yürüyemediği zamanlarda, sırf çiçeğin solup boynunu büktüğünü izlemek için onları koparırdı. Çok geçmeden, baharın başında günlerce dimdik durabileceklerini, ancak koparıldıklarında hayatta kalamayacaklarını, anında öleceklerini öğrenmişti. Sadece ipeksi taçyapraklarına dokunabileceğini, yalnızca arılar özsularını emerken onları dikizleyebileceğini ve ancak gelincikler de ona bakıyorsa onlara bakabileceğini öğrenmişti.

Taçyaprakları gecenin gelişiyle kapanmıştı. Daron Anno'nun arkasında sessizce duruyordu. Başında bir şey yoktu, tüniğinin üst düğmelerini açmıştı. Kabarık, kahverengi saçları alnına dökülmüştü, gözleri ve bedeni saatler süren kutlamalar, şarkılar, şakalaşmalar ve bekleyişle yanıyordu.

Küçük odalarını iki gaz lambası aydınlatıyordu. Geniş yataklarının örtüsü, ince nakışlarla bir noktası dahi atlanmadan işlenmiş beyaz çarşaf ve kılıfları göstermek için katlanmıştı.

Anno omuzlarını kaldırdı. "Nasıl Daron? Odamızı beğendin mi?"

İkisi de odayı önemsemediklerini biliyordu. Ama ailesi hazırlığına çok özenmiş, Anno gördüğü şey karşısında etkilenmişti.

"Anno, biz birlikte ahırda da mutlu oluruz. Ama burası," kollarını ona doladı, "burası bir cennet."

Anno gülümsedi, "Bizim cennetimiz..."

Kendini Daron'un kollarına bıraktı. İlk defa, onları gözetleyen bakışlar olmadan, özgürce öpüştüler. Düğmeleri koparark, kuşakları çözerek, birbirlerinin ipek gibi pürüzsüz tenlerini keşfederek ve nihayet o ferah okyanusa ulaşıncaya kadar uzun uzun öpüştüler.

Sonra lambalar söndü, zifiri karanlıkta birbirlerinin soluk alışını dinlediler. Anno, yanağını Daron'un göğsüne yaslamış, hayretle hızlı kalp atışlarını dinliyordu. Daron'un yüzüne bakmak için bir dirseğinin üzerinde doğruldu. Daron Anno'yu kendine çekip, sıkıca sarıldı.

"Beni asla yalnız bırakmayacaksın, değil mi? Anno? Söz mü?"

Anno'nun zihninde aniden uzak, bulanık, tuhaf bir anı belirdi. Babasının evi çok sessizdi. Ön odada yalnızdı. Yastıktan başını kaldırdı. Kaşındıran halının üzerinde doğruldu, derin öğle uykusundan kafası karışmıştı, yumruklarıyla gözlerini ovuşturdu. Boyun kıvrımları, gür saçları ve öğle sonrası yaz sıcağından terlemişti. Mutfak tarafında hareketlilik vardı. Annesiyle babası, Anno'nun varlığını unutmuş, sanki evde sırf ikisi varmış gibi davranıyordu. Vartan Yeraz'ın kıçına bir şaplak attı. Anno hemen panikledi. Daha önce hiç böyle bir şey görmemişti. Babası annesine kızmış mıydı? Annesinin canı yanmış mıydı? Yeraz'ın Vartan'a dönüp, gülümseyerek yüzünü, göğsünü okşaması Anno'nun aklını daha da karıştırdı. Vartan ağırdan ala ala, Yeraz'ın eteğini ve daha fazlasını avuçladı. Birbirlerine abandılar ve sonra birdenbire ayrıldılar. Hızla ona doğru dönen başları gördü. Bu bastırılmış an bütün çıplaklığıyla gözünün önüne gelmişti. Şimdi her şeyi anlıyordu.

"Söz Daron, aşkımız bir ömür sürecek."

XXXIV

Bir hafta sonra, Markaryan ailesinin erkekleri, bir arabanın arkasından oymalı ahşap sandığı indiren Yeraz'ı ve arkasındaki kadın kalabalığını görür görmez kaçtılar. Kilise meydanında adamlar sigaralarını dahi henüz yakmamışken, sandık açılmış, Anno'nun çeyizi sergilenmeye başlamıştı.

Yeraz, Anno'nun zatürreeyi tamamen atlattığından emin olunca, kızına heyecanla, kocasının ailesinin evinde dikkat etmesi gerekenlerle ilgili öğütler vermeye başladı. Kızı o kadar şımartılmıştı ki Yeraz onun her gün aynı işi tekrar tekrar yapamayacağından endişeleniyordu. Anno annesinin sözlerine karşılık şöyle bir başını sallamış, kadıncağız da korkuya kapılmıştı.

Anno işlerine dört kolla sarıldı. Onunki aşk evliliğiydi ve Daron için, kız kardeşi Nayiri için ya da görünüşe bakılırsa onu her zaman istemiş olan ailesi için ne yapsa azdı.

Köydeki tüm evlerin işleyiş düzeni ve her şeyin zamanlaması aynı olurdu ama Anno, uzun yolun sonundaki evde yaşamanın gün içinde babasının evinde gördüğünden daha çok insanı görmesine sebep olduğunu fark etti. Meyve bahçelerine veya tarlasına giden herkesin yolu buradan geçiyordu. Ayrıca vitrinde duran ahşap ve kemik tarakların, makasların, değerli aynaların, bakır ve teneke kâselerin, güveçlerin ve sepetlerin seyircisi çoktu. İnsanlar sıkça

Mıgro'nun deposundaki mallara bakar, ondan, kuzeye ya da güneye yapacağı bir sonraki seyahatinde, beğendiğinin bir benzerini, daha büyüğünü ya da fiyatı daha makul olanını getirmesini isterdi. Anno, Mıgro'nun bakmaya, ellemeye gelen ama asla bir şey satın almayanlarla ilgili asla söylenmiyor, şikâyet etmiyor oluşuna şaşırıyordu. Görünüşe göre böyle insanlar tüccarların hayatında, gerçekten para getiren veya alışveriş yapanlara kıyasla daha büyük bir yer kaplıyorlardı.

Gün boyu Anno evdeki herkesin kardeşi ve kızıydı. Ama güneş battıktan kısa bir süre sonra, gözler ve kollar yorgunluktan düşünce, Daron ona kalırdı. Küçük odalarındaki minik pencereden gökyüzünün koyulaşmasını izler, günlerinin nasıl geçtiğinden en ufak detayına kadar bahsederlerdi. Daron saatlerce, nefret ettiği çobanlığı ve ona yeğleyeceği ekin işini anlatırdı. Kevork'la kardeş gibi olan bağlarından ve kız kardeşinin annesinden mahrum büyümemiş olmasını ne kadar dilediğinden. Alım satım işlerini babası olmadan yapacağı zaman geldiğinde, Sasun'un dışında yaşamın nasıl olduğunu görebilmeleri için Anno'yu başka vilayetlerdeki köylere ve şehirlere götürmek istediğinden de.

Anno Sasun'dan hiç çıkmamıştı. Salor'dan da yalnızca iki kez, komşu köydeki büyük kiliseye yaptığı kısa süreli hac yolculuğu için ayrılmıştı. Kilisenin kocaman arsasında bulunan pınarda oyun oynayışını ve güneşin batışına doğru, yola çıkmadan önce suyun kenarında yemek yiyişini hatırladı.

Dört gözle bekleyecek çok fazla şeyi olduğunu düşündü. Artık sabahın ilk ışıklarıyla kalkmaya aldırmıyordu bile, çünkü onu uyandıran Daron'du.

XXXV

Alt kattaki kapıdan gelen sesi duyduklarında Anno, Noyemi'nin küçük bir testide hazırladığı ayrana soğuk su katıyordu. Tanıdık sesle irkildi. Kevork aşağıda Vrej'i içeri davet ederken Anno su döktüğü yeri kuruluyordu. Henüz çok erkendi, erkekler kahvaltılarını bitirmemişti. Anno endişeyle Daron'a baktı ama sonra merdivenlerden gelen kahkahayı duydular. Vrej bu kadar erken bir saatte rahatsızlık verdiği için özür dileyerek içeri girdi. Odada dolanan kardeşini izleyen Anno onun oradaki varlığının, herkesi istekle selamlamasının, dağınık saçlarının ve parıldayan gözlerinin sebebini tahmin etmişti.

"Müjdemi isterim! Lusin'imizin bebeği olduğunu söylemeye geldim!" Geldiğinden beri Anno'yla ilk defa göz göze geldi.

Sevinç naraları yükseldi.

"Aslında bebek saatler önce doğdu. Belki dört ya da beş saat olmuştur. Erkek. Tosun gibi bir erkek çocuğu." Vrej ellerini açarak çocuğun karpuz büyüklüğünde olduğunu gösterdi. "Nıvart abla, isteğimi mazur görürsen, Maryam abla beni badem yağı için yolladı. Bebek için. Belki alt katta vardır?"

Mıgro'ya sorsaydı daha mı iyi olurdu diye anlamak için yüzünü tekrar Mıgro'ya döndü.

"O yağı bizzat ben getireceğim!" Nıvart kararlılıkla ön-

lüğünü çözmeye başlamıştı bile. "Vrej, oğlum, beklemene gerek yok. Sen eve dön, annene de yolda olduğumu söyle."

Nıvart, muhtarın ailesiyle kurmaya başladıkları bu yeni ilişkiden son derece keyif alıyordu ve şimdi karşısına hiç de önemsiz olmayan bir görevi yerine getirmek üzere onları ziyaret etmek için bir fırsat daha çıkmıştı. Önlüğünü fırlatıp attı.

Anno'nun bakışları Vrej'den Nıvart'a geçti. Kuşkusuz, Daron'un babaannesi onun varlığını tamamen unutmuştu. Nıvart bir odaya girip, içinde Van'ın badem ağaçlarından elde edilen değerli yağın olduğu küçük bir şişeyle çabucak geri döndü.

Noyemi, Nıvart'tan hızlı davrandı ve erkekler ayağa kalkar kalmaz, Daron'a göz kırptı.

"Ah, anne hele bir baksana," diye başladı Noyemi. "Sence de bütün komşular ziyaret sırasına girmeden önce yeni gelinimizi annesinin evine senin götürmen iyi olmaz mı?"

Dakikalar sonra, Anno'yla Vrej kendilerini, bir an önce dünürünün yanına varma arzusuyla vücudunu kalçasından öne doğru itip, normalden daha hızlı olduğu izlenimini uyandıracak şekilde topuklarını yere vurarak yürüyen Nıvart'ın adımlarına ayak uydurmaya çalışırken buldular. Kendini bu şekilde zorluyor oluşunun ona gerçekten zarar vermediğinden emin olmak için ara sıra Nıvart'a kısaca bakmalarını saymazsak, yaşlı kadınının hızına yetişmekte zorlanmıyorlardı.

İçeri girerken Vartan'ın ön kapısının o aşina gıcırtısını duydular. Sevinçle karşılanıp, içtenlikle kucaklaştılar. Yakın zamanda onun da hamile kalması dileğiyle, Lusin'in sıkıca kundaklanmış bebeği hemen Anno'nun kollarına

verildi. Gözleri sıkıca kapalıydı. Anne babası gibi açık tenliydi. Esnedi. Pamuk gibi yumuşacık cildinin üzerinde parlayan pembe ağzının görüntüsü Anno'nun kalbini ısıttı.

Anno etrafına bakındı. Çok sevdiği, iyi bildiği bu odanın her köşesine göz gezdirdi. Annesi, ihtiyar Maryam ve şimdi de Nıvart'la sohbet ederken Avo bir duvara yaslanmış uyukluyordu. Lusin ve Yeraz kendi köşelerinde, birbirlerine ve bebeğe bakarak mutlulukla gülümsüyordu.

Badem yağına olan ihtiyaç unutulmuş gibi görünüyordu. Anno bebeğin suratında kızarıklık var mı diye baktı.

Fısıldayarak, "Lusin, ben kızarıklık görmüyorum," dedi. Nıvart sadece birkaç adım ötesindeydi.

"Kızarıklık yok Anno."

"Çabucak geçti mi?"

Lusin kıkırdadı. Yeraz'sa halinden memnun görünüyordu, yüzünde bir muziplik vardı.

Anno'nun gözleri büyüdü.

Lusin lafı dolandırmadan, "Sen de burada, bizimle birlikte ol istedik," dedi.

Ne kadar mutlu, ne kadar da bolluk içinde olduklarını düşündü Anno. Öyleyse boğazına oturan bu küçük, inatçı yumru da neyin nesiydi?

XXXVI

1914'ün temmuzunda, dağlarının etekleri, tepeleri, ovaları ve vadilerindeki Sasunlular hasatlarıyla uğraşıyordu.

Havaların iyileşmesiyle beraber Mıgro Muş'a daha sık gitmeye başladı. İlk işi gazetelere bakmaktı. Onun sayesinde Avusturya Arşidükü Ferdinand'ın suikasta uğradığını öğrendiler, ardından da Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'yla beraber, Rusya ve İtilaf devletlerine karşı savaş hazırlığı içinde olduğunu. Ama insanların aklını en çok, kavurucu rüzgâr ve güneşin şiddetle büktüğü altın buğday başakları meşgul ediyordu. Dört ay sonra kendini gösterecek olan kış için hasat edilip depolanması gereken ne varsa hepsini onlara sunan bostanlar, bağlar, arpa ve kenevir tarlalarına, tekerlek halindeki yaprakların görüntüsüyle bereketli, yemyeşil tütün tarlalarına gözleri gibi bakıyorlardı.

Kevork'la Takuş'un yolları daha sık kesişir olmuştu. Takuş başlarda Anno'yu görme bahanesiyle olmadık zamanlarda kendini göstermeye başlamıştı. Ama şimdi, genç kızın Kevork için geldiğinden şüpheleniliyordu.

Bir akşamüstü, Anno'yla Nayiri bostanın yakınındaki ağacın gölgesine kilim ve minderleri atmış oturuyorlardı. Anno günün en güzel vaktinin akşam karanlığı çökünce geldiğine inanırdı. Miskin ve başkalarına da sirayet eden alacakaranlık, Daron'un diğer erkeklerle birlikte eve dönüşünü beklemesi için Anno'yu dışarı çağırmıştı.

Parlak, koyu mor patlıcanlar sıralar halinde yine büyümekteydi ve arılar ahırlardan çok da uzakta olmayan kovanlarını terk ederek, bahçedeki çiçeklerden alabilecekleri ne varsa aldılar. Aynı tohumun patlıcanları şimdi hem Yeraz'ın, hem ihtiyar Maryam'ın hem de Mari teyzenin bahçesinde büyüyordu.

Yanakları sıcaktan iyice pembeleşen Takuş, kendini keyifle Nayiri'nin yanına, ağacın gölgesine attı. Eline bir avuç dolusu nohutu alıp, kabuklarını ayıklamaya koyuldu. Bu yıl uzun süren yazın tadını çıkaran baklagillerin büyük bir kısmı çoktan kurutulup depolanmışken, Anno'yla Nayiri'nin hasat ettiği, hâlâ yeşil olan son parti yarınki yemekte kullanılmak üzere hazırlanıyordu.

Anno hamileliğinin üçüncü ayına girmişti. Bir mayıs günü, Daron, güneş doğarken, çıplak omuzlarına bir şal atıp gözlerini yere dikmiş olan Anno'yu izliyordu. Daron neredeyse hazırdı, Anno'ysa, saçlarını daha toplamamış, düşüncelere dalmış öylece oturuyordu.

"Saçlarını yine taramamı bekliyorsan eğer, tararım. Ama geç kaldığımız için alay edecek olurlarsa sakın kızarma."

"Daron?"

"Anno?" Anno'nun yüzüne bakmayı denedi. Ses tonu tuhaftı.

"Evlendiğimiz dört hafta oluyor, değil mi?"

"Evet." Kolları yana düştü, gömleği açık kaldı.

Anno ona döndü. "O zaman şimdiye âdet görmem lazımdı." Kendinden emin gülüşü ışıl ışıldı.

Döşeğin üzerine düşüverdiler, etrafı kahkahaları sardı, mutlulukları patlamaya hazır bir sır bombası gibiydi ve birkaç gün sonra yalnızca ikisinin bildiği bir şey olmaktan

çıkacaktı. Bir ikindi vakti Noyemi onu avluda ardı ardına esnerken ve iki öğün arasında, tıkabasa pancar turşusu, ekmek, yoğurt, peynir yerken yakalamıştı.

"Takuş, annen şimdi nerede olduğunu düşünüyor?" Nayiri kıkırdadı. Takuş'un oradaki varlığı gözlerini parlatıyordu. Kızın cesareti ve dürüstlüğü onun için yeni ve heyecan verici bir şeydi.

Anno, Takuş'un işten kaytarabilmek için uydurduğu hikâyeleri ve çevirdiği dolapları Nayiri'nin duymaması gerektiğini biliyordu ama kafasını kaldıracak gücü zor buluyor, kolları iki yana düşmesin diye çaba harcıyordu. Sadece beş dakika gözlerini kapatabilmeyi, ağaca yaslanıp kendini yazın serin esintisine bırakabilmeyi diledi.

"Nayiri, sana anlatayım madem. Annem kuşburnu toplamaya gittiğimi sanıyor. Toplayacağım da zaten. Ama ona bizim evin oradaki çalılıklardan değil de sizinkine yakın olandan toplayacağımı söylemedim, o kadar." Etrafına bakmak için hafif bir endişeyle başını çevirdi, Mıgro'nun evinin yakınlarındaki çalılıklarda meyve yetişip yetişmediğini merak ettiği hiç olmamıştı.

Takuş'un zekâsı karşısında Nayiri'nin ağzı açık kaldı ve gözleri hayranlıkla parladı. Anno, Takuş'un Nayiri'ye bu dalavereleri öğretmesini engelleyeceğine dair kendine söz verdi, ama şimdi sırası değildi. Şimdi, gözleri birkaç dakikalığına kapanabilirdi. Takuş, Anno'nun payına düşen nohut kabuklarını hızla soyuyordu.

Birkaç saniye gibi gelen bir zamandan sonra uyandı ve tepesinde onu izleyen Daron'u buldu. Başlığı terden kapkara olmuştu. Gülümsedi. Anno gülümsemesinde bir sıkıntı olduğunu hissetti. Doğruldu, nohutları ve bomboş kâseleri görünce şaşırdı. Kilimin üzerinde bir o kalmıştı.

Daron'un tembelliğini tasvip etmeyeceği geçti aklından. Tam bir utanç kaynağıydı.

Ayağa kalkmak için debelendi. Daha da yaklaşınca, Daron'un yüzündekinin hayal kırıklığı olmadığını anladı. Başka bir şey vardı.

"Ne oldu?" Sesi boğuk çıkmıştı.

"Anno, Raffi geldi."

Nefesi kesildi. Boğazına takılan yumru yine beliriverdi.

"İyi mi?" Daron'u gömleğinin kolundan çekiştiriverdi.

"Evet. Yani, iyi herhalde. İyi olmadığına dair bir şey duymadım."

Anno'nun başı döndü. Daron biraz soğuk su ve büyük bir tencere dolusu haşlanmış soğuk patates getirdi. Ne varsa süratle mideye indirirken, Daron onu izledi. İştahı artık şaşırtmıyordu.

"Git yüzünü yıka Anno. Raffi'yi görmeye gideceğiz."

Vartan'ın evine varan patikaya gelince yavaşladılar. Daron, Raffi'yi nihayet tekrar göreceği, araya girerek evlenmelerini sağladığı için ona bir kez daha teşekkürlerini sunacağı için mutluydu. Onu son gördüğünde çok yorgun ve kaygılarından da henüz kurtulamamış olduğundan Raffi'yle layıkıyla konuşmaya fırsat bulamamıştı. Anno'nunsa şimdi çok daha ağırlaşmış gibi gelen bacaklarının kasları seğiriyordu.

Raffi, Anno'nun haftalarca hasta yattığı yerin yakınındaki divana oturmuştu. Anno'nun hamilelikle beraber hassaslaşan burnu, haşlanan buğdayın ve pişen sebzelerin keskin metalik kokusunu hemen aldı. Ardından mantarların odunsu tattaki, tereyağlı suyu kendini bırakınca Anno'nun yüzüne şeytanca bir tebessüm geldi. Raffi'nin en sevdiği yemekler keyifle, onun şerefine hazırlanıyordu. Al-

tın renginde birkaç yumurta mantarların üzerine kırılacak, üzerine tuz ve çeşitli otlar serpilecekti. Bu esnada buğday ve sebzeler hazır olurdu.

Raffi onlar gelince ayağa kalktı. Anno'nun gözleri doldu, Daron dosdoğru Raffi'nin yanına giti. Yeraz, kucaklaşmalarını izlemek için demliği ve tavayı bir kenara koydu.

Raffi neredeyse iyice tombullaşan Anno'yu görünce epey rahatlamıştı. Aylar önce geride bıraktığı küçük kız kardeşi, artık takması icap eden alışılmadık başörtüsüyle daha olgun görünüyordu. Ufak bir pişmanlık hissetti ama önemsemedi ve Anno'ya sarıldı.

Geçen kış onları bulduğu durum hakkında tek kelime edilmedi. Geriye bakmaya gerek yoktu. Geleceğe bakmaya o kadar çok ihtiyaç duyuyorlardı ki.

Yemekler de yenince Raffi konuyu açtı.

"Gecem gündüzüm, diğer fedailerle birlikte, İttihatçıların aslında ne istediği ve neler planladığı hakkında başkentten bilgi alanların evlerinde geçti. Seferberlik ilan ettiler ve Ermenileri de askere çağırıyorlar."

"Hah!" Hagop amcanın tepkisi alaycıydı. "Şimdi de bizi kendileriyle bir görüyorlar, öyle mi? Sonunda onlarla yan yana savaşmaya uygunuz demek?"

Başlarını salladılar. Biliyorlardı. Mıgro'nun aldığı gazeteler bir evden diğerine geçtikçe lime lime olurdu. Okuma bilmeyenler, okuyabilen oğullara sokulurdu. Vrej eğitimini Muş'ta almıştı. Kara mürekkepli satırları Hagop amca ve arkadaşlarına tekrar tekrar, neredeyse hepsini ezberleyene dek, okurdu.

Raffi, "Savaş büyük ihtimalle bize kadar ulaşacak," diye devam etti. "Ruslarla Türklerin savaşacağı topraklar üzerinde yaşıyoruz. Avrupalılar kendi dertleri içinde kay-

bolmuşlar ve tek yaptıkları sözde bizim daha güvenli bir yaşam sürmemiz adına anlaşmalar kaleme almak ve boş sözler vermek. Fedailerimizin çoğu, pek çoğu silah arıyor ama önderler beklemelerini söylüyor. Onlar da her zamankinden farklı ve daha tehlikeli bir şey olduğunu seziyor."

Anno'nun boğazı düğümlendi.

"Almanlar orduyu eğitmesi için bir generali görevlendirip İstanbul'a göndermiş." Raffi'nin ses tonu yorgun, tekdüzeydi. "Hükümet, Rusya'daki Ermeni vilayetlerini kurtarmalarına yardım edersek savaştan sonra bize özerklik vereceğini vaat etti."

Bu sözler kimseyi etkilememişti. Daha fazlasını duymayı bekliyorlardı.

"Ruslar da hemen hemen aynı şeyin sözünü veriyor."

Onları neyin beklediğini bilmiyorlardı. Ya da kime güveneceklerini.

Oda sessizdi.

XXXVII

Vartan, kapılarına varan kıvrımlı yoldan eve dönerken Yeraz'ın gözlerini üzerinde hissetti. Muhtar, Muş'a çağırılan Sasunluların oluşturduğu küçük heyetin üyesiydi. Raffi ve Hagop amca, Vartan'ın vereceği haberleri duymak için hemen yanına üşüştüler.

"Zengin Paşa'yla görüştük."

Raffi bu tanıdık ismi duyunca başını salladı.

"Toplantı çok kısa sürdü. Kendi aramızda bir sözcü belirlemiştik. Merak etme Yeraz, sözcü ben değildim."

Yeraz rahatladı, başını öne eğdi. Vartan ne kadar az dikkat çekerse o kadar iyi diye düşünüyordu.

"Zengin Paşa telaşlıydı. Savaştayız, yirmi ile kırk beş yaş arasındaki bütün Sasunlu erkekleri orduya istiyorum dedi."

"Karşısına dizildik. Karşı çıkmadık. Biz oradan ayrılırken halinden memnun görünüyordu." Vartan alayla kıkırdadı. "Namını duyduğu o öfkeli, savaşçı, dağ adamlarından pek etkilenmedi sanırım. Bizi besleyip, yolumuza gönderdi." Suratı ciddileşti. "Senin de dediğin gibi..." Raffi'ye baktı. "Bu sefer başka bir şey var."

Zengin Paşa muhtarlardan sözünü aldığı gönüllüleri toplamak üzere adamlarını sonbaharın ortasında Sasun'a yolladı. Çobansız koyun sürülerini artlarında bırakarak Semal'e vardılar. Garip bir şekilde yollarda hiç insan yok-

tu, buna rağmen izleniyormuş gibi hissettiler. Türüne az rastlanan bir eşek gördüler ve tavukların uzaktan gelen gıdaklamalarını duydular. Kapıları yumruklamaya, bu uğursuzluktan silkinip kurtulmaya ve ihtiyaçlarını derhal karşılamaya karar verdiler. Üç kişilik bir heyettiler ve hep bir arada duracaklardı. Ahaliyle uğraşırken birbirlerinden destek ve cesaret almaları iyi olurdu.

Kapılar açılmadı ama bir oğlan çocuğu göründü. Teni, tedirginlik verecek ölçüde beyazdı ve kısa gür saçları buğday rengindeydi. Kocaman, kahverengi gözlerini endişeyle onlara dikmişti. Ayak parmakları ayakkabısının uç kısmını delmeyi başarmıştı.

Öne eğilmiş başının işaretiyle onları yanına çağırarak "Buyrun," dedi.

Yetkililer onu tekmeleyerek kenara itmeyi tercih ederlerdi ancak şimdi, bir tepenin yamacına inşa edilmiş, sıra halindeki dört evden ilkine doğru onun arkasından gidiyorlardı. Açık kapıdan içeri girdiklerinde, karşılarında muhtar ve papazdan başka kimsenin kalmadığı terk edilmiş evi buldular.

Ermeniler henüz hazır değillerdi. Eğer onları bağışlar, sabır gösterirlerse, onlar Geliguzan'a gidip geri dönene kadar gönüllülerin hazır olacağını söylediler.

Oda bomboştu. Zemin dışında oturacak yer yoktu. Ekmeğin, kaynayan, fokurdayan tahılların, baharatların ve soğanların kokusu yoktu. Bir testi su ile artık soğumuş bir tandır dışında hiçbir şey görmediler. Su içmek istemediler. Oradan ayrılırken, vazifelerinin onlara verdiği sıkıntı daha da büyümüştü.

Dışarı çıktıklarında, çocuk ortadan kaybolmuştu. İkisi, atlarına binmeden, bir evin kerpiç duvarına işemek için

durdu. Geliguzan on beş küçük köyü kapsayan daha geniş bir bölgeydi. Orada ihtiyaçları karşılanırdı. Yola çıktıkları haberinin onlardan daha hızlı gittiğini bilmeden, güneye doğru yöneldiler.

Geliguzan'a varınca rahatlamak için hemen atlarından indiler. Nakışlı yastıklarında oturarak yedikleri uzun öğle yemeklerini, kahveyle servis edilen hamur işlerini, zamanın ağır aktığı öğleden sonralarında uyuklamayı özlemişlerdi.

Burada en azından yollarda hareketlilik vardı. Sağda, yaşlı bir kadın kayaların üzerinde bağdaş kurmuş oturuyordu. Başı sıkıca sarılıydı, bir tek sarkık ve iyice kırışmış yüzü görünüyordu. Kurumuş tütün yaprağıyla aynı tondaki elleriyle, topraktan yayığı kavrayıp sallamaya başladı. Adamları donuk gözlerle izlese de, gidişlerini takip etmek için kafasını çevirmeye değer bulmadı onları.

Heyet kilise meydanına doğru ilerliyordu. Yine bir evin kapısına yönlendirilmeleri uzun sürmedi. Burada oda birazcık daha büyüktü. Yerde kilimler vardı. Oturmaları rica edildi. İki yaşlı adam kapıda nöbet tutuyordu. Muhtar tarafından kuru bir şekilde karşılandılar. Yer sofrasında ekmek, yoğurt, domates ve rakı vardı. Bacaklarını uzatıp, ağızlarına hızlıca birkaç lokma yemek sıkıştırıp, yaşlı adama, gönüllülerin derhal toplanmaları gerektiğiyle ilgili haber göndermesini emrettiler.

"Hangi gönüllülermiş onlar?" Karşılarında oturan dört Sasunlu'dan biriydi soran. "Ordunuz için genç, güçlü erkekler istiyorsunuz. Köyümüzde öylesi en son yirmi yıl önce görüldü."

Sasunlular, onlara meydan okuyan gözlere aldırış etmediler. "O zaman devlet kaç senelik vergiyi tek bir seferde

ödememizi istedi. Bir senelik vergiyi karşılayacak paramız bile yoktu. Olsa inanın öderdik. Ne yetiştiriyorsak onu yiyoruz. Etrafınıza bir bakın. Yanınızda götürmeye layık bulduğunuz herhangi bir şey görüyor musunuz? Kürtler karnımızı doyuran sığırımızı, koyunumuzu kaçırıp katletti. Onlar bilhassa bu nedenle silahlandırıldı. Haşmetli Sultan ordusunu yolladı ve Kürtlerle beraber, şimdi götürmeye geldiğiniz oğullarımızı, genç erkeklerimizi öldürdüler."

Muhtar herhangi bir duyguya kapılmaksızın, sesinin dümdüz tonuyla, onlarla sohbet ediyor gibiydi. Adamlarsa konuşmanın her an kendi lehlerine dönmesini bekliyordu.

"Ondan on yıl sonra geri döndünüz ve daha da çok insanımızı katlettiniz. Askerleriniz bizim sırtımızdan geçindi. Hapishanenizi masum köylülerle doldurdunuz. Ama bize karşı olan korkunuz bir türlü dinmediği için bunlar da yeterli gelmeyince, bugün aramaya geldiğiniz erkekleri ve gençleri öldürdünüz."

Heyet Muş'a geri döndü. Geliguzan'daki birkaç adam saklandıkları yerlerinden çıktılar.

İki köyde daha aynı şey olunca heyet görevden alındı.

Sasun'un önderleri ve büyükleri müzakere ederek, onlardan gönüllü istendiğinde erkeklerin saklanmasına karar verdiler. Ayrıca öz savunma eğitimine de başlanacaktı.

Toprak donmadan önce, Talvorig köyünün "ocakları" dopdoluydu. Ateş bir an olsun sönmedi. Dağlarında çıkan demir madeni yüzeye yakındı. Çok yakındı. Derin kuyular kazıp, meşe ve fındık odunuyla doldurdular. Kazıp çıkardıkları demir zengini toprakla kuyular yeniden doldurudu. Odunlar tutuştu, kuyuları çok yüksek ısıda eriyen demir kapladı. Kuyu soğuyunca demir çıkarılıp demirci ocaklarına dövülmeye götürüldü.

Sasun çevreden o kadar kopuktu ki, başkalarından yardım bekleyemeyeceklerini biliyorlardı. Haberleşme imkânları çok sınırlıydı. Civar köylerde yaşayan, cephanesi hazır, iyi silahlanmış Kürtler tarafından çoktan kuşatılmışlardı. Kendi başlarına ayakta kalmak zorundalardı.

XXXVIII

Kışla birlikte Osmanlı ordusundaki Ermenilerin rütbelerinin geri alındığı haberi de geldi. Silahsızlandırılıp, amele taburlarında çalıştırıldılar. Çok az yemekle ve yarı çıplak, yollar inşa edip çukurlar kazdılar. Çukurlar genellikle kendi mezarları oluyordu.

Vartan'ın evinde yine toplantı vardı.

Aram Salor'a dönmüştü. Şimdi Avo'nun karşısında oturuyordu. Uyluklarının üzerindeki yumruklarını sıkmış, Lusin'in kocasına bakmamak için elinden geleni yapıyordu. Allahtan genç adam farkındaymış gibi durmuyordu. Aram o gün orada toplanma nedenleri üzerine yoğunlaşmaya çalıştı.

"Zaptiye ve askerler tarlalarından topladıkları köylüleri hemen yürütmeye başlıyorlar," dedi. "Karıları da, kıyafet ve ekmekle hemen arkalarından koşuyorlar."

Aram'ın suratına bakan gözler kocaman açılmıştı.

"Birçok sefer bu adamları ilk tepeyi aşar aşmaz hiç uğraşmadan vurdular."

"Kendi gözlerinle gördün mü?"

Mıgro'ydu soran.

"Evet. Muş'tan gelen gazeteler bunları yazmaz. Artık köylerin nüfusuyla ilgili listeler var ellerinde. Askerler listelerindeki erkeklerin tamamını bulamadıklarında evleri ateşe veriyorlar. Dur durak bilmiyorlar."

Duydukları doğruydu.

"Ermenilerin bir ustura taşımasına bile izin verilmiyor. Üzerimde bir şey bulunsaydı bütün Salor'u yerle bir ederlerdi."

Akıllarından aynı şey geçerken adamlar birbirlerine baktılar. Yetersiz cephanelerinin onca zahmet altında üretildiği ve saklandığı Sasun'un sapa dağları dikkatleri ne zaman çekecekti?

Dağların tepelerini birkaç karış kar örtmüştü. Rüzgâr, geçitlerin ve ağaçların arasından esiyordu. Sasun yolları gidene de gelene de geçit vermez olmuştu. Raffi ve Aram Salor'dan ayrılmadılar.

Kartallar ve şahinler yüksekten uçuyordu. İnsanlarsa, inzivaya çekildikleri kış manzarasına, evlerinin korunağına, dağlarının tüneğine sığınmışlardı. Doğrusu, ne için olduğunu bilmeden, günlerini toplanarak, müzakere ederek ve hazırlık yaparak geçiriyorlardı.

Yeni yıl geldi ve 1915 başladı. Noel günü, Yeraz'ın mutfağında, düşük ateşte bir tencere *harisa* fokurduyordu. Malzemeleri basitti. Buğday, kuzu eti, su ve tuz gün doğumundan ikindiye kadar pişerdi. Tencere, bütün malzemeler birbiri içine geçene dek güçlü ellerle karıştırılır, bu yüzden de uzun ahşap kaşıklar asla elden düşmezdi. Buğdayın lifleri gevşeyip nihayet eridikten sonra et yumuşacık lezzet parçalarına dönüşürdü. Üzerine, aylardır görmedikleri güneşle aynı renkteki altın sarısı tereyağı dökülürdü.

Hamileliğinin son ayında, Anno'ya divanın baş köşesi verilmişti. Daron kayınbiraderleriyle beraber yere oturmuştu, önünde bir tabak harisa, sofralarındaysa her zaman yedikleri lavaş ve rakı vardı.

Vartan, Mıgro ve diğer erkekler yan odada sigara içiyorlardı. Kadınlarsa onlara nerede ihtiyaç duyuluyorsa oradaydılar.

Lusin ve Avo'nun Taniel'i ilgi odağıydı. Yuvarlak başının üzerindeki bir tutam kahverengi bukle havaya kalkmış, tombul, mutlu dokuz aylık bir bebekti. Anno, gün boyunca bebeği bir oraya bir buraya taşıyan Lusin'in ince kollarını izledi. Yeğeniyle oynamaya can atıyordu ama onu kaldırmasına izin yoktu. Yaşlı kadınlar bebeğin Anno'ya ağır geleceğinden korkuyorlardı.

Anno'ya hamileliği çabucak geçti gibi geliyordu. Başlardaki yeme ve uyuma arzusu dışında, bedeni özellikle ağırlaşmamıştı. Uzun bir yürüyüşe çıkmak, sırılsıklam terlemiş eller ve tedirgin zihinlerle dolu sıkışık odalarından uzaklaşıp derin bir nefes almak iyi gelirdi ama hava yüzünden patikalar felakete giden buzlu yollara dönüşmüştü. Rüzgâr duvarların arasından uğuldamaya devam ediyor, kar her yöne savruluyordu. Kapıdan dışarı üç adım atmasına kimse izin vermiyor, yerlerinden fırlayıp feryat figan onu durdurmaya çalışıyorlardı. Sadece Noel'in gelişi Nıvart'ı Anno'nun buraya kadar inmesine izin verecek kadar yumuşatabilirdi.

Beli yine ağrıyordu. Gözlerini Daron ve kardeşlerinden ayırmamıştı. Harisa kâselerine neredeyse hiç dokunulmamıştı. Lavaş kurumuş, köşeleri kıvrılmıştı. Rakı bardakları ellerdeydi ama içen pek yoktu. 1904'teki katliamdan kalan ve unutulan çakmaklı tüfeklerden bahsediliyordu. O tekpatlar paslı silahlar bile ortaya çıkarılıp onarılıyordu.

Biraz hareket etmesi gerekiyordu. Beli bükülmüş gibiydi. "Anne, ahırdan bir şey lazım mı?" diye sordu. Oranın serinliğinde, reçel, peynir, patates ve sebze saklanırdı.

"Hayır kızım."

"O zaman gidip Meğr'in burnunu okşayayım biraz." Tavuklara da eteğimi gagalatayım diye düşündü. Şimdi kaç tane tavukları vardı? Geçen sonbahar Kürtler onlara ne bırakmıştı?

Yeraz kaşındıran bir şalla örttü kızını. Şalın ağırlığı yüzünden, dengede durabilsin diye bacaklarını iki yana açmak zorunda kalmıştı. Daron, annesinin onu boynuna kadar sarıp sarmalamasına müsaade eden Anno'yu izledi. Ardından da ahıra çıkan ambara doğru gidişlerini. Oradaki tek ısı kaynağı hayvanların sıcaklığıydı.

İnekler, dördü birden, Anno'yu butlarıyla selamladılar önce. Dedikodu yapar gibi ahırın bir köşesinde toplanmışlardı. İçeri adım atmasıyla beraber başlarını ona çevirip selamlar gibi aşağı yukarı sallamaya başladılar. Kümesin içinde tavuklar ve civcivler her yere tünemişti, ahırın tam ortasındaysa yemek yiyip beklemekle geçen durgun günlere alışkın olmayan Meğr duruyordu. Kulaklarını dikip, umut dolu bir atiklikle Anno'ya döndü.

Anno yüksek sesle kahkaha attı. Meğr'in konuşmasına gerek yoktu. Dağ yollarını, sulara atlamayı, dereleri yüzerek geçmeyi, açık havada geçirdiği geceleri özlediğini görüyordu. Ahırda bu uysal çiftlik hayvanlarıyla durmak onur kırıcıydı.

Bir taraftan boynuna sarılmış, burnunu okşarken, diğer taraftan ona kötü davrandıkları için özür diliyordu. Gözlerindeki ışıktan Anno'yu anladığı belliydi, onun boyuna inmek için başını eğdi. Bir süre o halde durduktan sonra Anno yumurta toplamaya karar verdi. Henüz üşümemişti, üstelik eve dönüp o duman altı odada oturası da yoktu.

Hemen iki yumurta buldu. Tavuğun gagasından kurtarmaya çalıştığı eli aniden dayanılmaz bir sancıyla kapan-

dı. Başı sarsıntıyla arkaya düşerken, yumurtanın sıcak sarısı parmaklarının arasından bileğine doğru aktı. Bir şeylere tutunmaya çalıştı, olmadı.

Kasıklarındaki şiddetli sancıyla dizlerinin üzerine düştü. Bağırmak için ağzını açtı ama içeride hapsolmuş havadan başka bir şey çıkmadı. Sol eliyle karnını kavrayıp, sağıyla dengesini sağladıktan sonra ambara doğru baktı. Çok uzaktaydı. Ne zaman bu kadar uzaklaşmıştı?

Ağzını kocaman açıp buz gibi havayı içine çekerken, göğsü inip inip kalkıyordu. Zihni sancının yol açtığı şokun üstesinden gelmeye çalışsa da, uzuvları işbirliği yapmaya yanaşmıyordu.

Bir sonraki kasılmayla kolları pelte gibi oldu, bir yanına yuvarlandı, samana ve pisliğe gömdü başını. Bebeği çıkarma dürtüsü her şeyden üstündü. Kıyafetlerini çekiştirip, parçalarken haykırıyordu.

Ağır ahşap kapı rüzgârın keskinleşen çığlığıyla zangırdarken, Daron bugünkü kısa yürüyüşleri için pişmanlık duymaya başlamıştı bile. Dönüş yolunda Anno'nun kaymasını nasıl önleyecekti? Ya hemen önünden yürüyüp ona yolu açacaktı ya da, alt tarafı bebek doğana kadar geceleri babasının evinde geçirecekti. Yok, Anno ayrı kalmayı asla kabul etmezdi. O zaman gitme vakti gelmişti.

Anno artık bağırırken ağlıyordu. Birilerinin en sonunda onu duyacağından emindi. Kan kokusundan burun delikleri titreyen Meğr Anno'nun yanından ayrılmadı.

Yeraz tasvip etmediğini belli ederek, "Ahırda çok uzun kaldı," dedi. "Üşütecek."

"Lusin, kardeşini çağır," diye emretti Avo. "Artık gitmek lazım. Rüzgâr ve kar hiç dinmeyecek gibi duruyor."

Lusin nispeten daha sıcak olan daracık ambardan kar-

deşine seslendiyse de cevap alamadı. Soğuk ahıra girmek zorunda kalacağı için sinirlendi, ağzını öfkeyle açmışken Meğr'in tedirgin nefesini duydu ve duraksadı. Yerdeki bir şeyi dürttüğünü görünce ne olduğunu anladı. Çığlıkları duvarları delip geçerek, uzaktaki havlamalara karıştı.

Çok değil, yalnızca birkaç saniye içinde, Anno annesinin yüzüne baktığının farkındaydı. Ayakkabılarını, şalvarını çıkarmışlardı. Yakından, çok yakından Daron'un sesini, bir de Meğr'in, samanla örtülü toprağa heyecanla inen toynaklarının darbesini duydu. Aniden bir güç geldi ve içgüdüyle tepki verdi.

Yeraz ve Lusin, Anno'nun kasılmış bedeniyle boğuşuyorlardı.

"Anno, kızım dönmen gerek. Ikınmaya başlamadan önce dönmelisin."

Yeraz Anno'yu evin sıcağına taşıma düşüncesinden vazgeçti. Artık çok geçti. Ama doğumun daha kolay geçmesi için kızını doğru pozisyona getirmeye kararlıydı. Anno, onu baştan sona kavuran acıya karşı verdiği mücadelenin şiddetini annesinden esirgemiyordu.

Kayınbiraderleri Daron'u uzaklaştırmıştı. Onu daha önce yoklamamış olmanın verdiği suçluluk duygusuyla kendilerini kötü hissedip, gözlerini başka tarafa çevirdiler.

Kasılmalar biraz hafifleyince Yeraz'la Lusin hemen Anno'yu döndürdüler.

"Şimdi biraz sakinleşmeye çalış. Bu iş aceleye gelmez." Yeraz, kızının ıslak, gür saçlarını yüzünden çekti. "Her şey yolunda. Sadece, kendini hazır hissettiğinde tekrar ıkın."

"Daron nerede?" Anno nefes nefese kalmıştı.

"Kardeşlerimizle birlikte." Lusin'di.

"Sakın telaş etmesin..." Yorgunluğa yeniden teslim ola-

na kadar gayret etti, ardından dirseklerinin üzerine düştü, alnı yeri sıyırdı. "Daron beni merak etmesin. İyi olacağımı söyleyin." Sesi güçlükle duyuluyordu.

Yeraz ve Lusin bakıştılar ama ikisi de yerinden kıpırdamadı. Şu an ilgiye muhtaç olan Daron değil, Anno'ydu.

Anno, kuşkulu, durgun hallerini sezdi. "Söyleyin ona," sancı geri gelirken hırıldamaya başlamıştı. "Ben annesi gibi değilim."

Damadına olan duyarsızlığı kafasına dank edince, Yeraz'ın nefesi daraldı. Daron'un annesinin ölüm nedeni aklından tamamen çıkmıştı.

Bir o kadar suçlu hisseden Lusin çoktan ayaklanmıştı.

"Kızım acele et. Daron'a her şeyin yolunda olduğunu söyle. Artık fazla uzun sürmez." Anno son bir azimle gerilip ıkınırken, Yeraz kızının üzerine eğildi.

Kızlarının doğumu uzun sürmedi. Minik, solgun yavruları, yüzünde sımsıkı kapalı gözlerini çevreleyen tüylü siyah kaşlarının gölgesiyle, Yeraz'ın ellerinde isyan edercesine cıyaklıyordu.

Yeraz, evden getirilen temiz beyaz çarşafları serip hazır hale getirdi. Daron'la Lusin şimdi Anno'nun yanında diz çökmüşlerdi. Daron usulca Anno'ya bir şeyler söylüyor, birbiri ardınca saçını düzeltiyordu.

Yeraz aceleyle göbek bağı ve eşle ilgilenirken, Lusin bebeği tuttu. Bebeğin doğmak için seçtiği yerle ilgili fazla endişe duymuyordu. Raffi'ninki de çok farklı olmamıştı. Ama soğuk, tehlikeli bir etkendi. Yan gözle Daron'a baktı. Kıpırdamıyordu.

"Damat, bebeği tut. Üstünü ört ve içeri, ateşin yanına götür."

Daron söylendiği üzere bebeği aldı ama hemen sabırsızca ambarın kapısında dikilen Vrej'e verip Anno'nun yanına döndü.

Çok geçmeden Anno'nun üstünü örttüler. Ya hızlı doğumun verdiği şaşkınlık ya da farkında olmadıkları soğuk yüzünden dişleri birbirine vuruyorsa da küçük bir erkek ordusu hazır olduğunda onu içeri taşımak için bekliyordu. Yeraz emri verdi. Daron kızı kucakladı.

Anno'nun döşeğini Hagop amca kendisi hazırladı. Hatta istifin altından Anno'nun kendi döşeğini bile çıkarmıştı. En son bu odada yattığı zamandan bugüne her şey ne kadar değişmişti. Akıllarını bir an olsun savaştan başka bir şeye verebildikleri için minnettarlardı. Şimdi bebeğin minik parmaklarını tutmanın, o koyu gri gözleri istemsizce açıldığında sevinçle bağırmanın vaktiydi. Sürekli kaş çatmasına gülüp, Raffi dayısına benzediğini söylüyorlardı.

"Anno, ismi ne olacak?" Soran Vrej'di.

Anno Daron'a baktı ve Daron "Sose!" dedi.

"Sose!" İsim odada yankılandıktan sonra bir deneme daha yapıldı. Topraklarını süsleyen zarif çınar ağaçlarının adını alacak olduğu için hepsi memnundu.

XXXIX

Şubatın sonlarında Raffi ve Aram Sasun'dan ayrıldı. Geride kalmaya daha fazla katlanamazlardı. Başka köylerde ne olduğunu kendi gözleriyle görecek ve başkentten haber almaya çalışacaklardı.

Haftalar sonra, zihinleri ve bedenleri uyuşmuş halde Salor'a geri döndüler.

Aileler Vartan'la Mihran'ın kapısının önüne yığıldı, o kadar insanı içeri almak mümkün değildi. Papaz Sarkis değneğini alıp bütün gücüyle cevizden levhaya vurmaya başladı ve Salor halkı kiliseyi doldurdu.

Raffi karşılarına çıktı. Sırtı karanlık mihraba dönüktü. "Köylerde erkek bırakmıyorlar. Sadece kadınlar, yaşlılar ve..." Sesi titriyordu. "Çok küçük çocuklar kalıyor."

Hepsi kulak kesilmişti.

"Nereye gidiyor oldukları, ne zaman dönecekleriyle ilgili yalan söylüyor ya da hiçbir şey söylemiyorlar. Ama onları öldürüyorlar. Hiç beklemeden. Her yerde toplu mezarlar var."

Raffi başını eğdi, Aram ayağa kalktı ve devam etti.

"Erkekleri gönderdikten sonra gerisi gayet basit. Bütün Hıristiyanlar çöllere ya da nehirlere doğru ölüme sürülüyor. Kürtler tamamen silahlı ve köylerde ne varsa kendilerine kalacağını bildiklerinden bu işin büyük bir kısmını

onlar hallediyor. Hayvanlar, ekinler, erzak, ambarlar, evler..." Talanın büyüklüğünü hatırlayınca başı döndü. "Ermenilerin vilayet, şehir ve köylere göre ne zaman sürüleceğini gösteren bir plan bile var."

Raffi başını kaldırdı. "İnsanları güneye götürüyorlar gibi görünüyor ama yabancı diplomatların olduğu yerlerden kesinlikle uzak duruluyor."

"Halkımız..." Derin bir nefes alıp konuşmasına daha yüksek sesle devam etti. "Halkımız silahsız, yanlarına alabildikleri ekmek yok denecek kadar az, üstelik yol boyunca su içmeleri yasak. Konvoyları ustalarımızın yaptığı çeşmelerin hemen yanında durduruyor ama su içmelerine izin vermiyorlar." Sesinin hâlâ güçlü olduğundan emin olmak için durdu ve sonra ekledi "Bebeklerin bile. Bize yardım eden Müslümanlar da öldürülüyor. Ermenileri kurtaracak kimse yok. "

"Boşalan evlerden kilimleri, lambaları, kap kacağı alıp götüren kadınlar gördük..." Aram araya girdi ama devam edemedi. Raffi arkadaşının ne söylemek istediğini biliyordu, sözü yeniden devralırken, sesi alçalmıştı.

"Çocukları da... En küçük çocukları annelerinden koparıp götürüyorlar."

Herkes yeteri kadarını duymuştu. Önce alçak sesle aralarında konuştular, sonra telaşla birbirlerine seslenmeye başladılar.

"Bize de mi aynısını yapacaklar sence?"

"Buraya, dağlarımıza varmaları ne kadar sürer dersin?"

"Yakında bitmeyeceği ne malum? Bunları daha önce de yaşadık. Bizi korkutmak için köyleri yıkıp yerle bir ederler ama sonra da dururlar."

Raffi sessizliği sağlamak için elini kaldırdı. "Dağlarımı-

zın sarp yolları ve sert hava bize bir süre kalkan olacaktır. Ama bundan kurtulabilir miyiz emin değilim."

Doğru. Bu defa farklı. Bunu mırıldanarak söyledi.

Bir hafta sonra Salor'un üzerindeki gökyüzü açıldı ve güneş her gün yüzünü göstermeye başladı. Maratug'un net görüntüsüyle yüreklenen Hagop amca kendini hemen köy meydanına attı.

Bir curcunayla karşılaşmayı beklemiyordu. Muş'tan haberler gelmişti. Herkes aynı şeyi söyleyip duruyordu. Çabucak evin yolunu tuttu. Eriyen kar ağaç dallarından aralıksız damlıyordu. Ensesine buz gibi bir damla düşünce küfretti ama yavaşlamadı. İstanbul'da yaşayan Yüzlerce Ermeni yazar, şair, avukat ve öğretmen öldürülmüştü.

Raffi ve Aram Van'a doğru yola çıktılar. Van'ın Sasun gibi dağları yoktu. Şehre saldırılmış, halk kendini savunmaya başlamıştı.

Anno ve Daron diğer köylülerle beraber duruyor, dua, gözyaşı ve korkuyla genç kardeşlerini uğurluyorlardı. Anno'nun boğazındaki yumru artık onu boğuyordu. Uzaktaki Lusin'in yanına gitti.

Kız kardeşi gözyaşı dökmeden, sakince arkalarından bakıyordu. Gözleri yuvarlak ve donuk, solgun ve hassas gözkapaklarıysa şişmiş ve kurumuştu. Dudakları kıpırdadı ama Anno ne dediğini anlamadı. Ona biraz daha sokuldu.

"Ona bir bukle verdim." Sesi hırıltılıydı.

"Kime?"

Dudakları tekrar kıpırdadı. Anno daha da yaklaşmak zorunda kaldı.

"Aram'a."

Anno şaşkınlıkla uzaklaştı.

Kaşlarını çattı. "Ama neden?"

"Çünkü rica etti." Gözyaşları akmaya başladı. "Ve artık sadece bunu verebilirim."

"Artık mı? Lusin, ne demek istiyorsun?" Anno kelimeleri bir araya getiremedi. Söze devam edemedi.

Lusin, kafası çok ağırlaşmış ve sanki ona ait değilmişçesine usulca kardeşine döndü. Gözleri onun gözleriyle buluştu.

Anno'nun o anda kafasına dank etti. Lusin'i köyün kalabalığından uzaklaştırdı. "Lusin, yoksa sen Aram'a karşı..."

Camgöbeği gözleri, ona öğretilmiş olan ve ezberden söylediği lafların tamamı ağzından çıkana kadar Anno'nun yüzünden ayrılmadı.

"Hayır, Anno. Olmaz. Ben evliyim. Benim bir kocam var."

Bu boş ve sahte sözler Anno'nun göğsünü sıkıştırdı. O anda, kardeşinin yaşamayı ve aşkı ne kadar özlemiş olduğunu hiç kimsenin anlayamayacağı kadar iyi anladı.

"Ah Lusin. Çok özür dilerim. Hiç fark etmemişim. Hiç."

Takuş'u düşündü. Abisinin duygularını bilseydi, böyle bir şeyi asla kendine saklamazdı. Anno, Aram'ın aralarındaki şeyi içine atıp, umutsuz bir sır olarak sakladığından emindi.

"Artık önemi yok Anno." Sesi, küçük kardeşini neşelendirmek istermiş gibi neredeyse şakırcasına çıkıyordu. "Ben başkasıyla evliyim. Ve Aram geri dönmeyecek."

XL

Raffi ve Aram Kale Şehir'e gece vakti gizlice sokuldular. Bütün gün Türklerin top atışlarını, Ermenilerinse daha düşük şiddette ama iyi hesaplanmış karşılığını izlemişlerdi.

Van'ın büyüklüğüne aşinaydılar. Civardaki iki bin köyün bir kısmında çoğunluk Ermenilerdeydi. Dehşet içinde, hayatta kalan binlerce Ermeni'nin onlarla birlikte şehre sürüklenmesini izlediler. Van halkının Rus ordusu gelene kadar savunmalarına devam edeceği haberini onlar da almıştı.

"Aram gel, kaleye gidelim. Talimatları oradan almamız gerek."

Etraflarından geçen insanlar, gecenin nispeten güvenli karanlığında, endişeyle ihtiyaçlarını gidermeye çalışıyorlardı. Aceleyle güdülen hayvanları derme çatma ağıllarda toplamışlardı. Raffi ve Aram önderlerin toplandığı yeri buldular.

Yakından tanıdıkları bir fedai, onlar yaklaşırken heyecanla ayağa kalktı. Onları masanın etrafında Van haritasını inceleyen askeri konseyin yakınına götürdü. Raffi Aykesdan bölgesinin etrafının kalınca işaretlendiğini fark etti.

Milisler, gerilla savaşına alışkın erkeklere çok ihtiyaç duyuyorlardı. Ermeni mahallelerinin sokaklarını ve giriş çıkışlarını koruyacak genç erkeklerden oluşan grupların fedailer tarafından yetiştirildiğini anlattılar.

Raffi gözlerini haritada işaretli olan, Van'ın tamamını çevreleyen ve her bir köşesine doğrultulan toplar ve ağır silahlardan alamıyordu.

Toplantı biter bitmez, Raffi masanın diğer ucuna uzanıp milisler tarafından Van'ın Türk halkına uzun süredir dağıtılan bildirinin bir nüshasını aldı. Savaşın komşularına karşı olmadığı ve gelecekte tekrar komşu olarak beraber yaşayabilmeyi umdukları yazıyordu.

Raffi isminin çağrıldığını duydu ve kâğıdı yerine bıraktı.

Kendinden en fazla on yaş büyük biri onu bekliyordu. Bacakları eğriydi, Raffi'nin göğsündeki fişekliği ve belindeki kılıcı fark etti. Dikkatli gözlerini tüfeğine dikti.

"Menzili ne kadar?" Sesi kısıktı.

"Altı yüz metre."

Adam homurdandı. "Dumansız mı?"

"Hemen hemen." Cevabı verir vermez komutanıyla tanışmış olduğunu fark etti.

Raffi'yle Aram'ı ayıracaklardı. Kısa bir an sarılıp birbirlerinin omuzlarına vurdular.

"Allah seninle olsun kardeşim." Sesleri duygu yüklüydü. "Birbirimizi göreceğimiz, eminim." Bir ömür boyunca birbirlerini bilmenin aşinalığıyla gülümsedi ikisi de. Aram tüfeğini kaldırdı ve hızla uzaklaştı.

XLI

Gün ışığından akşam karanlığına kadar, top ve yaylım ateşi altında kaldılar. Ermeniler Türk hatlarına, Türkler de Kale Şehir'e doğru tünel kazmaya çalışırken şarapnel parçaları yağıyordu.

Kuyucular geceleri aralıksız hendek kazıyor, bir evden diğerine geçitler açıyorlardı. Tüccarlar, esnaf ve dükkân sahipleri savunma hatlarını kurdular. Her gün fişek ve mermi üretiliyor, kadınlarsa yiyecek ve kıyafet tedarikini denetliyorlardı.

Raffi, Amerikan ve Danimarkalı misyonerlerin Ermenilerin yanında olduğunu, yaralılara yardım edip onları binalarında barındırdıklarını hemen öğrendi. Eski Britanya Konsolosluğu binasının zaptiyeler tarafından işgal edildiğini ve jandarmaların mevkilerini kullanarak, Hıristiyanların sokakta veya bağlarda birbirleriyle iletişim kurmalarını engellediklerini de haber almıştı.

Şiddetli bombardıman günlerce devam etti. Raffi, güçlerini katıksız inatlarından alan acemi gençlerle beraber kuytu bir evdeydi. Bir zamanlar kocaman olan bu evin yıkık duvarları arasında, cephaneleri neredeyse tükenmiş halde bekliyorlardı. Söz verilen takviyeden umudunu kesen Raffi, derin bir hendekten çıkarak onlara doğru gelenleri afal afal izliyordu. Onunla konuşulurken kıpırdamadı bile. Yorgunluktan tepki veremez haldeydi. Pencere kena-

rındaki köşesinden kaldırıldı, Kale Şehir'e dönüp iki gün dinlenmesi emredilmişti.

Bombardıman hiç durmadı. Uyumak için çabaladı ama olmadı. Sığınak olarak kullanılan dükkânın taş zemininde bir kez daha dönüverdikten sonra doğruldu. Komutanlar normalde dükkân sahibinin muhtemelen akşamüstleri keyifle şekerleme yaptığı yan odada, mümkün olduğu kadar az cephane harcamaya yönelik bir strateji planlıyorlardı.

Raffi fişekliğini omzundan geçirip botlarına uzandı. Ayaklarının hali canını sıkıyordu. Bir o yana bir bu yana dönerek yatmak dışında bir şeyler yapmaya karar verdi.

Sokakta yürüdü ve etrafına bakındı. Çarşıları, pazarları, tüccarları, hastaneleri ve binalarıyla koca Van şehri kuşatma altında can çekişiyordu. Sasun ayakta kalmayı nasıl başaracaktı? En iyi şartlar altında bile kıt kanaat geçiniyorlardı.

Sokaklar tekin değildi. Kör kurşunlar mutlaka birilerini buluyordu. Yine de hareket etmeye ihtiyacı vardı. Boğazı daima isle kaplıydı ve her nefes aldığında yanıyordu.

Sığınmacıları görmek istedi. Nerelerden geldiklerini ve Türklerin şu anda tam olarak hangi yöntemi izlediklerini öğrenmeyi arzuluyordu. Ama neye yarardı ki? Yattığı yerden kalkmasının sebebini aklına getirdi. Şu anda, kendisi için neler yapabileceğine kafa yorması daha faydalı olurdu.

İçinde muhtemelen çok değerli bir şey olan sepetine sıkı sıkı sarılmış, aceleyle yanından geçen kadına baktı.

"Abla!"

Kadın tedirgin ve şaşkın bir halde kendi etrafında dönüverdi. Bir darbeye hazırlıklı olmak istercesine zırhını kuşanmıştı.

"Gömlekleri ve çorapları diken kadınlar nerede?"

Kadın Raffi'yi doğru duymadığından emin, öne doğru bir adım attı.

"Milisler için."

Raffi aptal gibi hissetti, ancak gerçek şuydu ki sağ ayağı çorabı yırtıp dışarı fırlamıştı, ayağı çıplaktı ve botunun tabanına sürtüyordu. Çoraplara ya da en azından tek bir çoraba ihtiyacı vardı, yoksa bir daha koşması gerektiğinde ayağı kanayacaktı.

Kadın arkasındaki açık bir kapıya baktı ve orayı gösterdi.

Raffi süklüm püklüm dikişçilere ayrılmış binaya girdi. Bombardıman sesleri duvarın yanında sıralanmış dikiş makinelerinin tıkırtısına karışıyordu. Kadınlar, birilerinin ihtiyaç duyabileceği her türden giysinin yığılı olduğu uzun masaların üzerine eğilmişlerdi. Hızlı hızlı birbirleriyle konuşuyor, ellerinde eksik fazla ne varsa kaydını tutuyorlardı. Seçip ayırıyor, sonra da katlıyorlardı.

Orada birkaç adam daha görünce içi rahatladı. Gömlek ve çorap dışında külot da dikiliyordu. Külot istemek zorunda olmadığı için sevindi. Elinde çorap gördüğü ilk kişiye yanaşacak, sonra da gidecekti.

Bir şey istemeye alışık olmadığı için tereddüt etti. Ama parmaklarını kaybetmektense sorması daha iyiydi.

"Bir çift çorap için gelmiştim." Başını çoktan öne eğmiş, boyları inceliyordu.

Karmakarışık bir yığını düzenlemeye çalışan kadın yavaşça başını kaldırdı. Yorgun gözlerinin karşısında beliren tüfek ve kılıç kuşanmış cılız gövdeyi görünce sayıları karıştırdı, on altı, on yedi... Gözleri, fişek yüklü göğsünden gri paltosunun yakasına doğru gezindi ve sonra duraksadı. Kadın dik duruyordu ama o kadar ufak tefekti ki adamın yü-

zünü görmesi için çenesini daha da yukarı kaldırması gerekiyordu. Elleri artık hareket etmiyordu. Çoraplar devrildi.

Raffi can sıkıntısıyla kısa bir iç çekti. Oradan bir an önce çıkışını geciktiren kişiyi görmek için başını kaldırdı.

Derin kahverengi gözleri çevreleyen kalkık ve kavisli kaşları gördü.

Ağzı açık kaldı. Kadın sıcacık gülümsedi.

Raffi sersemleyip masadan uzaklaştı. Şimdiyse gözlerini kadının ağzından alamıyordu. Yaşlı kadınlar böyle dişlere inci gibi derlerdi, değil mi? Bunu düşünmesi ne de saçmaydı!

Kendini toparlamak için nefes aldı. Vrej gibi davrandığını hissetti. Kadın hâlâ gülümsüyordu ve Raffi de kendini gülümserken buldu. Çok uzun zamandır onun güldüğü gibi gülmemişti ama şimdi bu mümkün olabilirmiş gibi geliyordu.

Raffi seksen silahlı adamla birlikte on beş km kuzeye yollanmıştı. Askerler Kürtlerle beraber oradaki köylüleri katlediyordu.

Komutanı bağırmıştı: "Üç ayrı köyün halkı da orada. Bulun onları!"

Bir gün boyunca yürüdüler. Raffi etrafındaki adamları, adımlarındaki telaşı, gözlerindeki teslimiyeti gözlemledi.

Sonra da kalkık siyah kaşlarla bir çift koyu kahverengi gözü anımsadı.

Köye varır varmaz cepheye yakın bir yere yerleştirildi. Nişancılığı ilk günden fark edilmişti. Cephaneleri bitene kadar beş gün boyunca aynı konumda kaldılar. Takviye birlikleri tam zamanında yetişip Türkleri uzaklaştırdı. Sağ kalan bütün milislerin Kale Şehir'e dönmeleri emredildi.

Çökmüş, kan çanağına dönmüş gözlerle, elleri, yüzleri kararmış halde güçlükle geri döndüler.

Silah seslerinin ve patlamaların sebep olduğu kulaklarındaki çınlama, yolculuklarının nispeten daha sessiz ortamında iyice arttı. Vücudu uykuya hasretti, ayaklarını sürüyordu. Sonra aniden gülümsedi. Onunla olmak için beslediği bu yepyeni arzuyu sürekli hissediyordu.

Kale Şehir'e girince gözlerine inanamadı. On beş bin yeni sığınmacı daha oraya sürüklenmişti. Gıda depoları neredeyse boşalmış, savaşçıların tayını bile azaltılmıştı. Eline verilen tabak neredeyse boştu.

Bir gün izinliydi. Doğruca dikiş atölyesine gitti. Tek bildiği adının Nuşig olduğuydu. Bir de onun ördüğü iki çift çorabı vardı.

Odaya girdi. Onu en son gördüğü masaya baktı. Kimse yoktu. Hatta, belki yerden bir şey almak için eğilmiştir diye masaların altına baktı. Nuşig'i göremedi. Oradan geçen bir kadına nerede olabileceğini sordu.

"Amerikan hastanesine teslimat yapmaya gitti," dedi. "Çok olmadı."

Raffi, Aykesdan'ın güneyinde, Amerikan konutlarının ve hastanesinin olduğu alana doğru yola çıktı. Bu yolculuğu ne sıklıkla yaptığını merak etti, çünkü hastane uzaktaydı ve yol tehlikeli olabilirdi. Türkler cephanelerinin bitmesi korkusunu duymadan çoğu zaman bir hedef bile olmaksızın bütün gün ateş açıyorlardı.

Alana girer girmez karşısında kilise belirdi. Batı tarzında inşa edilmiş bir yapıyı ilk görüşüydü. Kilisenin eğri çatısının altında, tavandan zemine kadar inen cam pencereleri vardı ama İstanbul'da gördüğü yapılar gibi hiç değil-

di, gösterişsizdi. Bitişikteki hastanenin kapalı kapılarından geçerken acele etti.

Girmeden önce kurallar gereği bütün silahlarını kapıda bıraktı. İçeride, gözleri bir aşağı bir yukarı hızla oynuyor, sıra sıra yataklarda dizili insanları takip ediyordu. Yer sıkıntısı yüzünden bazı hastaları yatakların altına sokuşturmuşlardı.

Raffi erkeklerin, kadınlar ve çocuklardan ayrılmış olduğunu gördü ve kendini kadınlar koğuşuna dikkatle bakarken buldu.

Bombardıman sesi dışında hafif bir gürültü vardı. İnsanların çoğu ağır bir şekilde sargılıydı ve ifadesizce boşluğa bakıyordu. Onlar sığınmacılardı, kendi insanlarıydı, hiç değilse bedenen kurtulanlardı. Kollarını, bacaklarını kaybedenler, bir deri bir kemik kalanlar, annelerine sıkıca tutunan çocuklar ve isyan edecek, haykıracak, ağlayacak mecali bile kalmamış tepkisiz anneler.

Her yerde beyazlar içinde Amerikalı ve Ermeni hemşireler vardı. Bebeklere şişeler içinde bir şeyler dağıtılıyordu. Yanında iki küçük bedenle yatan bir kadın hemen göze çarpıyordu. Yüzleri ve boyunları tamamen sarılmıştı. Vücutları çarşafla örtülü olduğundan bebeklerin cinsiyetini anlamak da mümkün değildi. Kadın gözleri açık yatıyordu herhalde. Birden ölmüş olabileceğini düşündü. Tam ona doğru koşacakken kadın gözünü kırptı.

Kolunda bir el hissedip döndü, Nuşig'i görünce heyecanlandı. Kız Raffi'yi kenara çekti.

"Oğulları. İkizler. Ağaca bağlayıp yüzlerini usturayla parçalamışlar. Sonra..." durdu.

Raffi'nin gözleri devam etmesini söylüyordu.

"Sonra penseyle derilerini kaldırmışlar. Yaptıkları şeyle

o kadar meşgulmüşler ki köy kadınlarının geldiğini görmemişler. Çocuklar buraya iki gün önce getirildi."

Raffi onu koğuştan dışarı doğru takip etti. Beraber depoya gittiler. Nuşig giysi dolu bir sepeti kaldırdı. Onları yamamak için beraberinde götürecekti.

Saçının rengi Raffi'nin hatırladığından daha açık görünüyordu. Belki de bu kocaman pencerelerden gelen ışıktandı. Sırtından aşağı örülüydü. Başı açıktı. Elbisesi de Batılı tarzdaydı. Sık dokunmuş yünlü kumaştan, yüksek yakalı ve uzun kollu elbise vücudunun kıvrımlarını açıkça gösteriyordu.

Hastaneyi iyi bildiği ve burada kendini rahat hissettiği belliydi.

"Amerikan misyonunda mı çalışıyorsun?"

"Önceden çalışıyordum. Beni onlar büyüttü. Kimsesizim. Bu aralar burada da dikişte yardıma ihtiyaç var. Yani bir orada bir buradayım."

Raffi silahlarını geri alırken ondan beklemesini istedi. Hademeye doğru yavaş adımlarla ilerler, hâlâ yabancısı olduğu bu çevreyi tanımaya çalışırken Nuşig onu izliyordu.

Her şeyini mahfazalarına yerleştirdi ve Nuşig'in sepetine uzandı. Hastaneden uzaklaşırlarken Nuşig, "Yani, buraya beni aramak için gelmedin öyle mi?" diye sordu.

Uzaktan bir silah sesi geldi. Raffi hareket ettikçe silahları şangırdıyordu.

"Aslına bakarsan senin için geldim," diyerek dürüstçe cevap verdi, "Daha çok çoraba ihtiyacım var galiba."

Nuşig'in önce anlık öfkesini, ardından eliyle ördüğü çorapları savunmaya hazırlanışını ve en sonunda yüzündeki gülümsemeyi gördü. Kahkahası yüreğini yaktı.

"Her gün bu yolu gidip geliyor musun?"

"Evet."

"Mecbur musun?"

"Bu benim işim," dedi şaşırarak. "Ve burada kalıyorum."

"Dikkatlisin." Raffi üstüne gidiyordu.

Nuşig durdu.

"Olabilecekleri biliyorum Raffi," derken hastaneye doğru geri adım attı. "Biliyorum, çünkü her gün görüyorum. Bunlar başıma ilk kez gelmiyor." Elini cebine sokuverdi ve minicik bir çakı çıkardı. Raffi hiç bu kadar küçüğünü görmemişti. "Annemindi." Çakının Nuşig'i korumaktan çok ona huzur verdiğini ikisi de biliyordu.

O gece Nuşig'le Amerikan misyonuna geri yürüdü. Ermeni okulunun bandosu *Mer Hayrenik*'i* çalıyor, müzik sokakların arasından onlara doğru sürükleniyordu. Raffi, Nuşig'e on sekizinde neden hâlâ evli olmadığını sordu.

"Kim çulsuz bir yetimi ister ki?"

Raffi inanmamış görünüyordu.

"Hakikaten bu yüzden mi?"

Nuşig omuz silkip başını salladı.

Tam o anda Nuşig'e sarılıp ona evlenmek teklif etmek istemişti ama hakikat her yerdeydi. Hakikat derilerinde ve saçlarında yoğunlaşan barut tabakasında, alevlerin ve silahların gökyüzünü aydınlatan yapay ışıklarında ve artık hiç sessiz olmayan dünyadaydı.

Ayrılırlarken Nuşig'in elini kaldırıp öptü.

---

* Erm. "Vatanımız". Mikael Nalbantyan'ın (1829-1886) bir şiirinden uyarlanarak bestelendi ve 1918-20 arasındaki Birinci Ermenistan Cumhuriyeti'nin milli marşı olarak kabul edildi. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan Ermenistan Cumhuriyeti'nin de milli marşı oldu.

Türkler artık bölgeyi öğrenmiş, ona göre taktikler geliştirmişlerdi. Top ve tüfekler ateşlenirken, "Allah Allah Allah...!" diye bağırıp atılıyorlardı.

Akşam karanlığı nihayet çöktüğünde Raffi bulunduğu sipere oturuverdi. Gün boyunca tuğla parçaları fırlatmıştı. Önünden erkekler sıralar halinde geçerken, yardım için uzanan elleri başını sallayarak reddetti. Tekrar tekrar doldurulacak boş kovanları toplamak için karanlığa dalan kız ve erkek çocuklarını izledi.

İki gündür Nuşig'i görmemişti. Gözlerini kapadı ve babasının evine giden kıvrımlı yolda beraber yürüdüklerini hayal etti.

Güneş Raffi'nin koyu saçlarına vurdu. Sanki karanlık bir daha çökmeyecekti. Postal seslerini duydu ve önündeki siperi yeniden inşa edecek amele bölüğünün geçebilmesi için düşünmeden kenara çekildi.

Bir tuğla yığınına yaslanıp, onları çalışırken izledi. Askerlerden biri ona aceleyle sarılmış bir sigara uzattı.

"Duydun mu?" Sigaranın dumanını derin derin içine çekti. "Danimarkalı ve Amerikalıların misyonlarına ateş açılmış."

Raffi'nin elleri dondu. Nuşig'in şu anda orada olması için bir neden yoktu, değil mi? Çılgına döndü. Misyonların olduğu yöne doğru boş boş baktı. Bütün gökyüzü dumanla kaplanmıştı.

Gözlerini kapattı ve dua etti.

Sonunda gün geceye karıştı ve milisler dinlemek için sürünerek korunaklı bir köşeye çekildiler. Raffi artık Amerikan misyonunun durumuyla ilgili bilgi alamıyordu. Huzursuz bir uykuya daldı.

"Mevzilere! Mevzilere!" Komutanının kükreyen sesiyle sarsılarak uyanan Raffi diğer adamlarla beraber koşmaya başladı.

İki yüz atlı Türk askeri, arkalarına aldıkları yayan Kürtlerle beraber saldırmaya başlamıştı.

Raffi silahını ateşledi. Bir daha. Payına düşen el bombasını alırken başını salladı ve yeniden ateş etmek için döndü. Karanlık çöktü, bombardıman kesilmedi.

Saldırının ilk faslı boşa çıkmıştı. Ancak ikincisinden sonra Türkler savunma hattının en fazla yarım kilometre uzağına ulaşmayı başarmıştı.

Nuşig dikiş atölyesinin kapısını izliyordu. Sokaktayken hep tetikteydi. Raffi günlerdir uğramamıştı. Ameliyathaneye baktı. Orada da yoktu.

Türkler binlerce Ermeni'nin Van'a girmesini engelliyordu. Aykesdan'a giden yollar nihayet açılana dek, açlıktan ölmeye her gün biraz daha yaklaşmış oluyorlardı. İçeri girdikten sonra hemen etrafa dağılıyorlardı, sokaklar, bağ bahçe yürüyen iskeletlerle dolup taşıyordu. Van'daki besin stoğunu tamamen tüketmek üzerine kurulu bir taktikti bu.

Raffi'nin sağ kolunda merminin açtığı derin bir sıyrık vardı. Kanama ateş etmesini engellemiyordu ama yine de enfeksiyon ihtimaline karşılık kontrole gönderilmişti. Raffi bölge komutanına gidip önceden hiç yapmadığı bir şey yaptı. Birkaç saatlik izin istedi. Komutanı endişeyle Raffi'nin yüzüne baktı.

"Neden? Bana söylemediğin bir şey mi var?" Karanlıktı, göz gözü görmüyordu ama izin istemesinden memnun olmadığı belliydi. Perişan haldeydiler ve talimli bir adamı kaybetmeyi göze alamazdı.

"Bir şey yok. İnanın. İzninizle üç saat içinde döneceğim."

"Git! Ama koluna baktırmayı ihmal etme."

Aslında koşardı ya, kolunun tekrar kanamasını istemiyordu. Zaten sersem gibiydi. O da yaradan değil açlıktandı.

Amerikan misyonunda silahlarını hademeye teslim ederken kolundaki yara fark edilince, bir hemşireye yönlendirildi. Hemşire Raffi'yi durumu çok daha ağır olan hastalardan uzağa oturtup, orada bulunmasının başka bir nedeni olamayacağını varsayarak muayene etmeye başladı. Raffi karşı çıkmasa da bir sağa bir sola bakıyor, onu arıyordu.

"Bir şey mi istedin?"

Raffi ne dediğini anlamadı ama bakışlarındaki soru işaretini görüyordu. Zaman azalıyordu.

"Nuşig," Raffi şansını denedi.

Kadın duraksadı. İsli yüzüyle ellerini, endişeli, feri sönmüş gözlerini tekrar süzdü.

"Çağırayım. Buradaydı." Ellerini kaldırarak Raffi'ye olduğu yerde kalmasını işaret etti.

Oradan geçen bir kadınla iki çift laf ettikten sonra, kadın, hemşirenin başladığı işi bitirmeye geldi. Yarası temizlenmiş ve sıkıca sarılmıştı.

"Burada bekle. Gelecek. Uzakta değil."

Kadının güven veren sesi karşısında gözlerini kapattı. Kulağındaki çınlama şiddetlenmişti.

Nuşig'in burada olduğunu düşünmek onu mutlu ediyordu. Yabancılar tarafsızdı ve bir dereceye kadar korunuyorlardı, değil mi? Hızla yaklaşan adımları duyunca döndü.

"Yaralandın mı?" Nuşig'in yüzünde endişe vardı.

"Hayır. Sadece... Bir şey yok. Seni görmek istedim."

Elbisenin üstünde beyaz bir önlük vardı. Saçları kepin altında gizlenmişti.

"Suya ihtiyacın var. Çok solgunsun." Ayağa kalkmasına yardım etti.

Bir odaya girdiler. Üzerinde yemek yenen yüksek bir masa ve etrafında ahşap sandalyeler vardı. Sürahi ve bardaklar temizlikten parıldıyordu. O yudum yudum su içerken Nuşig bir mendili kaldırıp altından haşlanmış yumurta çıkardı. Yumurtayı soyup, bu bir parça kıymetli yiyeceği Raffi'ye uzattı. Raffi'nin gözleri kocaman açıldı. Nuşig kısık sesle küçücük bir kahkaha atsa da Raffi'ninkilerden ayıramadığı endişeli gözleri aniden yaşla doldu.

Raffi günler önce kararını vermişti. "Nuşig, eğer bunu atlatabilirsek evlenelim. Seni Sasun'a, ailemin yanına, evime götürürüm."

Nuşig başını salladı. Yanaklarından gözyaşları süzülüyordu.

"Orası Van gibi değil. Küçük. Okullarımız, çarşılarımız yok, ve, ve yabancılar da..." Özür diler gibiydi ve Nuşig öyle olsun istemiyordu. Köyünün büyüklüğü umrunda değildi. Raffi'yi susturmak ve ona neyi önemsediğini göstermek için başını salladı.

Raffi onu öptü ve dakikalarca ona sarıldı. Sonunda ayrıldılar, önlüğünde ve yüzünde siyah, gri çizgiler, lekeler kaldı. Raffi temizlemeye çalıştı ancak kömür rengi elleri izleri daha da kararttı.

"Lütfen. Lütfen geri dön Raffi." Nuşig yalvardı.

Türkler ateş açmıştı. Kurşunlar Amerikan misyonunun mezarlığına, kiliseye ve erkekler yatakhanesine geliyordu.

Raffi şehrin çarşısından uzakta eski bir eve yerleştiril-

mişti. Ev şimdi bombardıman altında gitgide yıkılıyor, sığınak olmaktan çıkıyordu. Onlar için görülmedik şey değildi, kayaları siper alıp Türklere aralıksız ateş etmeye devam ediyorlardı. Türkler sivri uçlu süngüleriyle korku salarak atağa geçtiler. Milisler önlerine çıkmak için ilerliyorlardı, köylülerse başka bir şey kalmadığından, taş, tuğla ne bulurlarsa fırlatıyorlardı.

El bombası kalmamıştı. Tüfeğini ve kılıcını kullanacaktı. Yanı başındaki, neredeyse on altı yaşlarında, derin derin nefes alan, gözleri kan çanağı olmuş çocuk tüfeğini ters tutuyordu. Artık tek silahı tüfeğinin dipçiğiydi.

Raffi bir moloz yığınına doğru hızla koşmaya başladı. Oradan çok sayıda askeri tek tek vurabilirdi. Geride bıraktığı çocuk acıyla bağırdı. Raffi'nin ayağı kaydı. Arkasına döndü. Bir göğsü delip geçen süngüyü gördü. Çocuğu süngüleyen kişiye ateş edip, onun yanına yıkılışını izledi.

Sırtı çok uzun zamandır açıktaydı. Tam vaktinde kafasını döndürüp, saçı sakalı birbirine karışmış bir askerin ona doğrulttuğu tüfeği gördü. Kendinden emin, hiç telaşa kapılmadan adamı vuruverdi. Ama sağındaki, bedenini yaran kılıcı tutan adamın suratını hiç görmedi.

Oracıkta can verdi. Bedeni akşam karanlığından epey sonra, köylüler kanla yıkanmış topraklarda ölüleri toplamaya çıktıklarında bulundu.

Sinesi geniş bir kuyucu Raffi'nin üzerine eğildi. Genç adamı hemen tanıdı ve kanlı, hareketsiz bedeninin görüntüsü karşısında yüksek sesle inledi. Raffi'nin cüssesinde bir adamı bir keresinde kolaylıkla kaldırmıştı ama şimdi açlık ve gözyaşından güçsüz düşmüş, yardıma ihtiyaç duyuyordu. Raffi'yi kenara taşıdı. Van'da bu genç adama âşık, boş yere onu arayacak biri olabileceği aklının ucundan geçmedi.

XLII

Anno ellerini çoktandır ılık olan suya daldırdı ve Sose'nin giysilerini üstünkörü çitiledi. Artık hiçbir görev hakkıyla yerine getirilmiyordu. Gözler ve kulaklar etraftaki tepelerde ve bayırlardaydı. Sıra onlara ne zaman gelecekti? Bu iş nasıl sonlanacaktı?

Minik bir elbisenin, bir battaniyenin, geceliklerin ve iç çamaşırlarının suyunu sıkıp ipe astı. Suyu alt kata taşıyıp, kapının önündeki bir türlü erimek bilmeyen kar yığının ortasına boşalttı. Dökülen su kendine incecik kanallar açarak yolunu buldu.

Islak elleri soğuktan sızlıyordu. İnatçı rüzgâr yüzünden kapıyı kalçasıyla kapatabilmesi ikinci seferde, güçlü bir darbeyle mümkün oldu. Bahar gelmiş, onları koruyan kardan örtü yok olmuştu.

Sose beşiğinde kıpırdanıyor, gırtlağından bazı sesleri çıkarmayı deniyor, havada asılı, sağa sola sallanan sıkıca sarılı bacaklarını dikkatle izliyordu.

Anno'nun soğuktan kıpkırmızı, kaskatı kesilmiş parmakları, sedirin kenarına koymuş olduğu gümüş bilekliğe uzandı. Daron'un doğum hediyesiydi. Ortasına bir çifte gül, onun etrafına da çiçek ve yapraklar oyulmuştu.

İstemeye istemeye bilekliği kolundan çıkardı. Uyuşmuş parmaklarının açılmasını daha fazla bekleyemeyecekti.

Kasım ayının sonlarında minik yatak odalarından çık-

maya zorlanmışlardı. Tandırın sıcaklığı oraya kadar yetişmiyordu. Günler, mabetlerinin sığınağında birbirlerine sıkıca sarılarak geçiyordu. Ta ki ayın görünmediği bir gecede buz gibi bir hava pencereden içeri girip, onlara ısırana dek. Gecenin en soğuk saatleri henüz gelmemişti, sıcak taşlarsa vücutlarının sadece bir kısmını kısa bir süreliğine ısıtıyordu. Anno pes etti. Gecenin kalanını, sanki bütün kışı içine çekip hapsetsin diye örülmüş yün battaniyelerin altında geçiremezlerdi.

Daron yataklarını ön odaya taşımıştı. Ateşin yanında dertop olmuş bedenler yorganı kafalarına kadar çekmişlerdi. Kıvırcık saçlı Noyemi hala başını kaldırarak onlara baktı. Rahatlamıştı. Anno'nun hamileliğinin ileri safhasında, hastalanmayı göze alarak daha ne kadar mahremiyet diye ısrar edecekleri, Nıvart'ın da, onun da canını sıkmıştı.

Noyemi hemen diğerlerine seslendi. Anno için Nayiri'nin yanında, tandıra yakın genişçe bir yer açıldı. Daron biraz daha uzağa, Kevork'un yanına yattı.

"Sırf odamıza dönebilelim diye bahar gelsin istiyorum. Bu kez üçümüz birden," demişti Anno, Sose'nin doğumundan sonra.

"Yakında bizim yerimize o odada Kevork ve Takuş'u bulursan şaşırma," Daron'un ağzından sözler ağır ağır, hatta isteksizce dökülmüştü.

Daron çaresizce omuzlarını kaldırıp Anno'nun açık kalan ağzını kapatmasını beklemişti. Anno, Takuş'la aynı evde yaşayacak olmanın sevinciyle, sığınağını evin bir sonraki yeni evli çiftine bu kadar çabuk teslim etmek zorunda kalmanın acısı arasında kalmış, ne diyeceğini bilemiyordu.

"Üzülme." Daron Anno'yu yüreklendiriyordu. "Başka odalar da var."

"Doğru." Anno'nun yüzü aydınladı, "O zaman onlardan birini Kevork'la Takuş'a veririz." Kararını vermişti. Bu hali Daron'u güldürüyordu.

Sose'nin giysileri odanın diğer ucunda asılıydı. Anno ellerini ısıtmak için ovuşturdu. Beşikten yükselen açlık feryadına cevaben Anno'nun göğüsleri sızlayıp akmaya başladı.

Bir yıl önce neredeyse dümdüz olan göğüsleri hamilelikle beraber harikulade biçimde yuvarlaklaşmış, sürekli emzirdiği için de öyle kalmıştı. Nıvart, gıptayla bakılan etine dolgun, tombul kızların yanında ufacık kalan gelinlerinin düğünden dokuz ay sonra bebek doğurmakla kalmayıp, iki bebeği doyuracak kadar sütü olduğunu komşularına duyurmak için ölüp bitiyor ama kendini tutuyordu. Nazardan korktuğu için ne kadar zorlansa da diline hâkim olmak zorundaydı.

Bir süredir Takuş'un evliliğinin lafı edilmese de hazırlıkları sürüyor, bir taraftan da alttan alta ufukta ne olduğunu görmeye çalışıyorlardı.

Kızının başını sol dirseğine yaslamıştı. Sose sütünü iştahla emerken, kaşları zevkle inip kalkıyordu. Koluyla diğer göğsüne bastırarak ondan akan sütü durdurmaya çalıştı. Süt bluzunun üzerinden koluna doğru akarken, Noyemi bir şey demeden, arka arkaya defalarca katlanmış bir bezi göğsünün üzerine yerleştirdi. Anno teşekkür etmek için gülümsedi.

Sose'nin son zamanlarda koyulaşarak kurşuni bir renk almış olan gözleri huzursuzlukla açılsa da hızla doyan karnının getirdiği uykuyla geri kapandı. Koyu, ince ve düz saçları şakaklarında kıvır kıvırdı. Kaşlarınınsa ileride kalın ve çok hoş olacağı şimdiden belliydi.

İleride.

Mıgro üç tüfek bulmuştu. İkisi yenilenmiş mavzer, diğeriyse tekpatlar bir naganttı. Birinin ucunda süngüsü de vardı. Artık çiftçilik aletlerini kapıya yakın tutuyor, ahıra, o kadar uzağa asla bırakmıyorlardı. Köylülerin bir çoğunun bir silahı bile yoktu. Anno babasında bir şeyler olduğundan emindi. Raffi temin etmiştir diye düşündü. Peki ya fişekleri?

Paskalya çok sönük geçse de, ertesi gün mezarlıklar her zamanki gibi ziyaretçilerle dolup taşmıştı. Edilen duaların ölmüşlerin mi yoksa kalanların canına mı olduğunu kestirmek zordu.

Vartan, kararın Kürtlere bırakıldığını, onlar uygun gördüğü zaman saldırıya geçileceğini öğrendi. Diğer muhtarlarla beraber, geçmişte Ermenilerle aralarının iyi olduğu bilinen aşiretlerle görüşmeye gitti. Kürtler Hıristiyanlara yardım edemeyeceklerini söyleyip onları geri çevirdi.

Anno, Sose'yi şimdi sağ göğsüne geçirmişti. Kızının kocaman, hiç kırpmadan ona bakan gözleri gözlerine kilitlendi. Bir büyüyüp bir küçülen gümüşi gözbebeklerine hayretle bakıyordu. Yeraz bu özel rengin zamanla koyulaşıp kaybolacağını söylemişti. Anno onlara baktıkça suya yansıyan bulutlu gökyüzünü görüyordu.

Aşağıdan metal ve ahşap sesleri geldi. Yukarı çıkanın Kevork olduğu adımlarından anlaşılıyordu. Başı göründü, Nıvart ona döndü.

"Bugünlük bu kadar," dedikten sonra kayboldu. Daron'la bu gece köyün doğu hattında nöbet tutacaklardı. Hızlı bir akşam yemeği ve kısa sohbetlerle geçecek bir uzun gece daha demekti bu. Onları etrafı dinlemekten, tehlikeyi erkenden fark etmekten alıkoyacak hiçbir şey olmayacaktı.

XLIII

Mayıs geldi ve beraberinde getirdiği bahar öylesine ışıl ışıl, öylesine güçlüydü ki, en ince ayrıntıları bile görmezden gelmek mümkün değildi. Daron ve Anno, Sose'yi de alarak küçücük odalarına geri döndüler.

Bazı meyve ağaçları çiçek açmışken bazıları daha yeni tomurcuklanmış, yaprakları yeşil dallara dönüşmeyi bekliyordu. Saban ve çapaya teslim olmuş toprak kıpkırmızıydı şimdi. Bahar, sığırcıkları, kumruları, turnaları ve leylekleri geri getirmişti. Evlerin çatısında, nehirlerin kıyılarında kümelenmiş, yuvalarını kurmaya başlamışlardı.

Çalılığa sokulmuş bir erkek bülbül odalarının penceresinin altında şakıyordu. Anno sırtını Daron'un göğsüne yaslamış, uzanıyordu. Daron Anno'yu koltuğunun altına alıp uykuya dalmış, Anno'ysa gözleri kamaştıran sabah ışığında parıldayıp uçuşan tozları izliyordu. Sose'nin beşiğinden hiç ses gelmiyor, Anno güçlükle nefes alıyordu. Her birimiz birer toz zerresiyiz, diye düşündü. İzin verildiği veya göze çarpmadığımız sürece ufak adımlarla ilerliyor ve sonra, umulmadık bir anda yeniden dağılıp savruluyoruz.

Daron kıpırdandı. Yine gecenin bir yarısına kadar nöbet tuttuğundan, gün ağardıktan sonra fazladan birkaç saat daha uyumasına izin verilmişti. Anno, güneş tepeye geldiğinde, o saatte uyumaya alışkın olmayan bedeninin doğrulacağını biliyordu.

"Anno?" Nefesi tenindeydi.

Sıkıca Daron'un koluna sarıldı.

"Senin gelincikler yine çiçek açtı. Gördün mü?"

Daron bu sözleri saçlarına doğru fısıldarken Anno gülümsedi. Başka şeylerden, mesela gecenin en soğuk saatlerinde sert zemine çöküp eskimiş tüfeklerini veya tarım aletlerini sıkıca tutan erkeklerin aralarında ne konuştuklarından bahsetmezdi. Anno'nun parmakları bilekliğinin oymaları üzerinde geziniyordu.

"Evet, gördüm." O da fısıldıyordu, "Ama tek tük."

"Yok, yok. Bahçenin diğer ucundakiler iyi açmış." Dudakları Anno'nun omzunun üzerinde kıpırdıyordu. "Sose'yi bugün oraya götürelim. Biraz ekmekle peynir hazırla. Çayıra serilir, güneşin altında azıcık sırtımızı ısıtırız."

Bu kış neredeyse bir deri bir kemik kalmıştı. Anno'nun ağzına tıkılan her lokmada, Daron'un çenesi ve elmacık kemikleri daha da belirginleşmiş, ağır göz kapaklarının çevrelediği bakışlarına gölgeler eklenmişti. Ve şimdi, bütün bunların arasında, gelinciklerden, dışarı çıkmaktan söz ediyor ve hatta tek bir saatin bile planını yapmaya kalkışıyordu. O halde, Anno da onun gibi davranacaktı.

"Anno, çocuğu uyandır."

Sütü biyelerinden sızıp çıplak kolunu sırılsıklam etmişti. Daron beşiğe bakabilmek için dirseğinin üzerinde doğruldu. Bir kımıltı görmeyi umuyordu.

"Hayır." Daron'u geri çekti. "Henüz değil."

Pazar olduğundan, Anno diğer kadınlarla beraber kilise meydanından eve doğru geri dönüyor, acele etmek istese de buna cesaret edemiyordu. Bu sabah geç kalkmasının kaytarmasında payı olmuştu. Şimdi kocasının ailesine ne

kadar hürmetkâr, ne kadar vazifeşinas olduğunu göstermesi gerekiyordu.

O sabah odalarından çıkarken yıkanması gereken fazladan çamaşırlar yüzünden kocaman bir yaygara kopmuştu. Daron ıslak biyeleri ve gecelikleri, Anno'ysa babaannesini görünce gözleri parıldayıp tekmeler savurmaya başlayan, karnı tok, neşesi yerinde kızlarını taşıyordu.

Gecikmelerinin asıl sebebi şüphesiz herkesçe biliniyor ve kimse bu aşkı onlara çok görmüyordu. Noyemi o saniyede bakışlarını telaşla Kevork'a çevirdi. Oğlu gözlerini yere indirmiş öylece oturuyordu. Allahın izniyle onun da yakında evliliğin keyfine, kutsallığına varmasını diledi.

Anno eve varır varmaz öğle yemeğinin hazırlanmasına yardım etti. Kevork'la Daron köyün yakınındaki otlağa bıraktıkları koyunlara bakmaya gittiler. Otlak iyi durumdaydı, ancak her tarafı kaplamış olan bahar bolluğunun yanında biraz solgun kalıyordu. Başlıca geçim kaynakları olan sürünün gözden uzakta, korunaksız kalmasını istemiyorlardı.

İyice olgunlaşmış kemikli bir kuzunun etinden hazırlanan çorba servis edildi. Yeni toplanmış yeşillikler serilmiş, pidelere sarılmayı bekliyorlardı. Daron'un en sevdiği yemeklerden biriydi bu. Anno, sofradaki yerini alan Daron'u, ne kadar iştahlı olduğunu anlamak için izlemeye başladı. Bir de ufak porsiyonlarda yemek yiyen diğer erkekleri izliyordu. Tıkabasa dolu tabaklarda yenilen sıcak yemeğin keyfi uzun zaman önce yitmişti. Çorbanın suyu buharı çıkan kemik ve etin arasındaki çatlaklardan geçip, yarı boş kâselerde yolunu buldu. Bu kez kıtır ekmeği, hep yapageldikleri gibi, çorbaya banmamışlardı. Kadınların porsiyonlarının da pek bir farkı yoktu.

Bir gıdım yemek israf edilmedi. Köyleri defalarca yakılıp yıkıldığından açlık nedir iyi bilirlerdi. Yenmeyen ne varsa toplanır, akşam yeniden masaya konurdu.

Temizliğin bitmesi uzun sürmedi. Hemen arkasından Anno bir küçük testiye ayran boşaltıp, peyniri ve ekmeği sardı. Hepsini bir torbaya koyduktan sonra artık hazırdı.

Nıvart dikkatle Anno'yu izliyordu. Torbanın muhtevasından memnun kalmadı, üzerine turp turşusu ve kete ilave etti. Sose'nin başlığını kulaklarına kadar indirdi. Aldıkları karardan memnundu ancak dilini de zor tutuyordu. Onlar da en az kendisi kadar tehlikelerin farkındaydı. Mutluluklarına olabildiğince sahip çıkmalıydılar.

Parlak yeşil tepeler hayvanlar, gökyüzüyse kuşlar sayesinde beneklerle kaplanmıştı. Aniden önlerine çıkan muhteşem kır çiçeği tarlası karşısında Anno'nun bir anlığına durup nefes alması gerekti. Alışılmadık derecede uzun süren kış nihayet bitmişti. Topraklarının, bin yıllık döngüsünü değiştirerek halkının endişe ve korkularına ayna tutmak gibi bir niyeti yoktu. Vakti geldiğinde yeşerecek, çiçeklenecekti elbet.

Tek bir çiçeği bile ezmekten kaçınarak eski bir kilimi çayıra yaydılar, kırmızı gelincikle arap sümbülünün tezatına hayret ettiler. Başta tek kelime etmeyip sessizce çimlerin ve toprağın kokusunu içlerine çektiler. Önlerine çıkan meltemin ancak bu arazinin sahipleri gibi görünen binlerce arının kanat çırpışıyla esiyor olduğuna ikisi de yemin edebilirdi. Sose bile Anno'nun kucağında, önündeki dünyanın büyüklüğü ve ilk kez gördüğü renkleri karşısında sakinleşmişti.

Daron gözyaşlarını görmesin diye Anno kafasını çevirdi. Yaşlar acı vererek, onları oradan defetmek için şeytanın

yolladığı göçebelerin korkusuyla, topraklarının güzelliği için akıyordu.

Daron onun elini sıkarak, "Henüz başına gelmemiş ve belki de asla gelmeyecek bir şey için sakın ağlama," dedi.

Cevap vermedi. Kilimin üzerine temiz bir bez parçası serip, engin gökyüzünün tadını çıkarması için Sose'yi sırt üstü yatırdı. Ayran testisini Daron'a uzattı. Güneş batıya doğru ilerlese de ışığı, tek başına duran bir fındık ağacının yapraklarının arasından süzülerek onlara vurmaya devam edecekti. Yerlerini buna göre seçmişlerdi.

Sose'nin gözleri yorulup kapandı. Anno Daron'a yaklaştı. Biraz o da uyusun istiyordu ama Daron gözlerini bir saniye olsun tepelerden ayırmıyordu. Gelecekleri Kürt beyleri ve aşiretlerinin ellerindeydi ve onlar akıllarına estiği zaman saldırıya geçebilirlerdi.

Madem uyumuyor, o halde bir şeyler yesin diye düşünüp torbaya uzandı.

"Anno, Amerika gibi yerler hiç aklından geçiyor mu?"

Anno kuşkuyla duraksadı.

"Yani, oraya gitmek, orada yaşamak..."

Anno bakakalmıştı.

"Biliyorsun gidenler var. Başka köylerde... Öylece bırakıp gidiyorlar."

"Ben..." Bocaladı. "Bırakıp giden kimseyi tanımıyoruz."

"Evet, buradan giden olmadı. Ama annemin Nevyork diye bir yerde yaşayan bir akrabası var, orası da Amerika."

Anno konuşmak, sadece erkekler mi gidiyor diye sormak, kadınlara ne olduğunu öğrenmek istiyordu. Temelli mi yoksa sırf çalışıp eve para göndermek için miydi? Buna karşılık ancak, "Günün birinde Van'ı görmeyi çok isterim," diyebildi.

Daron gülümsedi. "Kedileri?"

"Evet." Gözlerinin farklı renklerde olduğunu duymuştu ama bunun rivayet olup olmadığını merak ediyordu.

Daron da Van'a hiç gitmemişti ama zaten Van yeteri kadar uzak değildi.

"Sose'yi ve ileride sahip olabileceğimiz kızlarımızı düşünüyorum da, büyüdüklerinde onlar da korkarak yaşamak zorunda kalacaklar. Van yeteri kadar uzak değil."

"Daron, bu topraklar benim. Senin, benim ve kızlarımızın. Beni buradan süremeyecekler," dedi perişan bir halde.

Daron yorgunca başını sallayarak, "Ne düşündüğümü bilmeni istiyorum. Hepsi bu. Bilmek istersin, değil mi?" diye sordu.

"Evet." Sesi titriyordu. "Elbette."

"Ben de seninkileri. Söyledin zaten. Burası bizim topraklarımız ve bizi de Sose'yi de buradan çıkaramayacaklar."

"Sose'yi de." Anno, gözü kara, tekrar etti.

Sose sık yaprakların hışırtısı altında uyukluyordu. Anno kocaman bir su kütlesi ve bir gemi hayal etmeye çalıştı. Hepsini bambaşka bir yere taşıyacak olan bir gemi. Durdu. Gözünün önüne bir gemi bile getiremiyordu.

"Bunları ne zamandır düşünüyorsun?"

"Bir süredir. Sose doğduktan sonra daha da sık."

Daron birden ayağa fırladı. Kevork onlara doğru koşuyordu. Geldikleri daha bir saat bile olmamıştı. O Kevork'a doğru koşarken Anno kaynının getirdiği habere kendini hazırlıyordu.

Onları ararken koşuşturmuş olmasına rağmen yüzünde renk yoktu. Daron'dan bir adım ötede durdu. Kolları ağırlaşmış, nefes nefese kalmıştı. Kederden donuklaşan gözleri Daron'unkilere kilitlendi:

"Başladılar," dedi. "Ağpig'te."

Ağpig, Salor'a kırk kilometre uzaklıkta bir köydü. "Elli Kürt ve iki zaptiye bir koyun sürüsünü götürmüş, dört çobanı esir almış. İki ulak getirdi haberi. Bizden iki kişi de güneyimizdeki köylere haber salmaya gitti. Sürünün yanında Kürtlerin fark etmediği iki çocuk daha varmış."

Hızla Anno'ya doğru koşarken konuşmaya devam ediyorlardı. "O çocuklar geri dönüp köylülere anlatmış. Silahlı kim varsa Kürtlerin peşinden gitmiş."

Daron'un gözleri umutla aydınlandı.

Kevork başını salladı. "Hepsi ölmüş."

Anno dizlerinin üzerine oturdu. Yiyecekleri torbaya tıkıştırırken bacakları titriyordu. Daron ve Kevork'un davranışlarından ne kadar gergin olduklarını fark etti. Anno'nun yanına vardıklarında geriye Sose'yi kaldırıp kilimi toplamak kalmıştı.

Kevork'un göğsünde uyumaya devam eden bebeklerini sarsmamaya dikkat ederek, hızla eve doğru gidiyorlardı. Kalan her şeyi Daron sırtlamıştı. Anno'nun elini hiç olmadığı kadar sıkı tutuyordu.

XLIV

Mıgro, Kermav'daki köylülere katılmaktan bahsediyor, Vartan da onu dinliyordu.

"Ağpig'te bütün sürüyü ele geçirmeyi başardılar, tabii bu onları daha da cesaretlendirdi."

Hava kararmış, Salor'da bir gün daha sorunsuz geçmişti. Ancak, diğer Ermeni vilayetlerindeki katliamların Sasun'a da ulaşmış olduğunu bilmek zihinlerini, bütün hareketlerini kuşatmıştı.

Neredeyse bir ömrü demircilikle geçiren Vartan ve Mıgro'nun dostluğu her ikisini de mutlu ediyor, avutuyordu. Vartan, Mıgro'nun bunca yıl fikir almak veya bir şeylere aracılık etmesi için ona yanaşmamış olmasının sebebini şimdi anlıyordu. Adamla ilgili nasıl da baştan aşağı yanlış bir hüküm vermişti. Bunu düşündükçe hâlâ karnına ağrılar giriyordu.

Vartan pes sesiyle, her zamanki gibi gerektiğinden fazla tek bir söz söylemeden, kelimelerini tartarak, dikkatle konuşuyordu. "Kop ve İrizag saldırıları bastıramadı. Kermav'daki birliklere katıldılar ama o da ancak Semal'den elli silahlı adam gönderilip Kürtler geri çekildikten sonra oldu." Başını iki yana salladı. Kürtlerin yalnızca bir saldırısını püskürtmek için bile, ellerinde paslı silah kalıntılarından başka bir şey olmayan, beş altı köy ve mezranın güçlerini birleştirmesi gerekmişti. "Kürtleri püskürtmele-

rine rağmen henüz köylerine dönmediler. Hepsi Semal'de kaldı."

"Peki ya hayvanlar? Tarla işleri?" Mıgro'nun kalın kaşları bugünlerde daima çatıktı.

Şimdi tarlalarından geçerek evlerine yürüyorlardı. Onları yılın bu en önemli döneminde, bir günlüğüne bile olsa nasıl ihmal edebilirlerdi? Köylerine dönebileceklerine dair umutları hiç mi yoktu?

"Erkekler bir o köye bir diğerine gidiyor ve her şeyi tek başlarına yapıyorlar. Hayvanları da güvence altına almak için başka köylere götürmüşler."

Saldırılar köylerinin kuzeyinde, yayan iki gün mesafedeydi.

Mıgro, Vartan'ın başka bir şeyden bahsetmesini bekledikten sonra konuyu kendisi değiştirdi. Sıkıntıyla "Yakında Raffi ve Aram'dan haber alırız," dedi.

Vartan cevap vermedi. Ortadan kayboluşlarının bu kez çok uzadığını fark etmeyen yoktu.

Mıgro'nun evine vardıklarında Vartan vedalaşmak için bir kolunu kaldırmış yoluna devam ediyordu ki kaynı onu durdurdu: "Torunumuz artık desteksiz oturmanın zamanının geldiğine karar verdi. Hadi geç içeri de görüver."

Vartan tereddüt etti. Tarlada geçen bir günün ardından gittiği tek yer yuvasıydı. Fakat kızıyla torununu ne zamandır görmemişti. Şu anda bundan başka bir şey istemezdi.

Bahçeden geçerken Mıgro elini Vartan'ın omzuna attı. Küçük dükkânının kapıları kapalıydı. Neredeyse bir yıldır kimse alışveriş yapmak, hatta öylesine bakmak için bile gelmemişti. Başlarını kaldırdıklarında ihtiyar Maryam'ın zar zor dar merdivenlerden aşağı indiğini gördüler.

Erkekler onu gördükleri için mutluluktan gülümseye-

cekken Maryam suratlarına bile bakmadı. Yalnızca, en alt basamakta Mıgro'nun kolunu sıvazlayıp, Vartan'ın yanağına hafifçe dokunacak kadar duraksadı. Onları bu şekilde selamlaması akıllarını karıştırmıştı.

Patika boyunca sendeleye sendeleye yürürken, daha da bükülmüş sırtını üzüntüyle izlediler.

Oğullarının kendi kendilerine söylenmelerine ve endişelerine daha fazla katlanamayan Maryam, Noyemi'nin ne zamandır kapısına dayanıp rüya yorumlatmadığını fark etti. Rüyalarının çıkıyor oluşundan hep çok etkilenir ama bunu belli etmezdi. Birden Nıvart'ı ziyaret edip Noyemi'nin ağzından dökülecekleri bilmek istedi.

Tek bir rüya vardı. Parçalar halinde, her seferinde farklı açılardan gördüğü tek bir rüya. "Kesikler, yaralar, kan... Bunlar dışında pek bir şey hatırlamıyorum Maryam abla." Anlatırken sesinin tonu buz gibiydi. Maryam bir ağaca yaslanmak için durdu. Bacakları artık tutmuyordu.

Ertesi sabah Anno kâsedeki soğuk suyu yüzüne çarparak uyanmaya çalıştı. Arkadan, sabahın gelişini kabullenen Daron'un derin nefesi ve yataktan kalkarken örtülerden çıkan yumuşak hışırtıların sesi geliyordu.

Gözlerini ovması için ona zaman tanıdı. Yüzü hâlâ duvara dönüktü. Tam bir şeyler diyecekken Daron, "Takuş'a söyle, Kevork bugün tütün tarlalarında olacak," dedi.

Bu ince davranış karşısında Anno'nun yüreği eridi. Evlilik olmuyorsa da en azından haftada iki üç kez dördünün bir araya geleceği buluşmalar ayarlanabilirdi.

XLV

Hagop amca hızla kilise meydanından ayrıldı. Artık Maratug'a bakıp hava tahmini yapmıyor, yarını kestirmekten bile aciz olduğunu hissediyordu.

Meydandan gelen haberler hiçbir zaman iyi olmuyordu, ancak bugünkü konuşma özellikle sinir bozucuydu.

"Anlaşılan onlara direndik diye iyice kızıştılar." Avluda oturan Vartan ve Hayk'a bağırıyordu. "Muş'taki Zengin Paşa onlara bizi yağmalamanın çocuk işi olacağını, zengin olacaklarını söylemiş."

"Yani?" Vartan gözlerini kısarak ona bakıyordu.

"Valla, Muş'taki zaptiyeler bir dahaki saldırıda onlara ihtiyaç olursa diye tetikte bekliyorlarmış. Sasun'u kuşatıp bizi bitirmek istiyorlar."

"Şenig saldırılara açık... Onlar için hiç hayra alamet görünmüyor." Hayk başını iki yana salladı.

Kürtlerin bir sonraki durağı Şenig'di.

Günler sonra Vartan, "Haklı çıktın Hayk," dedi. "Kürtler Şenig'in otlaklarının sınırlarına kadar yaklaşmışlar. Çobanlar da zaten oradaymış. Hiç zorlanmadan iki sürüyü de çevirip götürmüşler."

Hayk daha fazlasının olduğunu hissederek bekledi.

"Çok geçmeden, Kürtler daha yerlerine varmadan, Şenigliler hayvanlarını geri almak için etraflarını sarmış."

"Sonra?" Hayk iyice kaygılanmıştı.

"Başarmışlar. Ve şimdi Kürtler hiç olmadıkları kadar öfkeli."

Vartan ve Vrej geceyi Salor'un en kuzeyindeki tepede geçirmek için hazırlanırken, Yeraz kocasının koluna dokunarak, "Bu iş nereye varacak?" diye sordu.

Vartan elini tuttu. "Daha yeni başlıyor."

Kürtler haziranda Ağpig köyüne saldırdılar, ancak orada da sert bir direnişle karşılaştılar. Geliguzanlılar da onlara yardım ediyordu. Alçak düzlüklerde yaşayan Sasunlular daha yüksek bölgelere doğru hareket etmeye başladılar.

Salorlular orada, evlerinde kalmaya karar verdiler. Doğularındaki köyler de öyle yapacaktı. Eğer bir saldırı olursa silahlı erkekler birbirinin yardımına koşacaktı.

Anno kulaklarını tıkadı. Gözlerini yumdu. Uyanmadığı sürece bu sesler yalnızca bir rüya olarak kalacaktı. Ama duyuyordu. Rüyalarındaki gibi deli, kulak tırmalayıcı sesler değildi. Ağırdı, bitmek bilmiyordu.

Nefesi daraldı. Doğruldu. Daron yanında yoktu. Yine nöbet tutuyordu. Daron'a bir şey olmuştu.

Giyinip küçük odadan fırladı. Uykudan uyanıp koşar adım azaba doğru giderken gözü karardı. Mum ışığının aydınlattığı odaya girdi. Daron oradaydı.

Daron ona bakmadı. O ve diğer herkes dikkatle Mıgro'yu dinliyordu.

Batıdaki Heğin saldırı altındaydı. Haber Salor'un gözcülerinden gelmişti. Derhal yardım gönderilmeliydi.

"Ben gidiyorum." Mıgro'nun sesi duygu yüklüydü. Hemen arkasındaki duvarda silahı yaslıydı. Fişekleri ceplerine ve bir torbaya doldurmaya başladı.

Anno hangi kararların alınmış olduğunu idrak ettikçe, şaşkın gözlerle tek tek odadaki herkese baktı.

Çoktandır üzerinde olan paltosuyla şapkasından ve elindeki silahından anlaşılan o ki Kevork'un babası Manuel de gidiyordu.

Boşta kalan tek bir silah vardı.

Anno babasına doğru bir adım öne çıkan Daron'un ne yapacağını anlamaya çalışırken, başı hafif sola yattı. Daron'un yüzündeki öfkeyi, Mıgro'ya karşı öfkesini görünce irkildi.

"Gitmek istiyor. Beni unuttu," diye düşündü.

Oradan uzaklaştı. Vücudu buz kesti, dişleri birbirine vuruyordu. Mıgro'nun yalnızca o ve kardeşinin gideceğini söylediğini duydu. Diğer silah burada, onların yanında kalacaktı.

Son cümlesini söylerken sesi biraz alçaldı. Arkasını dönüp yola koyulmadan, önce Nıvart'ın, sonra babasının elini öptü. Manuel de aynısını yaptı. Ağlamamak için kendini zor tutan Noyemi'nin yanağını hafifçe okşamayı unutmadı.

O günden sonra sanki artık yaşamıyor, olanlara araftan tanıklık ediyor gibilerdi.

Anno geride kalanlara sofra kurmak için günün ağarmasını bekledi. Yemekten sonra tabakları topladı. Sose'yi bir kumaşla göğsüne sardı. İzin istemedi, ne zaman döneceğini de söylemedi. Babasının evine çıkan ıssız patikayı ağır ağır yürüdü. Orada kimlerin kaldığını görmeliydi.

Kapıyı itti ve eşikte dikildi. Evde, gündelik işleri bitirmek, erzak depolamak gibi her zamanki sabah telaşından eser yoktu. Tandır boş ve soğuktu.

Yeraz geldi. Birden karşısında Anno'yu bulunca boş

kolları gevşedi. Gözlerinden okunan çaresizlikle, tek kelime etmeden, umutsuzca birbirlerini izlediler.

Anno, Daron'a söyleniyordu. En karanlık geceydi. Daron öfkeyle ona sımsıkı sarılıyor, "Savaşmak için kapımıza dayanmalarını mı beklememi istiyorsun?" diyerek Anno'yu daha da sinirlendiriyordu.

Ama Anno dinlemiyordu. Aksine, yaştan sırılsıklam olmuş göğsünde bitip tükenmiş bir halde uyuyup kalana dek, Daron'u anlamamakta ısrar ederek onu terk etmekle, unutmakla suçlamaya devam etti.

Vartan da Vrej'in gitmesine izin vermemişti. Yeraz'ın yanında en azından hâlâ bir oğlu vardı. Görünüşe göre erkekler bunu en baştan planlamıştı. Gençleri sakınıyorlardı.

"Hepsi sana emanet!" Vartan gitmeden önce Hagop amcaya böyle demişti.

Batıdaki beş köye daha saldırmışlardı. Salor'un yaralı erkekleri geri döndü. Bir adam sağ bacağının ağırlığını bastona vererek, topallayarak ilerliyordu. Sakalları uzamıştı. Gözlerini yerden ayırmadan, bütün dikkatini, ona acı veren adımlarında toplayarak yürüyordu. Herkes kapının önüne çıkmış, adamı izliyordu. Yoluna birkaç dakika daha bu şekilde devam ettikten sonra bir çığlık yükseldi. Takuş adama doğru koşuyordu. "Baba! Baba!" Takuş'un şaşkınlığı, yanında annesini kollarını açmış koşarken bulunca daha da arttı.

Erkekler darmadağın ve yarı aç bir halde, ayrı ayrı köye döndüler. Başı sargılı olan Hayk eften püften bir sedyeyi sürüklüyordu. İhtiyar Maryam koşamadı ama o gözyaşlarını silerken gelini oğlunu belinden sıkıca yakalamıştı. Sonra da kocasının ellerini nazikçe çekip, sedyeyi şevkle onun

yerine itmeye başladı. Kimin yattığını anlamak için şöyle bir baktı. Adamı tanımıyordu.

Dönenlerin haberi hızla bir evden öbürüne ulaştı. Çok geçmeden kadınlar kendi erkeklerine ne olduğunu anlamak için arka arkaya sorular sormaya başladılar. Her bilgi kırıntısına muhtaçlardı.

"Heğin'deki yetmiş beş haneden yalnızca bir avuç insan sağ kurtuldu." Mihran ağlıyor, bildiklerini anlatırken başını sağa sola sallıyordu.

Her geçen gün daha fazla köye saldırılıyordu. En sonunda bir gece Mıgro'nun kapısı yumruklandı. Bir çocuk Nıvart ablaya sesleniyor, oğlunun geri döndüğü haberini veriyordu.

Karanlık tandırın etrafında toplanmış kadınlar örgülerine, çıkrıklarına dalmışlardı. Kevork'la Daron nöbet tuttuğundan, kadınları avluya Mıgro'nun babası çıkardı ve ardından çocuğu içeri aldı. Noyemi çocuğu omuzlarından tutarak yalvarırcasına, "Sadece sen mi döndün?" diye sordu. Gözleri fal taşı gibi açılmış olan çocuk başını salladı.

Karanlıktaki siluetler giderek daha da yaklaşıyordu. Anno Daron'u fark etti. Bitap düşmüş birine destek oluyordu. Adamın diğer koluna da Kevork girmişti. Diğerleri gibi atılmadı. Bir ağacın altında Nayiri'ye sıkıca sarılıp bekledi. Feryatlar arşa yükseldi. Nıvart'ın iki büklüm olduğunu gördü. Kevork Nıvart'ın yanına gitmeye çabaladı ama ortalık o kadar karışmıştı ki yarı yolda vazgeçip birilerine yardıma koyuldu. Manuel karısını tam yere yığılacakken kucakladı. Bir komşu onu sakinleştirip eve götürdü.

Anno gözlerini kısarak kimin kurtulduğunu görmeye çalıştı. Ama biliyordu. Noyemi, tutup kaldıracakmışçasına Manuel'e var gücüyle sarılmıştı.

Nayiri ve Anno birbirlerine daha da sokuldular. Çocuk da olan bitenin farkındaydı. Ve Anno bir dahaki sefere Mıgro'nun yerine Daron'un gideceğini kabullenmişti.

Ön taraftaki odanın dolması kısa sürdü. Manuel'i bir döşeğe yatırdılar, herkes içeri akın etti. Kalçasına saplanmış bilye yüzünden şişik ve iltihaplı bacağının kaldırılmasına yardım edip ona gereken bakımı yaptılar.

Birkaç aile erkeklerinden henüz hiçbir haber almamıştı. Manuel çaresizce, Yeraz dışında herkese bakarak, başını iki yana salladı.

Yeraz, ihtiyar Maryam'ın hemen arkasından içeri girmişti. Anno'nun gözleri onu takip ediyordu. Henüz Mıgro'nun ölümüyle ilgili soru soramadığı gibi, diğer ayrıntılarla da ilgilenmiyordu. Şu anda önemli olan Manuel'i rahat ettirmekti. O ayrıntılar nasılsa ömürleri boyunca onları esir alacaktı.

Barut tozu, kir ve kan üzerinden mümkün olduğunca temizlendikten sonra çayından bir yudum aldı. Ardından bütün sessizliği dağıttı. Gözlerinden konuşmaya ihtiyacı olduğu anlaşılıyordu.

"Öncekiler gibi değil bu. Kürtler bizden çalar, biz görmezlikten geliriz. Kürtler bizden çalar, biz de bir aşiret mensubunu araya sokmaya çalışırız. Kızlarımızı kaçırırlar, biz de geri göndermeleri için para öderiz." Başını iki yana salladı, "Bu kez başka. Heğin'e yaklaşırken damlardan çıkan dumanı görebiliyorduk. Saklandık ve akşam karanlığını bekledik. Arkada Kürt kalmadığından emin olunca köye girdik. Kimse yoktu." Başını bir daha salladı. "Bütün aileler katledilmiş, duvarlar kanla boyanmış, kanları toprağa akmıştı. Evlerde bir tek iyi eşya kalmamıştı. Cesetlerse birbirinin üstüne yığılmış, gömülmemişti."

Yeraz'a döndü.

"Olanları gördükten sonra Salor'a dönmeme kararı aldık. Bunları her yerde yapmaya niyetli olduklarından emindik. Türkler de yardım etmek için hazır bekliyorlar ama şimdilik onlara ihtiyaç yok."

"Diğer köylere doğru ilerliyorlardı ve biz de elimizdeki silahlar, ceplerimizdeki fişeklerle eve geri dönüp sıramızın gelmesini bekleyemedik. Güneye hareket ettik ve biz dahil herkes dişini tırnağına takarak savaştı. Mermilerimizin sonu geldiğinde, bizim de sonumuz gelmiş oldu."

O da herkesle beraber ağladı. Giderek boğuklaşan sesinin kontrolünü yitirdikçe anlatmak ve onu duymak zorlaşıyordu.

"O kadar çok kızı alıp götürdüler ki. Üçümüz sıradağların oraya saklanıp geçmelerini bekledik. Üç farklı noktaya yerleştik." Parmağıyla havaya bir üçgen çizdi. "Kürtler üçgenin içine girince ateş etmeye başladık. Aslında iyi gidiyordu. Bizi göremiyorlardı. Ama sonra..." Boş avuçlarını uzattı, "mermimiz kalmadı."

Çıt çıkmıyordu. Daron'un görmüş geçirmiş dedesi Manuel, konuştuğunda da, sustuğunda da başını sallamaya devam ediyordu. "Mıgro ve Vartan gene şanslıydılar. Onlar baltayla deşilmediler. Hayvanlar gibi birbirlerine bağlanıp boğazları kesilmedi.

"Sürünerek Vartan'ın yanına gittim, hâlâ nefes alıyordu. Bana, 'Kızlar kurtuldu mu?' diye sordu."

Manuel saklamadan burnunu ve gözlerini sildi. Noyemi'nin uzattığı çayı istemedi. "Evet dedim. Ama yalan söyledim. Bu kez biz de kurtulamayacağız, aynı kızlar gibi."

Fakat cevabı Vartan'ı gülümsetmeye yetmişti. Manuel bu zafer dolu gülümsemeyi asla unutmayacaktı.

Yeraz önünde titreyen ellerini sıkarken, Manuel onun ellerini okşadı. "Birlikte yatıyorlar. Merak etme. Onları ellerimle gömdüm."

Maryam ve Yeraz, onu perişan eden demir parçasını bulup çıkarmaya çalışırken Manuel'in çığlıkları aşağı sokaklardan duyuluyordu.

Sose sesler karşısında korkudan titriyordu. Anno kızını ve Nayiri'yi alıp evden çıktı. Kurşunu çıkarmanın umduklarından uzun süreceğini hissederek Takuşlara gitti.

Takuş'un annesinden her zamanki gibi soğuk bir karşılama beklerken, kadın, bu kararsız grubu şişman kollarıyla ateşin yanına çekti. Çarşaf ve battaniyeleri çıkardı. Anno sadece, ertesi sabah sararıp solmuş yüzüyle başlarında dikilen Daron tarafından uyandırıldığını hatırlıyordu. Daron aslında saatler önce gelmişti ama Mihran odanın sıcaklığını bırakıp erkenden dışarı çıkmalarına izin vermemişti.

Artık birbirlerinin nerede olduğunu gece gündüz takip ediyorlardı. Anno, Daron'un ne zaman hangi tarlada çalıştığını, bütün ahali de Anno'nun günün bir kısmını tıpkı Lusin gibi Yeraz'la geçirdiğini biliyordu. Yeraz'ın bir Vrej'i kalmıştı.

Peki ya Raffi? Yeraz onun durumunu kabullenmişti, ömrünün kalan günlerini oğlunun gittiğini ve bir daha ondan hiç haber alamadığını söyleyerek geçirecek yaralı annelerden biriydi artık. Hiç değilse Vartan Salor'da bir yerde huzur içinde yatıyordu.

XLVI

Çatıda, yün döşekleri birkaç defa kabarttıktan sonra Salor'un manzarasını görebilmek için doğruldu. Küçük bir kız çocuğuyken bile en sevdiği işlerden biri buydu.

Her sene, yaz başı döşeklerin dikişi sökülür, çatıya çarşaflar serilir, yünler de üzerine atılırdı. Uzun bir kışın ardından topak topak olan yün önce yıkanır, sonra güneşin altında kurumaya ve havalandırmaya bırakılırdı. Kabarması için hafifçe dövülür ve son olarak taranırdı. Yünler tıkıldıktan sonra yeniden dikilen döşek böylelikle gelecek yıla hazır olurdu.

Anno güneşin ısıttığı temiz yünün kokusunu içine çekti ve kiliseye, biçimsiz çatılara ve ötedeki bahçelere bakakaldı. Babasının evinden nehrin kıvrımlarını ve meyve bahçelerini de görürdü. Köyün etrafında gitgide yükselen tepelerin yumuşak çizgileri bunların hepsini çevreler ve birbirine bağlardı. Köyün manzarasının ve evlerin babasının çatısından nasıl göründüğünü ezbere bilirdi. Ve şimdi sıra bu evdeydi.

Yine Vartan'ı hatırlayıp ağlarken bedeni gevşedi. Her tarafı saran, gitmek bilmeyen bir boşlukla yapayalnız kalmışlardı. Babaları olmadan her şey anlamını yitirmişti. Amaçsızca bir işi bitirip, diğerini ve sonra başka bir işi yapıyorlardı.

Daron dün çekirgelerden ve onların uzaktaki Ermeni

vilayetlerinin göğünü nasıl kapladıklarından bahsetmişti. Aynı zamanda ordunun komutası altındaki aşiretler organize olup harekete geçmiş, Sasunluların sığınağı olan Antok dağının etrafını kuşatmak üzereydiler.

Daron ve Kevork artık kimseden talimat almıyordu. Erkeklerin sayısı azaldığından, diğer herkes gibi onların da işleri daha uzun sürüyordu. Buğday ve tahıllar olgunlaşınca, Anno ve Noyemi de onlara katıldı.

Vrej, "Çalışacak, yol gösterecek, vakti geldiğinde savunacak erkek kalmadı," diye söylendi. Anno kardeşinin yanında, işinin başındaydı. Bütün evler şimdi önceden görülmemiş bir biçimde hep beraber, ortaklaşa çalışıyordu.

Anno Vrej'deki yılgınlığı, hiddeti hissetti. Babaları artık hayatta olmadığından köyün genç erkekleri uyanıp, kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlarla beraber işe koyuluyordu.

"Bana kalırsa Antok'un güneyindeki savunma hattına katılalım," diye devam etti. "İzin verin onlarla orada savaşalım, çünkü buraya ulaşırlarsa sonumuz gelmiş demektir." Anno, Daron'un onları izlediğinden ve duyduğundan emin olmak için şöyle bir bakıverdi. Yüzündeki ifadeden bir şey anlaşılmıyordu.

Evin yanından geçen toprak yoldaki hareketlilik Anno'nun dikkatini çekti. Takuş'un lacivert önlüğünü hemen tanıdı. Arkadaşına seslenirken suratını temizledi. Takuş elini alına götürerek gözlerine siper ettiğinden Anno'nun sesini izleyerek, dışarıdaki dar merdivenlerden çatıya çıktı.

Takuş'un hareketleri ağırlaştı. Anno ona bakınca Daron'u görmesinin yasak olduğu, nafile geçen ayları hatırladı.

Takuş, Anno'nun yaptığı işe göz gezdirdi. Eskiden olsa bir taraftan elini kolunu oynatıp gevezelik eder, diğer ta-

raftan arkadaşının gönülsüzlüğüne laf edip işe kendi devam ederdi. Şimdiyse, aynı anda değil iki, tek bir iş bile yapabilecekmiş gibi durmuyordu.

"Onlar dönene kadar seninle birlikte bekleyeceğim," dedi Takuş.

"Olur, tamam," diye cevap verdi. "Ama neden?"

"Bir şeyler duydum."

Anno onu izliyordu. Eğer Kevork'u ilgilendiren bir şey varsa, muhtemelen o şey Daron'u da ilgilendirirdi.

Takuş, hafif bir rüzgârın havalandırıp dalgalandırdığı önlüğünü telaşla yakaladı.

"Ne biliyorsun?"

"Galiba yakında Antok'a gidecekler."

Anno'nun kararan gözlerini izlemekten nefret ederdi. Elindeki dal parçasını bırakıp arkadaşının koluna girdi. Birlikte köyü izlemeye başladılar.

Köyleri, babalarından ve erkek kardeşlerinden yoksun kalmış olsa da hâlâ çok güzeldi. Güneş batarken gökyüzünün mavisiyle tepelerin yeşili arasındaki tezat yoğunlaştı. Kuşlar uçuşup çatı ve oluklara kondular. Öküz ve eşek eve dönüş yolu boyunca anırarak hikâyelerini anlatırken, çocuklar yoklukları fark edilene dek biraz daha oyun oynayabilsinler diye cüret edebildikleri kadar uzağa koştular.

Anno, Daron'un kendinden emin yürüyüşünü tanıdı. Kevork'la omuzlarında tarla aletlerini taşıyorlardı, ikisinin de gömlekleri şalvarları terden, tozdan kararmıştı. Daron'un başlığı kaymıştı. En son tıraşını olalı ne de uzun zaman geçmişti. Bir hafta içinde sakalı bıyığına karışırdı. Anno'nun umrunda değildi.

Daron, Anno'nun çatıda olduğunu fark etti. Fark ettiği anı Anno çok iyi biliyordu. Onu görünce kafasını daha da

kaldırmış, yüzünde güller açmıştı. Ama hemen arkasından Anno'nun halini anlamış ve böylece bu mutluluk tek bir saniye sürmüştü.

Aletleri eve yakın bir yere bıraktı. Takuş çatıdan çabucak indi. Kuytu bir yerde Kevork'la konuşacaklardı. Daron bitkin bir halde son basamakları çıkarken, Anno tek başınaydı.

Söyleyecek o kadar çok şeyi vardı ki... Ona Sose'yi, Nayiri'yi, yaşadıkları onca kaybı, derenin karşısındaki Kürtleri hatırlatmayı çok istedi. Ama yapmadı. Birbirlerine sokulup yere çöktüler. Yün yığınlarına bakıyorlardı.

"Ben her sabah sensiz nasıl kalkacağım?"

Boğazı düğümlenir gibi oldu.

"Geri döneceğim Anno."

Anno ona iyice sokuldu.

Hayk parmaklarını yumuşacık helvaya daldırıverdi. Tahin, çatlak ve nasırlı parmaklarının üzerinde parıldırıyordu.

Yeryüzünün boyun eğdiği inatçı, biçimsiz taşların bazen üzerinden, bazen etrafından yürüyorlardı. Hep birlikteydiler. Daron, Kevork, Vrej ve neredeyse otuz kişi daha.

Topallığı neredeyse hiç fark edilmeyen Mihran'ın yanında taşıdığı bıçağın garip bir kavisi vardı. Bugüne kadar sadece bal hasadında kullanılmıştı.

"Helvayı sonraya sakla. Savaşırken ihtiyacın olacak," diye laf attı biri.

"O en iyi göbeğimin içinde saklanır," diye cevabını yapıştırdıktan sonra parçanın tamamını ağzına tıkmak için başını arkaya eğdi.

Gülüşleri rüzgâra karışıp, dağlarındaki köknar ile sedirlerin tepelerine kadar yükseldi.

XLVII

Daron gittikten, doğrusu herkes gittikten sonra havalar iyice ısındı. Anno'ya göre sanki kimse kalmamıştı. Ama aslında öyle değildi. Köyleri tamamen korunmasız kalamazdı. Avo yanlarındaydı. O ve ailesi kendi ekinlerini hasat ederken, Vartan'ınkiler için de yardım edecekti.

Vrej annesine gideceğini söylediğinde, Yeraz acı dolu gözlerle artık biricik olan oğluna bakakalmıştı.

"Bu adı ömrüm boyunca taşımış olmamın bir sebebi var, değil mi anne?" diye sormuştu. "En azından bu şekilde abimin yerini doldurabilirim."

Yeraz başını eğdi. "Oğlum, sana bu ismi günün birinde onlarla savaşasın diye değil, tam burada, kendi toprağında yaşaman, âşık olman ve kendine bir aile kurman için koyduk."

Allahın çocuklarını esirgeyeceğini düşünürken nasıl da yanılmıştı.

Kızgın bir ateş topu halini alan güneş üzerlerine vuruyor, her şeyi bir çırpıda olgunlaşmaya, Anno ve diğer kadınları da tahıl hasadı ve meyvelerin toplanması için evden dışarı çıkmaya zorluyordu. Ancak asıl tehlike, çobanların sürülerini daha yeşil topraklar bulmak için yükseklere çıkarmasıydı.

Artık geceleri Anno'nun yanında Daron yerine Nayiri uyuyordu. Sose'nin beşiğini daha da yakınına çekti.

İkisinin de yanında olmasından aldığı güvenle daha rahat uyuyordu.

Azrail'le pazarlık etmekten usanmış Manuel amca sırasının gelmesini bekliyordu. İki adam gömmüş ve ardından iki gün boyunca yaralı bacağını sürükleye sürükleye çalılıkları ve dağ yamaçlarını aşmıştı. Bu yaraya ne Yeraz çare bulabilirdi ne de Maryam. O temiz çarşafların altında yatarken, pis bir koku evin her köşesine sinmişti.

Anno, Nayiri'nin nefes alışını dinlerken kolundaki gümüş bilekliği döndürüyordu. Tarlada bütün gün çalışmaktan boynu ve omuzları kaskatı kesilmiş ve yanmıştı. Sırt üstü yatmış, ağrının dinmesini bekliyordu.

Manuel amca dört gün sonra öldü.

Nıvart ve Noyemi'nin artık dökecek gözyaşı kalmamıştı. Mutlak bir sessizlikle bütün köy, bedenin mezara indirilmesini izledi.

Kilise meydanından bağırtılar duyuldu ve Papaz Sarkis dua etmeyi bıraktı. Toplam elli, altmış kadar kadın ve çocuk tepeyi tırmanarak Salor'a geliyordu. Papaz aceleyle ayini sonlandırıp dışarı çıkarken Mıgro'nun ailesi bir şeyler öğrenebilmek için peşinden gitti.

Dants köyünden geliyor ve birçok Sasunlu gibi daha yüksek yerler arıyorlardı. Erkekler onları buraya göndermiş, çağırılana kadar dönmemelerini tembihlemişti. Papazın kılavuzluğunda, battaniyeleri, kıyafetleri ve yiyecekleriyle beraber kiliseye yerleştirildiler, kilise dolunca da sığınacak başka evler bulundu.

Yeraz barınakların örgütlenmesi işini hemen eline aldı. Artık muhtarın karısı değildi, üstelik bazıları aralarında sessizce söyleniyordu da, yine de kimse öne çıkıp ona bu işi yapamayacağını söylemeye cesaret edemedi.

Evde boş odaları olmasa bile, gecelerin hoş ve yeterince sıcak geçtiğini, çatıların da iş göreceğini söyledi.

Yeraz yaşlı bir adamı, iki gelini ve üç torunuyla beraber yanına aldı. Hagop amcayla konuşacak, dertleşecek şeyleri olur diye umuyordu. Adamın yalnızlığı ve hâlâ yaşıyor olduğu için hissettiği suçluluk karşısında endişeliydi.

Dants halkı bir haftadır oradaydı, ama daha ilk günden, kendilerine kucak açan ailelere en az onlar kadar çalışacaklarını göstermiş, onlarla beraber tarlaya ve harman yerine gitmişlerdi.

Öğle vakti, Anno Sose'yi emzirmek için tarladan uzaklaşıp bir ağacın gölgesine sığındı. Daron'a yakında kızlarını sütten keseceğini söylediğini hatırladı. Bunun üzerinden bir ay geçmişti. Takuş'un buğdayı dövmesini izlerken keşke yanıma gelse diye düşündü. Arkadaşının ondan kaçtığını hissediyordu. Takuş fark edene kadar gözlerini dikerek ona baktı. Takuş ise kısacık bir an tereddüt ettikten sonra boynunu bükerek Anno'ya doğru yürümeye başladı. Diz çöktü ama tek bir kelime etmedi.

Anno sevgi dolu gözlerle ona bakıyor, neler olduğunu anlamaya çalışıyordu.

"Anno, âdetim gecikti."

"Dert etme." Sose'nin saçını düzeltti. "Geç de olsa görürsün merak etme," derken eli buz kesti.

Takuş'un bakışlarını ve yakınındaki nefesini hissetti. Beyni dumura uğramış gibiydi.

"Hayır, olamaz." Anno'nun kolları boşandı, Takuş uzanıp iki eliyle bebeği yakaladı. Sose öksürüyor, tükürükler saçıyordu ama Anno'nun umrunda değildi. Takuş ürkmüş bebeği omzuna yatırdı, sırtını hafifçe okşayıp, tatlı dille onu yatıştırmaya çalıştı.

Anno arkadaşını izliyordu. Takuş sakindi. Çok sakindi.

Hayk amcanın karısı erkeklerin yakında döneceklerini söyleyerek Anno'yu rahatlattı. Nöbetçilerden görüldükleri haberinin gelmesi an meselesiydi. Sonra da o boş mideleri doldurmak için etrafı öyle bir telaş saracaktı ki, sorma.

"Anno, kızım, yine ayrılacağınız zamanlar gelecek. Hele ki babasının yolundan giderse. Tüccar dediğinin ömrü yolda geçer."

Hayk amcanın karısını hep sevmişti. Çocukken, bu şamatacı koca kadını konuşurken ve sonra da sanki yaptığı her şey başta kendisini eğlendirmek içinmiş gibi kendi dediklerine kahkahayla gülerken hayranlıkla izlerdi. Ancak şimdi, hayatında korku nedir bilmeyen bu kadının korktuğunu görüyor, ağzından çıkan kelimelerin samimi olmadığını hissediyordu.

"Evet." Kolları yetmediğinden kadını zar zor kucakladı. "Yakında iyi haberler alırız."

XLVIII

Yeraz tavana bakarak uzanıyordu. Artık gece de gündüz kadar sıcak olduğundan Vrej'in battaniyesine sarınmıyordu.

Vartan'ın yastığıyla Vrej'in battaniyesini almış, bir dul olarak tek başına bir köşede yatıyordu. Geceleri gözyaşları durmuyor, yine de etrafında uyuyanlardan daha az ses çıkarıyordu. Dants'dan gelenler çatıya yerleşmişti ama Hagop amca bu odadaydı ve Yeraz neredeyse bütün gece onun horultularını dinliyordu.

Pozisyonunu değiştirirken diliyle çıkardığı sesler genelde ritmik olurdu. Ama o başka bir şey duydu. Sanki kapıya yavaşça vurulmuş ama arkası gelmemişti. İşte yine... Yavaşça, üç kez, tık tık tık.

Kalbi yerinden çıkacaktı. Vrej miydi acaba? Dönmüş olabilir miydi ki? Yoksa, aman yarabbim, yoksa Raffi miydi? Ama oğullarından biri olsa kapıyı çalıp bekler miydi ki? Her zaman olduğu gibi kendi evine dalıvermez miydi?

Bütün bedeni korkudan ürpermişti. Görünüşe göre bu tıkırtıyı bir tek o duyuyordu. İşte bir daha. Bir, iki, üç.

Hiç olmadığı kadar ağır hareket ederek yerinden kalktı, Vrej'in battaniyesini omuzlarına alıp ona sıkıca tutundu. Kapıya bir süre bakakaldı. Sonra da titreyen ellerle kapıyı bir parça açıp aralıktan dışarı baktı.

Bir adam dikiliyordu. Yeraz'ı görünce neredeyse utanç

içinde, hemen başını çevirdi. Kürklü yeleği ve başlığı, üstelik bu sıcakta, Yeraz'ı şaşırtmıştı. Galiba bu adamın kim olduğunu anlamıştı.

"*Merhaba.*" Onu Kürtçe uygun bir şekilde selamladığını sandı. Hâlâ aralık olan kapıyı öylece bırakarak aceleyle içeri koştu. Yüzünü gözünü silip saçını bir eşarpla örttü. Battaniyeyi vücuduna daha sağlam sarıp kapıya döndü. Gülünç ve dağınık göründüğünün farkındaydı ama Kürt'ün aysız bir gecede onca yolu kat ederek kapısına gelmesinin sebebini öğrenmesi şu an her şeyden önemliydi.

Yeraz karanlığa doğru adım attı.

Kadını tekrar görünce adamın aklı karışmıştı. Vartan'ı sordu.

Tülay'ın oğluydu bu. İki yıl önce Anno'nun başında kederli gözlerle, "Bakımı için gereken bir şey var mı?" diye sormuştu. Daha karanlık bir gece seçemezdi.

Yeraz çenesinin zangırtısını dindirmek için dişlerini sıktı. "Kocam öldü." Bu sözler ağzından ilk defa dökülmüş, bir de üstüne bunu Kürtçe söylemeye çalışmıştı.

İrşad'ın aklı daha da karıştı.

Yeraz, üzerinden çok geçmediğini, hastalanmadığını, başka bir köyü korumaya çalışırken öldüğünü anlattı. Ama "Onu sizin soyunuzdan biri öldürdü" demedi.

Adam çok kısa bir an başını önüne eğdi ve sonra, sanki neden geldiğini hatırlamış gibi aceleyle konuşmaya başladı.

"Aşiretim Hıristiyanların katline katılmayacak. Beyimiz kendi gözleriyle kıyımları ve..." Duraksamıştı. "Subayların emri altında kadın ve çocuklara yapılan tecavüzleri gördü. Buna göz yuman veya bu olanları adil bulan peygamber bile olsa, ben yapamam diyor."

Yeraz belli belirsiz başını salladı.

"Ama Hıristiyansınız ve size yardım edemeyiz."

Yeraz adamın gözünün içine baktı ve kendini bir sonraki sözlere, onun bu tehlikeli yolculuğunun arkasındaki sebebe hazırladı.

"Neden bütün gün tarladaki işlerinize devam ediyorsunuz? Koyunlarınızı otlatıyor, önümüzdeki kış için meyve topluyorsunuz..." Öfkeyle başını iki yana salladı. "Önümüzdeki kışı değil, şimdiyi, yarını düşünmeniz gerek. Sizi uyarıyorum ki Salor kurtulmayacak. Hiçbir köy kurtulmayacak."

Yeraz gözlerini onunkinden ayıramıyordu.

"Evet, buralar dağlık, Salor'a saldırmak daha zor, haklısınız. Ama imkânsız değil. Ne zaman olacağını söyleyemem, çünkü ben de bilmiyorum ama sizi izliyorlar... Hazırlıklı olmalısınız." Elleri ona, aralarındaki boşluğa doğru uzandı ve parmakları havada asılı kaldı.

"Dağların ne kadar güvenli olduğunu bilmiyorum. Saldırının nereden geleceğini de bilmiyorum, çünkü toplantılara katılmıyoruz." Çaresizce başını salladı. "Görünen o ki sizi sadece uyarabilirim. *Xuda* sizi korusun." Başını eğdi. Yeraz'ın gözü İrşad'ın başlığının yamru yumru kürküne takıldı.

İrşad çıktı gitti. Yeraz önce onun gidişini, sonra da kaynanasının çok uzun zaman önce gelenleri hoş karşılamak için bahçe duvarına kurduğu asmaların sertleşmiş bükümlerini izledi.

Sabaha karşı kilisenin kapılarını iki kulbundan çekerek açtı. Haçını çıkardı, hâlâ yüzükoyun yatmakta olan bedenlerin yanından arka odaya geçti. Kapıya vururken çıkardığı ses İrşad'ınkiyle mukayese edilemezdi.

Papaz Sarkis'in içeriden seslendiğini duydu.

"Benim, Yeraz Vartanyan. Bu saatte geldiğim için kusuruma bakma ama derhal konuşmamız gerek."

Kuşluk vaktinden önce bütün köy Yeraz'ın ziyaretçisinden haberdar oldu. Ama ismi açıklanmamış, kimse de bunu umursamamıştı. Haberciler Salor'a gelen malumatı iletmek için derhal civar köylere gönderildi. Gözlerden uzakta, yükseklerde oldukları için kurtulacakları inancıyla geçen günler artık geride kalmıştı. Allaha şükür, erkekleri ve evlatları yakında dönecekti, ancak şimdilik nöbetçileri iki katına çıkarmak gerekiyordu. Erkekler kadar kızlar da uzağı iyi görebiliyordu. Dağın daha yüksek yamaçlarına giden kaçış yolları da tekrar gözden geçirilmişti.

Dantslılar toplanıp köylerine dönmeye karar verdiler. Güvende olduklarını düşünmüşlerdi, ancak görünüşe göre Salor geldikleri yerden daha güvenli değildi. Kocalarına ve babalarına döneceklerdi. Ne kadar akılsızca davranmışız diye söyleniyorlardı.

Nöbetçilerden haber geldikten sonra erkekler dışında herkesin köyden kaçması planlandı. Ekmek, peynir, sebzeler ve tarhana çoktan sarılıp evlerin en serin köşelerine saklanmıştı. Kadınlar çocukları da alıp arkalarına bile bakmadan kaçacaktı.

Daha fazla kılıç ve fişek temin etmek için Talvorig'e gitmek artık mümkün değildi. Talvorig de saldırı altındaydı.

Bazıları hiç beklemeden derhal ormana, mağaralara saklanmaktan bahsediyordu. Saldırıların gelmesini beklemeyeceklerdi. Ama sonra akıllarına kurtlarla ayılar düştü ve yeterli sayıya ulaşmadan oradan ayrılmaya çekindiler.

Ayrılmak Anno'nun aklına hiç gelmedi. Daron yoldaydı. Hissediyordu. Sadece zamanını kestiremiyordu.

Gündelik işlerini yapmaya devam ettiler. Boş boş dur-

mak onları deliye çevirirdi, hem yorgunluktan geceleri daha iyi uyuyorlardı.

Keşke Sose'yi sütten kesseydim diye düşündü. Böylece o da nöbet tutabilirdi. Takuş çoktan ekibe katılmış, Kevork'un dönüşünü gören ilk kişi olacağını söylemişti. Hâlâ âdet görmemişti.

Anno arkadaşını terslercesine, "Takuş, ne halt edeceksin?" diye sormuştu.

"Kevork dönünce evleneceğiz, işte bu kadar."

Ona sert sert bakarak, "Bir asker kadar iyi eğitilmiş kardeşlerimiz bile geri dönmediler," dedi.

Takuş'un yüzünden bir karartı geçti, ancak sonra kararlılıkla başını kaldırarak, "Eğer geri dönmezse kendimi asarım," dedi.

Anno şimdi rüya görüyordu. Takuş bebeğini aldığı için ona bağırıyordu. Anno, ne olduğunu anlamadan, acı içindeki şişmiş karnına baktı. Konuşamıyor, Takuş'a bebeğini almadığını, bunu ona asla yapmayacağını söyleyemiyordu. İçindeki çocuk aşağı doğru baskı yapıp ters dönünce korkunç bir ağrı hissetti. Takuş'un suratı daha da yaklaştı. Bağırmaya devam ediyordu.

Anno sarsılarak uyandı. Kalbi yerinden çıkacakmışçasına atıyordu. Boynu bükülmüştü, acı veriyordu.

Ön odadan gelen sesleri duydu. Ayak sesleri. Ağır çizmelerin çıkardığı ayak sesleri. Nayiri ve Sose derin uykuda olduklarından ayaklanmadılar. Anno bacaklarını yatağın yanından sallandırıp kalktı. Daron'du bu! Aptal gibi bütün günü Daron'un nihayet görünmesini bekleyerek geçirmişti. Tabii ki gece yola çıkacaklardı. Hemen örtünmeliydi. Bu patırtıyı yalnızca bir kişi çıkarıyor olamazdı. Daron ve Kevork büyük ihtimalle birlikte dönmüşlerdi.

Karanlıkta omuzlarını örtecek bir şeyler ararken mutluluktan gözleri doldu. Gelişigüzel bir başörtüsü aldı. Biraz ufaktı ama umrunda değildi. Onu görmek, ona sarılmaktan başka hiçbir şey istemiyordu.

Ön odaya doğru koşarken duruverdi. Daron'un dedesi yerde hareketsiz yatıyordu. Yanında Nıvart'ın cansız bedeni vardı.

Tıpkı rüyası gibiydi. Bağırmaya, bir şeyler söylemeye çalıştı ama olmadı. Üç kişi miydiler, yoksa dört mü, emin değildi. Noyemi'nin biriyle boğuştuğunu gördü, Sose'nin hemen arkasında olduğunu hatırladı ve gözleri karardı. Bunu fark etmesiyle beraber haykırmaya başladı. Yardım istiyordu. Derken Noyemi'nin ağzı açık yere serildiğini gördü. Şimdi adam, tek başına tam karşısında duruyordu.

Hızlı hareket etti. Onu Sose'nin yattığı küçük odadan başka yere saptırdı. Sırtını duvara yapıştırıp mutfağa doğru yan yan ilerledi. Kap kacak ne varsa ortalığa saçıldı. Yakalayabildiklerini adamın suratına doğru fırlattı.

Adam incecik geceliğin altındakilere dikti gözlerini.

Diğerleri neredeydi? Nereye gitmişlerdi? Çılgına döndü. Yeniden çığlık attı. Artık kendini kontrol edemiyordu. Adam daha da yaklaştı. Eline kepçe olduğunu düşündüğü bir şeyi alıp adamın kafasına, kulaklarına doğru defalarca indirdi. Adam kızın çenesine yumruğunu indirdi. Anno yere düştü. Yerde yatarken çizme, bir sürü çizme gördü. Sose'nin olduğu odaya ilerliyorlardı. Ve de Nayiri'nin. Çizmelerin arkasından süründü. Yatağına varıp elini yastığının altına soktu. Çizmeler durmadı, onu umursamadı. Peki neden? Artık duyamıyordu. Eline aldığı küçük bıçağıyla ayağa kalkıp, bıçağı çizmeye sapladı. Biri elini tuttu. Anno bıçağın sapını daha sıkı kavradı. Uzun tırnaklı,

azimli parmaklar onunkileri zorla açtı. Bir bıçakla kızının hayatını kurtarabileceğine bütün ruhuyla inanarak bıçağı bir ellerine, bir havaya doğru sallamaya başladı.

Adam Anno'nun bileğini havada yakaladı ve bıçağı kaptı. Başta düz, ufak sapını tutarken bocaladı ama sonra öne doğru eğilip kolunun tek bir hareketiyle Anno'nun boğazını kesti.

XLIX

Hagop amca, Yeraz'a, kendi kendine, aralarındaki duvarlara ve Salor'a varan talana bağırıyordu.

Yeraz onun odada dört döndüğünü hissetti. Hagop amca evde bırakılan tüfeği alıp hızla kapıya doğru ilerledi. Sonra vazgeçip ambara koştu.

Yeraz çıkınını hazırlarken kan beynine sıçradı. Önündekini göremiyor, tutamıyordu. Sadece kızlarının hayalini gördü. Bir de Kürtleri.

Hagop amca tüfek ve bir çapayla geri döndü. Giderayak Yeraz'a bakarak, "Bırak kızım! Kaç buradan!" dedi, son nefesini verdi, gitti.

Yeraz çıkınından düşenleri toplamak için eğildi. Doğrulduğunda adamın kan çanağına dönmüş gözlerini gördü. Yerinden kımıldamadı. Ona yaklaşıyordu. Kıvırcık siyah saçları vardı, tıknazdı, gencecikti. Yeraz'ın dinginliği ve sesinin yumuşaklığından allak bullak olmuştu.

"Belki hepimizi tek tek öldürecek, bir kişi bile bırakmayacaksınız ama sanmayın ki bunun faydasını göreceksiniz. Bizim olan bu topraklar asla size yar olmayacak. Üzerindeki bütün bereket bizimle beraber gidecek. Beni unutma. Bu bedduamı sakın unutma."

Daron köye yaklaşmıştı. Yanında Vrej vardı. Mihran arkada kalmıştı. Muhtemelen o da birkaç saat içinde topal-

laya topallaya köye varırdı. Diğerleri gelmiyordu. Kevork gelmiyordu. Günler önce ölmüşlerdi.

Hiç zaman kaybetmeden, hatta arada koşarak ilerliyorlardı. Son tepeciği de geride bıraktıktan sonra nöbetçileri selamlamak için bakındılar. Kimse yoktu.

Şefkatli tarlaları ve meyve bahçelerinden görünen evlerin manzarası karşısında Daron nefesinin kesildiğini, gözlerinin yandığını hissetti. Bez bebekler gibi dizlerinin üzerine düştüler. Hiçbir hareket, hiçbir ses yoktu. Biliyorlardı.

İlk Vrej kalktı ayağa, tökezliyordu. İp ile birbirine bağlanarak vurulanların, kolu bacağı kesilmiş, çıplak kadınların yanından geçti. Yere düştü, tekrar kalktı, eve varana kadar sendeledi. Kapıyı açmak için itmeye gerek yoktu. Kırıktı, yan yatmıştı. Yeraz'ı her zamanki yerinde, mutfakta buldu. Sevgi dolu, güzel gözlerini kan kaplamıştı.

Annesinin ellerini tuttu, yanağına yaklaştırdı, ıstırap içinde kendinden geçti.

Daron, çiğnenmiş, darmaduman olmuş sebze bahçesinden geçerken yarı sürünür halde olduğunun farkında değildi. Bir anda karşısında toprak merdivenin ilk basamağı belirdi. Yere çarpan her adımında canı acıyor, içeriden bir ses çıksın diye yalvarıyordu. En üst basamağa gelince yavaşça kafasını kaldırıp içeri baktı. Cesetler karşısında ellerini saçlarına götürdü, acı bir feryat yükseldi. Aralarında gezerken kana bulanmış yüzleri tanımaya çalışıyordu.

Bu koku ve manzara karşısında kederden boğulacak gibiydi. Tandırın başında durdu, deliye dönmüş gibi etrafına bakıyordu. Yanlış görmüyordu. Anno burada değildi. Tekrar baktı. Anno, Sose, Nayiri. Üçü de yoktu. Nereye bakması gerektiğini biliyordu.

Mutfak savaş meydanına dönmüştü. Daron yerdekilerin üzerine basarak odalarına girdi.

İşte orada, sanki yerlerinden hiç kımıldamamış gibiydiler. Minik Sose'yi karnından bıçaklamış, yüzüne dokunmamışlardı. Gözleri kapalıydı, tertemizdi. Nayiri'nin boğazını kesmişlerdi. Anno'nun da.

Anno'nun güzel yüzünü kaplayan kan kulaklarından ve ağzından akmıştı, dişlerinin vahşi bir görünümü vardı. Daron'un koruyamadıklarını o korumaya çalışmıştı. Dizlerinin üzerine çöktü, Anno'yu kendine doğru çekmek için ellerini başından ayırdığında, parmakları arasında tutam tutam saç vardı. Başını arkaya atıp avazı çıktığı kadar haykırdı.

Lusin, Takuş ve diğerleri Kürt çadırlarının dalgalanan etekleri arasından fırsat buldukça birbirlerini izlediler. Birlikte kalamayacak, hepsi tek tek satılacaktı.

Takuş bir katlanıp bir kabaran çadır bezlerini izliyordu. "Kevork'un oğlu yaşayacak," diyorlardı sanki.

Epilog

Kaliforniya, ABD, 1976

"Güzel olmuşsun."

"Üf, sus." Sırtı ona dönüktü, ama Armen anne ve babasının yatağının köşesinde oturduğundan aynadan Susie'yi tamamen görebiliyordu. "Bu konuyu bugün açmamız gerek. Bugün." Ciddi görünmeye çalışıyordu ama dudağının oynamasına hâkim olamadı ve gülmeye başladılar.

Aralarındaki gizli kardeş dilinde "güzel" aslında "berbat" demekti. Anneleri uzunca bir süre, tatlı, ince bir iltifatın arkasından gelen tokatların veya uçuşan ayakkabıların sebebini anlamaya çalışmıştı.

Armen öne doğru eğilmişti, upuzun kollarının sivri dirsek kemikleri, upuzun bacaklarının sivri diz kemiklerine batıyordu. Acemice cilalanmış siyah deri ayakkabılarıyla yeşil halıflekse basıyordu.

"Hayır." Esmer başını iki yana sallarken Susie tekrar ona bakıyordu. "Güzel olmuşsun." Kara gözleri kardeşinin gri mavi gözleriyle buluştu. İkisi de gülümsedi.

Armen ufak bir veda konuşması yapmaya çalışırken, kuaförün kardeşinin başına sabitlediği beyaz duvaktan yastığı, pudra ve boya katmanlarını, boynunda sallanan büyük inciyi ve altın haçı unutuverdi. Susie'den yalnızca bir yıl bir ay sonra doğmuştu. Ömürleri boyunca ne kadar

yakın, birbirlerine ne kadar bağlı olduklarını görmek için geriye dönüp bakmaları yeterdi.

Diğer odadan kuzeninin sesi geldi. "Susie! Askıları biraz daha aşağı indirebilir miyiz? Kiliseye girerken nasılsa düşecekler. Baksana!"

Kuzeni topuklularıyla halının üzerinde yavaşça hareket ederek içeri girdi, buket tutarmış gibi ellerini önünde birleştirmişti. Omuzları daha da ortaya çıkarken, elbisesinin askıları intizamsız bir biçimde kaydı.

Susie annesi Sona'ya, Sona da aralarındaki en yaşlı kadına, yani teyzesine baktı.

"Omuzları böyle açıkta mı kalacak? Hem de kilisede?"

Daha fazla söze gerek yoktu, teyze dudaklarını büzmüştü, derhal başka bir çare bulunacaktı.

Susie'nin en yakın arkadaşı Ermeni olmayan tek nedimeydi ve bu çıplak omuzluluğun nasıl bir felakete yol açabileceğine dair en ufak bir fikri yoktu. Açıkçası umrunda da değildi. Diğer kızlar tartışıp birbirlerinin elbiselerini çekiştirirken o sarı saçlarının hâlâ beş dakika önce olduğu gibi düzgünce savrulup savrulmadığını kontrol ediyor, bir taraftan da şarkı mırıldanıyordu. Bu esnada bütün nedimelerin askıları hâlâ çekiştiriliyor, muslin kumaş kaymasın diye uğraşılıyordu.

Kardeşinin ismini Armen değiştirmişti. Daha doğrusu değiştirmek zorunda kalmıştı. Kendi ismi yeterince kötüydü ama kardeşininki olacak gibi değildi.

Kaliforniya'nın ufak bir banliyösünde iki hayat birden yaşıyor, el ele vererek –hatta bazen kelimenin tam anlamıyla el ele vererek– ikisini birden idare etmeye çalışıyorlardı.

Ona Susie demeyen yalnızca bir kişi kalmıştı. Daron dede. Onun için Susie hâlâ Sose'ydi.

Susie çıplak omuzlara bakarken, Johnny'yle buluşmaya gittiği o günü hatırladı. Boyundan askılı bir bluz giymek için annesinden izin koparması ne kadar uzun sürmüştü. En sonunda orta yolu bulmuşlar, Susie yanına bir hırka almak zorunda kalmıştı.

Eğer annesinin ağzından o "meşhur kelimeler" dökülmeseydi çoktan pes etmişti.

"Kim olduğunu unutma. Biz Ermeniyiz." Diğerlerine göre onların kuralları farklı ve sayıca daha fazlaydı.

Johnny'nin de Ermeni olmasının bir önemi yoktu –diğer türlü onunla çıkmasına zaten izin verilmezdi. Bunları kafasına o kadar çok işlemişlerdi ki unutmasına imkân yoktu.

Önceleri Susie ve Armen yaşlıların eski kafalılık ettiklerini düşünüyorlardı ancak büyüdükçe bu sözlerin büyük bir öfkeden kaynaklandığını anladılar: "Sürdüler bizi. Öldürdüler. Ama biz unutmayacağız."

Dışarıda, okulda, kütüphanede ya da mağazada, herkes gibi giyinir, herkes gibi konuşurlardı. Küçükken mahalledeki diğer çocuklarla beraber –hatta yazın o uzun yapış yapış günlerinde akşama kadar– saklambaç, körebe oynarlardı. Okuldan sonra parka gitmeye bayılır, annelerinden yalvar yakar fıstık ezmeli sandviç ve kremalı mini kek isterlerdi.

Ama biriyle tanışırken hep sorun çıkıyordu. Yetişkinler de en az çocuklar kadar yoruyordu ama zaten onlar o kadar önemli değildi. Önce adlarını, hatta bazen tuhaf, telaffuzu zor soyadlarını söyler, sonra da malum sorunun gelmesini beklerlerdi.

"Bu ne biçim bir isim ya?"

Sanki cevabıyla bir anda her şey çözülecek de, söylene-

ni anlamış olan çocuklar her şeyi bırakıp top oynarkenki yetenekleri, İspanyol paça pantolonlar ve transistörlü radyo gibi önem verdikleri meseleleri konuşarak birbirlerini tartmaya başlayacaklarmış gibi...

"Ermeniiii mi? O da ne?" Buda kaçınılmaz sorulardandı. Birkaç çocuk toplanır hemen kıs kıs gülmeye başlardı. Armen hatırlıyordu, bu hiçbir zaman kolay olmamıştı. Hiç. Bir kez bile.

Evde, Susie ve anneleri erkeklere yemek pişirir, çamaşır yıkar, ütü ve temizlik yapardı. Lübnan'da, Suriye'de ya da bir yerlerde yaşayan Ermeni şarkıcıların plakları salonun köşesindeki pikapta döner döner dururdu. Sesleri, Watergate duruşmalarının ve Walter Cronkite ile Archie Bunker'ın dört ayaklı ahşap siyah-beyaz televizyonlardan söylemek istedikleri her şeyin sesini bastırırdı.

Baydzar nine ömrü boyunca ayın bir gününü fırında bir şeyler pişirmeye ayırmıştı. Ekmekleri, peynirli veya etli pideleri, tuzlu ve tatlı kurabiyeleri pişirip, onlarca tepsiyi serebilmek için mutfak ve yemek odasının tamamına, hatta daha da fazlasına ihtiyaç duyar, bu yüzden o gün fırsatını bulan kaçar, evde kimse kalmazdı. Üstelik bayramlarda daha da fazlası olurdu. Mesela çörek. Ve baklava. Tepsilerce yapış yapış, çıtır çıtır cevizli ve fıstıklı baklava.

Daron dede köyünden ayrıldıktan sonra yıllarca Suriye'de fırıncılık yapmış, Baydzar nineyle evlenince bildiği ne varsa ona öğretmişti. Zaten bütün bu börek çörek aslında onun için yapılırdı. Elinde sigarasıyla yemek odasının bir köşesine oturur, Baydzar ninenin hamuru yoğurup açmasını sonra da ustaca şekil verip tepsilere dizmesini izlerdi. Fırının sıcak havası Baydzar'ın kâküllerine çarpar, saatler ilerledikçe ninelerinin burnu kızarırdı. Daron dede bu es-

nada ağzını açmaz ama katiyen yardım da etmezdi. Bir şeye ihtiyaç olursa anneleri vardı. Günün sonunda şekli düzgün bir kurabiye –ama yalnızca tek bir tane– veya ufak bir dilim börek küçük bir cam tabakta Daron dedeye sunulur ve esasen o ana kadar hiç konuşulmazdı. Daron dede az konuşur, çok az yerdi. Bütün bu koşturmacanın bitmesiyle içeri girmelerinin ve babalarının da uzun bir günün ardından eve dönmesinin ardından Baydzar nine asıl takdiri görürdü.

Hemen hemen her pazar Susie ve o tertemiz kıyafetleri, taranmış saçlarıyla arabaya biner, annesi, babası ve anneannesiyle beraber kiliseye giderlerdi. Daron dede onları uğurlarken genellikle başıyla selamlamakla yetinir, sonra da arka bahçeye geçip, gölge bir köşede otururdu.

Kilise o kadar da kötü değildi. İsimleri zor telaffuz edilen çocuklarla birlikte pazar okuluna gidiyorlardı. Bazılarının ismi onlarınkinden bile beterdi. Ayrıca çoğunlukla onların nineleri de dövmeli oluyordu. Arap aşiretleri uzun ölüm yürüyüşleri sırasında kaçırdıkları kadınları kendi malları olarak bu şekilde damgalamıştı.

Daron Suriye'deki ufak bir fırında, bir adamın yanında çalışmaya başladıktan birkaç yıl sonra yetimhanede Baydzar'ı görmüştü. Gözüne ilk çarpan kolundaki kocaman dövmeydi. Daron'un Baydzar'a bakışlarını yanlış yorumlayan fırıncı, evlensin, bir eşi olsun, hayatına biraz tat katsın diye yılmadan diretiyordu. Fakat o bu fikri çok uzun süre aklından bile geçirmedi.

Fırıncı, "Her şey bitti," derdi. "Olan oldu. Topraklarımızı aldılar ve yapacak bir şey yok. Ama Allah seni korudu, şimdi git hayatını yaşa."

Bitti mi? Adama dik dik bakar, "Daha bu sabah..." diye girerdi söze. Daha bir saat önce.

Anno'ya son kez sarıldığı anı tekrar tekrar yaşıyordu. Hatırası hiç silinmiyor, aksine her geçen gün daha da belirginleşiyor, daha da sahici oluyordu.

Ayaklı ceset kafilelerinden uzak durarak tek başına güneye doğru sürüklenmişti. Gözünün önüne zar zor getirebildiği bir yere doğru ilerlerken, kesik kesik nefes alıyor, ciğeri yanıyordu. O da diğerleri gibi ölüydü.

Tozun toprağın içinde sürünürken, uzaktan kendi halkının sakat hayvanlar gibi sürülmesini izlemişti. Yaşlı bir adam, iki çocuk ve bir kadının yanına yıkılıvermişti. Zaptiyenin onlara doğru sallandırdığı ekmeğe o da uzanmaya çalışıyordu. Diğerlerinin kollarını kaldıracak güçleri yoktu. Artık bir önemi de kalmamıştı, çünkü zaptiye ekmeği topuğuyla kuma gömmüştü.

En sonunda Suriye'de, o ve onun gibiler sürü gibi toplanmış, dalga konusu olmuş, hepsi bir deri bir kemik kalmıştı. Hâlâ nefes alabildiğine inanamıyordu. Artık onu öldürülmek değil, açlık korkutuyordu.

Arkasındakiler kedi yiyordu. En azından o kedi olduğunu sanıyordu. Konuşmuyorlar, paylaşmıyorlardı.

Bir sokak arasında taş bir duvara yaslanıp yere çökmüştü. Teni, ayakları altındaki toprakla aynı renkti. Sokakta sıra sıra dükkânlar vardı. Güneş dosdoğru başına çarptığından çeşmeye gidip biraz su içmek iyi gelirdi. Çeşme, kumaş ve kap kacak, baharat ile mum, meyve sebze ve unlu mamul tezgâhlarından yapılı labirentiyle bir mağarayı andıran Halep kapalı çarşısının girişindeydi. Yemek kokuları yüzünden nefesi kesilene kadar kusmuş, sonra da yüz üstü yere kapaklanmıştı. Buraya onu birileri mi sürüklemişti, yoksa kendi mi sürünmüştü hatırlamıyordu ama en azından su sayesinde etrafta olup biteni anlamaya başlamıştı.

Biraz ileride üç adam tartışıyordu. Malları dükkânlarının önüne kadar getirmişlerdi ama yük arabalarını kapıdan geçirmek mümkün değildi. Dükkân duvardan duvara halılar, kilimler ve yastıklarla doluydu. Malları sırtlayıp içeri taşımak gerekiyordu. Daron'un görebildiği kadarıyla, malların birçoğu iki ucunda solmuş saçakları olan dürülmüş halılardı. Dükkânda başka bir adam, taburesiyle, üç ayaklı alçak bir masanın karşısına geçmiş, bir şeyler yiyip çayını içerken, bir taraftan da tartışmayı izliyordu.

Daron ayağa kalkıp Arapların yanına gitmiş, birkaç el hareketiyle derdini açıkça anlatmıştı. Masanın üzerinde yığılı olan ekmeğe karşılık halıları sırtında içeri taşıyabilirdi.

Arapların bu teklifi kabul etmesinin sebebi daha çok meraktandı. Bir saat sonra Daron'un karnı haftalardır ilk kez doymuş, beyni çalışmaya başlamıştı.

Başına gelenlerin hikâyesini bugüne kadar hiçbirine anlatmamıştı. Çocuklar yalnızca Baydzar nineden birkaç şey duymuşlardı. Daron dedenin önceden başka bir karısının, başka bir ailesinin olduğunu ama hepsinin öldüğünü biliyorlardı. Kaç kişilerdi, isimleri neydi, nasıl ölmüşlerdi diye hep sormuş ancak anneannelerinden hiç yanıt alamamışlardı, çünkü onun da bildiği aslında bu kadardı.

"Anne, biz artık çıksak iyi olacak." Armen ayaklandı. Limuzin yarım saattir kapıda bekliyordu. "Erkekleri toplamamı ister misin? Sizi beklemeden yola koyulalım mı?"

"Evet," dedi Sona, elinde hâlâ saten askısında duran gelinliği tutuyordu, "Ama önce babama bir bakayım. Sonunda smokinini giyebildi mi acaba?" Ağır bir aksanı vardı, ancak kelimelerini dikkatle seçerdi. Evin her köşesinde eski ve yeni sayılarının bulunabildiği *Reader's Digest* sayesinde kelime dağarcığını epey geliştirmişti.

"Giydi giydi." Armen, o dönene kadar Susie'yi ve gelinliği nedimelere teslim eden annesinin arkasından odadan çıktı.

Babası salonda, birörnek smokin giymiş genç erkeklerle çevriliydi. Orta boyluydu, tıknazdı, tamircilere özgü kocaman elinde buzlu bir viski bardağı vardı. Şüphesiz herkese defalarca ne içmek istediklerini sormuş, içkilerini kendi elleriyle hazırlamıştı. Johnny'yi sever, hiçbir şey onu akraba ve dostlarla dolu bir evden daha mutlu edemezdi. Yani annesi bugün babasıyla hiç ilgilenmese de olurdu.

Daron'u arka bahçeye bakan geniş camın yanında, her zamanki püsküllü deri koltuğunda otururken buldular. Bahçenin ortasında meyvelerin ağırlığıyla dalları eğilen kocaman bir kayısı ağacı duruyordu.

Sona babasının hali karşısında bir an duraksadı. Kollarını yanlardan pervasızca sallandırmış, adeta bezgin bir görüntüsü vardı. Ancak sırtı her zamanki gibi dikti ve odadaki hareketliliği gözlüklerini takmadan izliyordu. Simsiyah smokiniyle beyaz yakaları yanık tenine zıttı. Uyanık kara gözleri Sona'nın üzerindeydi. Dizinde ufak bir gri kadife kese duruyordu.

Kızı görünüşüyle ilgili bir yorum yapmadı. Babası bundan hiç hoşlanmazdı.

"Demek hazırsın baba. Birazdan çıkarız. İstediğin bir şey var mı?" Kendi dillerinde konuşurken hiç takılmıyor, kelimeler ağzından kendiliğinden dökülüveriyordu.

Kızının simli elbisesiyle, tepede toplanmış saçını iyice inceledikten sonra, "Sose hazır mı?" diye sordu.

"Gelinliğini giyiyor. Ondan sonra hazır."

Sona bekledi. Henüz lafının bitmediğini hissetmişti.

"Ona bir şeyler söyleyeceğim."

Sona başını salladı. Daron'un gerçekten keyif alarak konuştuğu biri varsa, o da Susie'ydi. Peki bu kese neyin nesiydi?

"İçeri gidip görmek ister misin?"

"Evet. Hazır olduğunda çağır beni."

Daron giderek sabırsızlanıyordu. Sona aceleyle kızını hazırlamaya gitti.

Erkeklerin, daha doğrusu delikanlıların aynanın karşısında defalarca saçlarını tarayıp, kılıklarını kontrol etmelerini izledi. Eve girer girmez onu selamlamışlardı, ancak üzerinden bir hayli zaman geçmişti. Yiyor, içiyor ve kendi aralarında İngilizce konuşarak şakalaşıyorlardı.

Orada onların istediği gibi giyinip öylece oturmuş, onları izliyordu. Ama aklında çok eski, bambaşka bir düğün vardı.

Onu, bal rengi gözlerini ve gür saçlarını, bir tutam kara saçı ve parıldayan gri mavi gözleriyle Sose'yi düşünmediği bir gün bile olmamıştı. Herkesi düşünüyor ama sözünü edemiyordu. Onlar artık kalbini saran bir kurşun tabakası olarak yaşıyorlardı.

Armen yanına geldi. "*Harsı badrasd e dede*," dedi. Ermenicesi bozuktu, kelimeleri yuvarlıyordu ancak dedeleriyle iletişim kurmalarının tek yolu da buydu. "Gelin hazır."

Daron'un tespihi ekseriyetle bütün gün elinden düşmezdi. Alışılmışın dışında kızıl kahve bir rengi vardı. Bütün eski dostları illa ki rengine bir laf etmişti. Şimdi ayağa kalkarken onu cebine koydu.

İçeri girdiğinde oda çoktan boşalmıştı. Bir onu bekleyen Susie vardı, bir de yanı başından ayrılmayan Armen.

İyi, diye düşündü Daron ve kesesinin bağını çözdü.

Susie ve Armen hiç kıpırdamadan dedelerinin keseden

bir bileklik çıkarmasını izlediler. Daron bileziği parmak uçlarıyla tuttu ve sanki bir şeylerden emin olmak istercesine bilekliği yakından inceledikten sonra torununa baktı.

Susie bilekliğe, onun kararmış gümüşüne, büyük bir özenle oyulmuş çiçek motiflerine bakarken dedesinin ve kendisinin geçmişini gördüğünü biliyordu.

Hiçbir şey demedi ve dedesinin konuşmasını bekledi. Armen odanın kapısını kapattı, birileri içeri girmeye kalkışırsa bacaklarını kıracaktı.

Daron kalın damarlı, yorgun elini kaldırdı. Susie hâlâ olduğu yerde duruyordu. Kurşun mavisi gözler yaşla dolu kara gözlere kilitlendi.

"Bu senin." Sesinde bir nezaket ve alışılmadık bir tereddüt vardı.

Susie, sanki elinden her an kayıp gidecekmiş gibi hissettiği bilekliği parmaklarının arasına dikkatle alırken ellerinin titremesine engel olamadı. Gözleri yaşlarla doldu. "Dede bu kimindi?" Bu soruyu sorarken sesinde rica, gözlerindeyse yalvarış vardı. Armen bir adım yaklaştı.

Daron, kulakları tırmalayan bir ses, çöküк omuzlarla "Bu..." dedi ve duraksadı. "Bu benim Sasun'daki karımındı."

Susie şimdi bilekliği iki eliyle sıkıca tutuyordu.

"Anneannenden önce..." Daron'un sesi şimdi daha güçlü çıkıyordu. "Bir karım ve kızım vardı. Sen kızımın ismini taşıyorsun Sose." Son kelimeyi daha da sevgi dolu söylemişti. Şimdi, sanki ondan bir onay bekliyormuş gibi gözlerinin içine bakıyordu.

Susie şiddetle kafasını salladı. "Evet! Biliyorum." Sose durduramadığı yaşlar yüzünden dedesinin tek bir kelime daha etmeyeceğinden çekinerek hemen gözlerini kuruladı.

"Ninem söylemişti. Annem de. Bu ismi aldığım için çok mutluyum. Bu beni hep mutlu etti."

Daron yavaşça başını salladı. "Ve sen de ona benziyorsun."

"Ben mi? Benziyor muyum?"

Daron tekrar başını salladıktan sonra bütün ağırlığıyla Armen'e yaslandı. Gözyaşlarının akmasına izin verirse, onları durduracak gücü bulabilir miydi? Bugün bunları konuşmanın zamanı değildi. Hata yapmıştı.

Susie bilekliği Armen'e verip altına hemen bir sandalye çekti.

Daron, oturduğu yerden, altüst olmuş bir biçimde, Susie'nin etrafı dalgalı kahverengi saçlarla çevrili yüzüne baktı ve gördüğü neşe onu ürküttü.

Yüzünü Armen'e döndü. Yıllar yıllar önce bileklik elindeyken büründüğü huşu dolu hali şimdi torununda gözlemlemek şaşılasıydı.

Bilekliği yemek karşılığında satmayı düşündüğü olmuştu. Bazen de, sanki avcundaki şey bir bileklik değil de Anno'ymuş gibi onu sıkıca tutar, sanki onun varlığıyla karnını doyuruyormuş gibi, bir şekilde hayatta kalırdı.

Armen, "Haydi dede," diyerek bilekliği takması için ısrar etti.

Sose'nin dirseğine doğru taktığı bilekliği Anno da aynen bu şekilde kullanırdı.

"Bu en güzel düğün hediyem, aldığım hediyelerin en güzeli."

"Bize daha fazlasını anlatır mısın dede?" dedi Armen.

"Evet dede, her şeyi anlatır mısın?" dedi Sose.

Daron birden nefes almaya başladı. Göğsü kabardı, bunun nasıl bir şey olduğunu çoktandır unutmuştu. To-

runları gözüne ışıl ışıl geliyordu. Ve dudakları şaşırtıcı bir şekilde yukarı doğru kıvrıldı.

"Hele şu düğünü bir atlatalım da..." dedi, "Sonra size her şeyi anlatacağım."

"Bilmek istiyorlar, bilmeyi hak ediyorlar." Şimdi düşünceleri birbirini kovalıyordu. Onlara Maratug'u, tarla ve bahçelerden yedikleri meyveleri, Sasun nehrini anlatacaktı. Ve tabii ki Anno'yu. Anno'yu, Sose'yi, Kevork ile Nayiri'yi ve Mıgro'yu. Bir de gelinciklerin nasıl çiçek açtığını.

-SON-

Yazarın Notu

Soykırımdan kurtulan dört insanın torunlarından biriyim. Dokuz veya on yaşlarındayken her sabah, yatağımın yanında, bir minderin üzerinde yüzü doğuya dönük, ellerini açmış kendi Tanrıya dua eden anneannemin fısıltılarıyla güne başlardım. Ölüm yürüyüşü sırasında onu kaçıranlar diz çökerek Allaha ibadet etmeye zorlamışlar. Onların hareketlerini tamı tamına taklit etmeyi öğrenmiş, kurtulduktan sonra bile bu şekilde dua etmiş, ancak yine de kalbinde sadece kendi Tanrısına seslenmişti. Başına gelenlere ve çektiği onca acıya rağmen sürdürdüğü yaşama iradesini hiçbir zaman idrak edemedim.

Nine ve dedelerimin dördü de Anadolu'nun Ermeni şehirlerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu vilayetlerinde, günümüz Türkiye'sinin sınırları içinde doğdu ve büyüdü. Onlar henüz çocukken, imparatorluktaki bütün Ermenileri hedef alan resmi bir politikayla, Ermenilerin büyük bir çoğunluğu öldürüldü veya ölmeleri için çöllere sürüldü. Ermeni vatandaşların ortadan kaldırılması için yürütülen bu kasıtlı seferberlik Ermeni Soykırımı olarak bilinir. Soykırım terimi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenilere karşı işlenen suç örnek alınarak –bir devletin dini bir azınlığa karşı bütün halkı yok etme niyetiyle işlemiş olduğu suç– türetildi. 1915'ten 1922'ye, bir buçuk milyon Ermeni hayatını kaybetti.

Anneannem sürgün güzergâhı boyunca farklı aşiretler tarafından kaçırılmış ve neredeyse çocuk yaştaki bu Ermeni kızın kurtuluşu, kendi yokluğunda karısı ve evlatları öldürülen tüccar dedemin onu görüp, satın alıp, evlenmesiyle olmuş. Onlar kendilerini yıllar sonra, on binlerce Ermeni sürgüne sığınak olan Halep'te bulmuşlar. Sasunlu babamın ailesi de benzer acıları çektikten sonra Halep'e varmış. Annem ve babam orada tanışıp evlendiler ve ailemiz, ben ve kardeşlerim henüz çocukken Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etti.

Anneannem bizimle birlikte yaşardı. Kaybı ve aşkına dair kopuk hatıraları çocukken aklımdan çıkmazdı. Katlanmış olduğu muazzam acı, vahşet ve bezginlik veren o hatıralara rağmen çocuklarını yetiştirirken gösterdiği dirayeti anlamaya çalışır, onun soykırımdan kurtulan biri olarak koşulsuz sevgi, umut ve inanç aşılayan bir anneanneye nasıl dönüştüğünü merak ederdim.

Aklıma, anneannemin çok daha genç olduğu zamanlardaki savunmasız ve çaresiz görüntüsünü kazımış olduğumu fark etmem ergenlik yıllarıma denk gelir. Ve o an bu hazin görüntüyü artık kalbimde taşımak istemediğimi anladım. Onu katliamdan ve dehşetten önceki sağlam, sağlıklı ve mutlu haliyle tanımak istiyordum.

Yıllar sonra, kızım üniversite birinci sınıf öğrencisiyken, Ermeni Soykırımı'nı hiç duymamış olan birçok arkadaşı olduğunu söyledi. Beni, atalarımın hayatının –ve doğal olarak benim hayatımın da– asla değiştirilemez bir parçası olan kaybın ve aşkın acısı üzerine eğilmeye teşvik eden buydu. Ve böylece beş yıllık araştırma ve yazım sürecim başladı. Amacım, *Gelincikler Açarken*'i Ermeni Soykırımı'nın yüzüncü yılına yetiştirmekti.

Taslağın dörtte üçünü bitirdiğimde, yazdıklarım beni büyük bir şüpheye sevk etti. Köylüleri, birbirleri ve topraklarıyla olan bağlarını yanlış, eksik, hakikatsiz tasvir etmiş olabilirdim. O vadinin, o kırların, orada büyümüş, orada üretmiş, orada âşık olmuş insanlarına haksızlık ediyor olma ihtimalinin verdiği hisle bu romanın geçtiği Sasun dağlarına gittim.

Tepelerin ve tarlaların tam hayal ettiğim gibi olduğunu görünce ağladım. Koyu kırmızı toprağın bütün tonları aynı tahmin ettiğim gibiydi. Bu toprak dedemin yürüdüğü topraktı.

Bu kurgusal bir eser, ancak romandaki bazı olaylar bana miras kalan gerçek yaşamöykülerine dayanmakta. Örneğin, kocamın annesinin babası da, tıpkı fedai Raffi gibi, namaz kılan askerlerin yanından geçmiş ve hapse atılmanın kıyısından dönmüş. Kocamın babasının babasıysa Suriye'deki bir pazarda, açlıkla savaşmak için kedi yiyenlerin arasında, sırtında ağır halıları taşıyarak ekmeğini kazanmış. Tıpkı Daron gibi. Son olarak, Mıgro karakteri, anneanneme kız çocukları olduğunda gümüş bir bileklik veren dedemin hikâyeleri üzerinden şekillendi. Etrafı filizlerle çevrili ikiz gül oymalı çok güzel bir bileklikti bu. Daron'un Anno'ya verdiğinin aynısından. O bilezik şu an benimle. Anneannem vefat ettiğinde onu bana vermişlerdi. Bileklği ve onunla birlikte gelen bütün hatıraları gümüş rengi bir kesede saklıyorum.

Teşekkürler

Henüz çok ham olan taslağı, büyük bir hevesle eline alan ve kenarına notlar düşen Vahe Berberian'a, James Sabina'ya ve Markar Melkonian'a; bin bir türlü yeteneği ve romanın karakterlerine karşı beslediği derin tutkusu için Helena Gregorian'a, ihtiyacım olduğunda asla esirgemediği ustaca yardımları için Michael Nahabet'e teşekkürler.

Bu kitabı yayımlarken, bana her açıdan samimi öğütler veren ve uzmanlıklarını paylaşan, Yorwerth Associates'ten Nigel Yorwerth ve Patricia Sapadaro'ya ve bütün editoryal ve tasarım ekibine, ayrıca kelimelerimi hayat dolu, capcanlı bir serüvene dönüştüren Anne Barthel'e teşekkür ederim. Salpi H. Ghazarian'a paha biçmenin mümkün olmadığı her şey için, ama en çok da yıllar yıllar önce o küçük odamızda okumam için elime tutuşturduğu ilk kitabım için teşekkürler. Sasun seyahatimi mümkün kılan Garabed ve Diran Bağ kardeşler, nezaketleri ve cömertlikleri için onlara sonsuza dek minnettar kalacağım.

Son olarak, kızım Kareen, oğlum Kevo, yeğenim Nahreen ve özellikle de kocam Shahe'ye, bana inanıp, benimle gurur duydukları için tüm şükran ve sevgilerimi yolluyorum.

Bu kitaptaki bütün karakterler kurgusal, ancak benim için ailemdeki herkes kadar gerçekler. Onların hikâyesini anlatmak zorundaydım, çünkü onlar anlatamadılar.

Dizin

Seçilmiş kişi ve yer adları

Amerika (ABD, Amerikalı, Amerikan) 39, 45, 243-247, 249, 250, 260, 292, 306
Abdülhamit II 42
Ağpig 262, 263, 267
Almanya 214
Antok dağı 275, 276
Arap 296, 298

Birinci Dünya Savaşı 306
Britanya 239
Bunker, Archie 295

Cronkite, Walter 295

Danimarkalı 239, 247
Dants 279, 280, 282, 285
Diyarbakır 45

Ferdinand, Franz 214

Halep 298, 307
Heğin 267, 270, 271

İrizag 263
İstanbul 243

Jöntürk 42

Kaliforniya 292, 293
Karabağ 21, 41
Kermav 263
Kop 263
Lübnan 295

Maratug 54, 55, 149, 164, 184, 205, 235, 266, 303
Muş 36, 39, 45, 214, 218, 220, 223, 225, 235, 266

Nevyork (New York) 260

Osmanlı İmparatorluğu 214, 306

Rusya 214, 219

Sasun 9, 14, 20, 23, 26, 31, 42, 63, 73, 121, 138, 210, 220, 223, 224, 226, 233, 235, 240, 250, 263, 266, 301, 303, 307-309
Suriye 205, 295-297, 308

Şenig 266

Talvorig 223, 285
Türkiye 306

Van 36, 39, 57, 69, 167, 168, 170, 171, 186, 190, 191, 205, 212, 235, 237, 238, 240, 248, 250, 251, 261
Van Gölü 168

Watergate 295

Կէլինճիքլէր աչարգէն	Gelincikler Açarken
Երբ կը բացուէր հարսնուկները	**As the Poppies Bloomed**
Մարալ Պօյաճեան	Maral Boyadjian
վէպ	novel
Թրքերէն	Turkish
(Անգլերէնէ) թարգմանող Մելիսա Արսլանեան	translator (from English) Melisa Arslanyan
Օգոստոս 2017, Սուանպուլ	August 2017, Istanbul

Pencereden bakıldığında sümbüllerin, lalelerin ve papatyaların açtığı görülebiliyordu. Ama Anno en çok gelincikleri gördüğü için mutluydu. Kan kırmızısı yapraklarıyla çevrili kara başları dört bir tarafı kolaçan ederek araziyi gözlüyor gibiydi. Çocukken, kısacık bacaklarıyla henüz evin yolunu yürüyemediği zamanlarda, sırf çiçeğin solup boynunu büktüğünü izlemek için onları koparırdı. Çok geçmeden, baharın başında günlerce dimdik durabileceklerini, ancak koparıldıklarında hayatta kalamayacaklarını, anında öleceklerini öğrenmişti. Sadece ipeksi taçyapraklarına dokunabileceğini, yalnızca arılar özsularını emerken onları dikizleyebileceğini ve ancak gelincikler de ona bakıyorsa onlara bakabileceğini öğrenmişti.

ISBN 9786055753979